BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE ŞEYTAN

İREM GENÇ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bursa 2026

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE ŞEYTAN

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

İrem GENÇ

DANIŞMAN:

Prof. Dr. Özlem ERCAN

BURSA-2026

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim / Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı'nda 702141003 numaralı İrem GENÇ'in hazırladığı "Klasik Türk Şiirinde Şeytan " başlıklı Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 23 / 01 / 2026 günü …… - ……..saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının ……..….. (başarılı / başarısız) olduğuna …… (oybirliği / oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Akademik Ünvanı, Adı Soyadı

Üniversitesi

Prof. Dr. Özlem ERCAN

Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Akademik Ünvanı, Adı Soyadı

Üniversitesi

Prof. Dr. Gülay DURMAZ

Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Akademik Ünvanı, Adı Soyadı

Üniversitesi

Doç. Dr. Sercan Koşik

Dokuz Eylül Üniversitesi

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 30 /12 / 2025

Tez Başlığı / Konusu: Klasik Türk Şiirinde Şeytan

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 137 sayfalık kısmına ilişkin, 30.12.2025 tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 19 'tur.

Uygulanan filtrelemeler:

1- Kaynakça hariç
2- Alıntılar hariç/dahil
3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim. Tarih ve İmza

30.12.2025

Adı Soyadı:	İrem Genç
Öğrenci No:	702141003
Anabilim Dalı:	Türk Dili ve Edebiyatı
Programı:	Eski Türk Edebiyatı
Statüsü:	☒ Y.Lisans ☐ Doktora

Danışman

Prof. Dr. Özlem ERCAN

30.12.2025

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Klasik Türk Şiirinde Şeytan” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

30.12.2025

Adı Soyadı: İrem GENÇ

Öğrenci No: 702141003

Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı

Programı: Eski Türk Edebiyatı

Tezin Türü: Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar adı ve soyadı : İrem GENÇ

Üniversite : Bursa Uludağ Üniversitesi

Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı

Bilim Dalı : Eski Türk Edebiyatı

Tezin Niteliği : Yüksek Lisans

Mezuniyet Tarihi : …. / …. / 20……..

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Özlem ERCAN

Klasik Türk Şiirinde Şeytan

Edebiyat dünyasındaki konu dağarcığına bakıldığında konu çeşitliliği olarak çok farklı alanlarla karşılaşılır. Bu konulardan bir tanesi de insan hayatının her alanında karşısına çıkan ve edebiyat dünyasında fazlaca işlenmiş olan 'din' konusudur. İnsanlar yüzyıllar boyunca çeşitli dinlere inanmış ve bu dinlerin gerekçelerini yerine getirerek yaşamlarını sürdürmüştür. Klasik Türk şiiri genel çerçeveleri ve konuları olan bir dönem olarak görülse de eserler ayrıntılı incelendiğinde sosyal yapının, tarihin, kültürün yansımasına dair örnekleri barındırdığı da fark edilecektir. Bu tezde; şeytanın İslamiyet, Yahudilik ve Hristiyanlık dinlerindeki yeri anlatıldıktan sonra şeytan konusunun klasik Türk şiirine nasıl yansıdığı divanlar taranarak anlatılmıştır. Divanlar incelenirken şeytanın çeşitli nazım şekillerinde nasıl işlendiği ve şairlerin farklı adlandırmalarla şeytan kavramını nasıl yansıttığı tespit edilmiştir. Azazil, dîv, şeyâtin, ehremen adlandırmalarıyla geçen şeytanın yansıtılan yönünün dinî ağırlıkta olduğu görülürken bununla birlikte şeytanın sevgili, rakip ve âşıkla da ilgi kurularak anlatıldığı ortaya konulmuştur. Şeytan konusu sadece dinî anlamda değil topluma ait unsurlarda da işlenmiş ve divanlara yansımıştır. Bu çalışma, klasik Türk şiirinin; sevgili, aşk, şarap, kadın gibi belirli bir konu çerçevesinde kalmadığını, divanlar ve yazılan diğer nesir eserleri de incelendiğinde şeytan gibi çerçeve dışına çıkacak konuları da içinde barındırdığını tespit etmek amacıyla oluşturulmuştur. Çalışma klasik Türk şiirine dair yapılan çalışmalara farklı yönden ışık tutmayı ve içerik zenginliğini göstererek çalışmaları çeşitlendirmeyi de amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din, şeytan, klasik şiir, divan

ABSTRACT

Name and Surname : İrem GENÇ

University : Bursa Uludağ University

Institution : Institute of Social Sciences

Field : Turkish Language and Literature

Subfield : Old Turkish Literature

Degree Awarded : Master

Degree Date : …. / …. / 20……..

Supervisor : Prof. Dr. Özlem ERCAN

The Devil in Classical Turkish Poetry

When the thematic repertoire of the literary world is examined, a wide variety of subjects across different fields can be observed. One of these subjects is religion, which appears in every aspect of human life and has been extensively treated in literature. For centuries, people have believed in various religions and have continued their lives by fulfilling the requirements of these beliefs. Although Classical Turkish poetry is generally regarded as a period with well-defined frameworks and themes, a closer examination of its works reveals that it also contains reflections of social structure, history, and culture. In this study, after explaining the place of the devil in Islam, Judaism, and Christianity, the reflection of the concept of the devil in Classical Turkish poetry is examined through an analysis of divans. While examining these divans, it has been identified how the devil is treated in various poetic forms and how poets reflect the concept of the devil through different names such as Azazil, dîv, şeyâtin, and ehremen. While the representation of the devil under these names is predominantly religious in nature, it has also been revealed that the devil is described through associations with the beloved, the rival, and the lover. The theme of the devil is not handled solely in a religious sense but is also processed through social elements and reflected in the divans. This study has been conducted with the aim of demonstrating that Classical Turkish poetry is not confined to a limited thematic framework centered on subjects such as the beloved, love, wine, and women; rather, through an examination of divans and other prose works, it is shown that it also encompasses themes that extend beyond this framework, such as the devil. Additionally, this study aims to shed light on research related to Classical Turkish poetry from a different perspective and to diversify existing studies by highlighting the richness of its content.

Keywords: Religion, devil, classic poem, divan

ÖNSÖZ

Tez, klasik Türk şiirinde şeytan kavramının ele alınış biçimlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, klasik Türk edebiyatının temel kaynakları arasında yer alan divanlar taranarak şairlerin şeytanı hangi adlandırmalarla ve hangi anlam çerçeveleri içinde kullandıkları ortaya konulmuştur.

Araştırma kapsamında toplam 127 divan taranmış; bu divanlarda şeytan, dîv, ehremen, iblis ve şeyâtîn adlandırmalarının kullanımları tespit edilmiştir. Söz konusu kavramların geçtiği beyitler, bağlamlarıyla birlikte değerlendirilmiş; bu adlandırmaların dinî ve din dışı anlam katmanları belirlenmiştir. Elde edilen veriler doğrultusunda şairlerin şeytan tasavvurunu hangi anlam alanları içerisinde şekillendirdikleri ortaya konulmuş ve bu kullanımlar başlıklar hâlinde tasnif edilmiştir. Bu yönüyle çalışmanın klasik Türk şiirine farklı açılardan bakarak araştırmalara katkı sağlaması ve ileride yapılacak çalışmalara kaynak oluşturması hedeflenmektedir.

İki bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde şeytanın İslamiyet, Hristiyanlık ve Yahudilik olmak üzere üç semavi dindeki isimlendirmeleri ve anlatımlarına yer verilmiştir. İkinci bölüm ise tezin asıl bölümüdür. Bu bölümde şeytanın klasik Türk şiirindeki divanlarda şairler tarafından hangi ad ve anlamlarla geçirildiği alt başlıklarıyla anlatılmaktadır.

Tez sürecinin her aşamasında bilgi ve birikimiyle yol gösteren, değerli katkıları ve desteğiyle çalışmanın şekillenmesini sağlayan kıymetli danışmanım Prof. Dr. Özlem Ercan'a; eğitim hayatım boyunca her zaman yanımda olan, maddî ve manevî desteklerini esirgemeyen annem Dilek Çim ve babam Şahin Çim'e; yine manevî destekçilerim olan kardeşlerime; bu süre boyunca sabrı, anlayışı, manevî desteğiyle yanımda olan eşim Tugay Genç'e ve yardımlarıyla sürecimi kolaylaştıran kıymetli ailesine teşekkürlerimi sunar; bu tezi, hayattaki en değerli varlığım, oğlum Atlas'a ithaf ederim.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI .....

İNTİHAL YAZILIM RAPORU .....

YEMİN METNİ .....

ÖZET ..... **i**

ABSTRACT ..... **ii**

ÖNSÖZ ..... **iii**

İÇİNDEKİLER ..... **iv**

KISALTMALAR ..... **viii**

GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM **4**

İSLAMİYET, HRİSTİYANLIK VE YAHUDİLİKTE ŞEYTAN **4**

1.1. İslamiyet'te Şeytan **4**

1.2. Yahudilikte Şeytan **6**

1.3. Hristiyanlıkta Şeytan **8**

İKİNCİ BÖLÜM **11**

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE ŞEYTAN **11**

2.1. Dinle İlgili Beyitler **11**

2.1.1. Şeytanın Cennetten Kovulması 11

2.1.2. Şeytanın Ağına Düşmek / Şeytanın Boynuna İp Takmak 14

2.1.3. Şeytandan İman Ummak 15

2.1.4. Melek ve Şeytan 16

2.1.5. Şeytanın Düşman Oluşu 18

2.1.6. Cennet-Cehennem ve Şeytan 19

2.1.7. Ramazan Ayında Şeytanın Kaçması 20

2.1.8. Şeytanın Kendini Üstün Görmesi 21

2.1.9. Şeytanın Dinî Kitapları İnkâr Etmesi 22

2.1.10. Şeytanın Doğruları Yalanlarla Değiştirmesi 23
2.1.11. Suçu Şeytana Yıkmak 24
2.1.12. Kıyamet Günü ve Şeytan 26
2.1.13. Şeytanın Ateşten Yaratılması 27
2.1.14. Şeytandan Büyü ile Korunma 28
2.1.15. Şeytanın Kur'an-ı Kerim'den Kaçması 29
2.1.16. Şeytandan Allah'a Sığınmak 31
2.1.17. Yılan ve Şeytan 34
2.1.18. Şeytanın Musallat Olması-Etrafı Sarması 36
2.1.19. Şeytandan Kaçmak / Kurtulmak 38
2.1.20. Şeytanın Zafere Ulaşamaması / Dinden Çıkaramaması 39
2.1.21. Hayır Yapmak ile Şeytanı Yenmek 40
2.1.22. Cin ve Şeytan 41
2.1.23. Cebrail ve Şeytan 41
2.1.24. Şeytanın İnsanı Dünya ile Aldatması 42
2.1.25. Şeytanın Secde Etmemesi 44
2.1.26. Oğlancılık ve Şeytan 47
2.1.27. İçki / Şarap ve Şeytan 47
2.1.28. Şeytanın Tövbeye Engel Olması 48
2.1.29. Şeytana Lanet Etmek 49
2.1.30. Sofu-Zahit ve Şeytan 50
2.1.31. Âdem ve Şeytan 54
2.1.32. Şeytanca Davranmak / Şeytan Sıfatlı Olmak 56
2.1.33. Şeytan Taşlama 58
2.1.34. Şeytanla Dost Olmak / Şeytanın Askeri Olmak 63
2.1.35. Şeytana Uymak / İzinden Gitmek 65
2.1.36. Reddedilme / Lanetlenme 69
2.1.37. Nefis ve Şeytan 72

2.1.38. Süleyman / Mühür 82
2.2. Şeytanın Özellikleriyle İlgili Beyitler 86
2.2.1. Karanlık Oluşu 86
2.2.2. İnsanı Azdırması 87
2.2.3. Kibirli / Gururlu Oluşu 88
2.2.4. Kötülüğü 89
2.2.5. Fitneciliği 91
2.2.6. Doğru Yoldan Saptırması 92
2.2.7. İsyankârlığı 93
2.2.8. Rahata ve Eğlenceye Yöneltmesi 93
2.2.9. Vesvese Vermesi 94
2.2.10. Hileci / Oyuncu Oluşu 96
2.3. Sevgili, Âşık ve Şeytan 99
2.3.1. Sevgiliyi Şeytana Benzetmek 99
2.3.2. Düşmanı Şeytana Benzetmek 100
2.3.3. Sevgiliye Secde Etmek 100
2.3.4. Sevgilinin Âşığı Şeytan Sanması 101
2.3.5. Sevgilinin Şeytana Uymaması 102
2.3.6. Sevgilinin Süleyman Gibi Şeytana Hükmetmesi 103
2.4. Rakip ve Şeytan 104
2.4.1. Şeytan Rakibin Sevgiliyi Ayartması / Arabozucu Olması 105
2.4.2. Şeytan Rakipten Korkmak 106
2.4.3. Sevgilinin Şeytan Rakibi Sürgün Etmesi 107
2.4.4. Şeytan Rakibin Sevgilinin Köyünde Bulunması 108
2.4.5. Şeytan Rakibin Sevgiliyle Dost Olması / Gezmesi 110
2.4.6. Şeytan Rakibin Sevgiliyi Yoldan Çıkarması 112
2.4.7. Rakibin Şeytan Gibi Hileci Olması 113
2.4.8. Şeytan Rakibin Yalanla İş Görmesi 114

2.4.9. Şeytan Rakibin İnsan Olmaması 115
2.4.10. Şeytan Rakibin Sevgiliyi Kollaması 115
2.4.11. Şeytan Rakibin Köpeğinin Şeytana Benzemesi 116
2.4.12. Sevgilinin Rakibe Meyletmesi / Uyması 117
2.4.13. Şeytan Rakibin Âşıktan Uzak Olması 120
SONUÇ.....121

KISALTMALAR

Ah.	Arz-ı Hal
Ddm.	Divan dışı manzume
Eby.	Ebyat
G.	Gazel
Hik.	Hikâyat
K.	Kaside
Kt.	Kıta
Ktş.	Kaside tarzı şiirler
Kud.	Kudumiyye
M.	Mesnevi
Mfr.	Müfret
Mkt.	Mukattat
Mnz.	Manzume
Mrb.	Murabba
Mrs.	Mersiye
Msd.	Müseddes
Msm.	Müsemmen
Mtl.	Matla
Mün.	Münacaat
N.	Naat
R.	Rubai
s.	Sayfa
T.	Tevhid
Tb.	Terkib-i Bend
Tcb.	Terci-i Bend
Thm.	Tahmis
Trh.	Tarih

GİRİŞ

Din kavramının ne olduğu, öteden beri tartışılan bir konu olmuştur. Dinin insanın olduğu her zaman diliminde dünyada var olduğu bir gerçektir. Bu zaman dilimlerindeki Tanrı inancına bakıldığında çoktanrıcılıktan tektanrıcılığa karşı bir değişim söz konusu olmuştur. Dünya genelinde dinsel gelenekler üzerine yapılan çalışmalar, her toplumda bir din anlayışının olduğunun da göstergesidir. (Gündüz, 2007, s. 17)

İnsanoğlu var olduğu andan itibaren dinle ilişki içinde olmuştur. Yaşayışı içinde inanışlara ve bunların getirilerine göre yaşamaya gayret göstermiştir. İnandığı şeyler doğrultusunda kötü ve iyi olaylarla karşılaşarak bunları dinsel anlamda da açıklamaya çalışmıştır. Özellikle de yaşadığı kötü olaylarda görünmeyen varlıkların oluşumunu araştırmış ve merak etmiştir. Dinlerin kutsal kitaplarına bakıldığında bu görünmeyen varlıklarla ilgili bilgilere rastlanmaktadır.

Geçmişten günümüze kadar tarihi değer içinde bulunan dinler; insan yaratılışına uygun, insan olmaya sevk eden değerleri içerir. Bunun sebebi, dinlerin muhatabının insan olmasıdır. İnsanlık tarihi kadar eski olan dinlerin iletilerinde insana değer verilmekle birlikte insan haklarının kökleri de bulunabilir. (Özcan, 2016, s. 205) İnsanı ilgilendiren çoğu konuda olduğu gibi dinin de merkezinde insan yer alır ve insan, dinin getirilerini şekillendirerek yaşamını sürdürür. Bu sürdürme sırasında kötülük ve iyilik kavramları farklı şekillerde algılanmış ve yine insan yaşamını etkileyen unsurlardan olmuştur.

Kötülük üzerine olan algılara bakıldığında ise genellikle bir kalıp ya da birliğin olduğu bir duyum ortaya çıktığı ve bunun da kötülüğü kişileştirdiği görülür. Modern toplumlarda kötülük kişileştirilmez. Buna karşılık bu kişileştirme toplumların çoğunda görülür ve kötülük, dışarıdan gelen bir güç olarak tanımlanır. (Russell, 1999, s. 50)

Kötülük algısı din algısından biraz daha fazla ortaklık göstererek insanı doğru yoldan saptırıcı, günah işlemeye, ayıba yönelten ve bunu dışarıdan bir güç sayesinde gerçekleştirmeye çalışan bir kavram ya da varlık olarak görülmektedir.

Kutsal kitaplarda geçen şeytan konusuna bakıldığında, önce kendi yaradılışı, daha sonra da insanla ilişkisi ile karşılaşılır. Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın cennetten yeryüzüne gönderilmeleriyle birlikte başlayan insan hayatında hayrın temsilcisi olan melekler, şerci olan şeytan ve kendi iradesiyle hem hayra hem de şerre yönelebilen insan yer almaktadır.

Şeytanın gerçek bir varlığının ve bedeninin olup olmadığı konusunda görüşler vardır. Kimi görüşler şeytanı da bir melek olarak sayarken kimileri de melek olsaydı secde ederdi düşüncesiyle bu görüşü reddetmektedir. Her ne kadar kötü özellikleriyle ve insanı yoldan saptırmasıyla bilinse de onun da gücü ve sınırı bir yere kadardır ve aslında bütün iş insanda bitmektedir. Şeytana uyup uymamak insanın kendi elindedir. (Çelebi, 2010, s. 99-101)

Şeytan yaradılış olarak karşı çıkıcı ve isyankâr bir durumdadır. Allah'a secde etmeme olayından sonra da insanı yeryüzünde kıyamete kadar saptıracağına yemin etmiştir. Şeytanın bu yemini ve insanı devamlı vesvese içinde bırakıyor olması, insanın sürekli ona uyarak günah işleyeceği anlamına gelmemektedir. İnsan da kendi iradesiyle birlikte yaratılmıştır ve şeytana karşı koyacak güce sahiptir. Bu durum *Kur'an*'da Hicr Suresi 39-40. Ayette şöyle geçer: "İblîs, 'Rabbim! Benim sapmama imkân verdiğin için yemin olsun ki ben de yeryüzünde onlara (günahları) şirin göstereceğim ve -aralarından senin samimi kulların hariç- onların topunu kesinlikle yoldan çıkaracağım.' " (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Hicr-suresi/1838/36-44-ayet-tefsiri)

Allah, yeryüzüne sınav için gönderdiği insana hem melek hem de şeytanı göndermiştir. Şeytan insanın içinde bulunan zayıf özellikleri azdırıp onu yoldan çıkartmanın peşindedir ama Allah, insana iyi ve kötüyü fark edecek akıl verdiği için yapılan günah ve haramları şeytana yıkmak doğru olmayacaktır. (Güneş, 2022, s.1)

Şeytan, sadece İslamiyette değil; Hristiyanlık ve Yahudilikte de fesat, insanı kötü yola sürükleyen, yoldan çıkmış meleklerin başı, cennetten kovulan bir varlık olarak ortaya çıkar. Karanlığın timsali olan şeytan, insanı da bu yola çekmeye çalışır. Yahudilikte insanı hasta etmeye çalışan kötü bir unsurdur. Yine Yahudi ve Hristiyan anlayışlarında insanlığın kadim düşmanı, ahlakı ve toplumu bozan bir varlık olarak görülmektedir. (Gürkan, 2010, s. 101-103)

Şeytanın yaratılışı, Hz. Âdem ve Hz. Havva ile olayı ve dinin içindeki tam işlevi konusunda İslamiyet, Hristiyanlık ve Yahudilikte yer yer farklılıklar olsa da genel anlamda kötülük çerçevesinde birleşen bir tanımı bulunmaktadır.

İnsanların Tanrı düşüncesinin de tarihi vardır çünkü şeytanla birlikte Tanrı da farklı anlamlar taşımıştır. Bu düşüncelerden bazıları birbirini desteklerken bazıları da

çelişir hatta birbirini dışlar. İslamiyet, Hristiyanlık ve Yahudilik dinlerine bakıldığında nesnel bir Tanrı görüşü olmadığı görülür. Her kuşak ve anlayış kendi Tanrı görüşünü benimsemiştir fakat ilahlar tarihin farklı dönemlerinde, farklı anlayışlarında da olsalar saygı görmüşlerdir. (Armstrong, 2017, s. 21)

Bîrûnî, diğer dinlerdeki melek inancıyla İslam dinini karşılaştırdıktan sonra İslamdaki melek vasıflarının varlıklarının özelliğine en uygun olduğunu belirtir. Benzer bir sonuca Tanrı anlayışlarını da karşılaştırarak varmıştır. (Tümer, 1975, s. 139)

Batı dinlerine bakıldığında Tanrı ve şeytanın neredeyse tamamen zıt konumlarda oldukları görülür. Bununla birlikte birçok toplumda birlikte oldukları bilgisine de rastlanır. Ya kardeştirler ya da Tanrı şeytanı yaratmıştır. Tanrı onu doğurmuş veya kendi içinden yaratmıştır. (Russell, 1999, s. 63)

Klasik Türk şiirinde şairler bu kaynaklardan temel olarak yararlansalar da bunları kendi üsluplarıyla birleştirip farklı anlamlara ve konulara sahip olan beyitler ortaya koymuşlardır. Bu beyitlerde farklı ve ortak unsurları içeren bağlamlar yer almaktadır. Dini unsurlara yer veren klasik Türk şiirinde şeytan ve onunla ilgili kavramlara rastlanmaktadır. İnsanın var olduğu tarih boyunca din de varlığını sürdürmüştür. Bu din anlayışlarında birçok farklılıkla karşılaşılır. Bu farklılık bazen dinin genel getirileri, bazen Tanrı tanımlaması, bazen şeytan ve melek kavramları, bazen de genel inanışlarla ilgilidir. Farklılıklarıyla ortaya konulan dinlerin içinde inanış ve insan yaşamına yansıyış noktasında ortak noktaların bulunduğu da olmuştur. Bu farklılık ve ortaklıklara klasik Türk şiirinin de yer verdiği görülür. Şairler, genel anlamda dini unsurlarda şeytana ve özelliklerine değinirken; sevgili, âşık, rakip ve toplumsal unsurlar konusunda da çeşitlilik yaratarak şeytana farklı isimlendirmelerle yer vermişlerdir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAMİYET, HRİSTİYANLIK VE YAHUDİLİKTE ŞEYTAN

1.1. İslamiyet'te Şeytan

Sözlüğe bakıldığında "Uzaklaşmak, hak olandan ayrılmak, muhalefet etmek." anlamındaki "şatn / شطن" veya "Öfkeden dolayı yanıp tutuşmak." manasındaki "şeyt / شيط" kökünden türediği ileri sürülen "şeytan / شيطان" kelimesi (çoğulu şeyâtin / شياطين) "Hayırdan ve rahmet yolundan uzaklaşmış yaratık; yanıp helâk olmaya maruz kalan varlık." demektir. Şeytanı ifade etmek için kullanılan "iblis / ابليس" kelimesi de "Ümit kesmek, pişman olmak." anlamındaki "iblâs" kökünden türemiştir. Kelime bazı dilcilere göre de İbrânîceden Arapçaya geçmiştir ve Allah'a isyan etmeden önceki adı Azâzîl'dir. Cahiliye Dönemi'nde de göklerden haber aşıranına "mârid / مارد", bu hususta fazlasıyla mâhir olanına "ifrît / عفريت" denirdi. (Çelebi, 2010, s. 99-101)

İslamiyet'in kutsal kitabı olan *Kur'an-ı Kerim* uygulamaya yönelik bir kitaptır. İnsana yol göstererek tehlikelerden korumayı hedefler. *Kur'an*'a göre insan, diğer varlıklardan üstün bir yaratılışa sahiptir. Aynı zamanda irade sahibidir. Bundan dolayı da yaptığı fiillerden sorumludur. İnsan, üstün olmasının yanında aynı zamanda zayıflıklara da sahiptir. Sabırsız oluşu, nefse sahip olması, ömrünün ve gücünün sınırlı olması bu zayıflıklardandır. Şeytan ile mücadelesinde başarılı olması da ancak Allah'ın yardımıyla gerçekleşir. (Kaya, 2003, s. 2-3)

Şeytan kelimesi *Kur'ân-ı Kerim'de* 70; çoğulu olan şeyâtin de 18 yerde olmak üzere toplam 88 yerde geçmektedir. Şeytan, dünya ve ahiret hayatını şekillendiren varlıklardan biridir. İnsanı azdırıp yanlış yola yöneltmek, onu uçuruma sürüklemek için fırsat kollayan kötü bir danışmandır. *Kur'an*'da şeytanın yaratılışına da yer verilmektedir. (Şentürk, 2015, s. 18-22) Rahman Suresi 15. ayette "Cinleri de yalın ateşten yarattı." (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Rahmân-suresi/4915/14-16-ayet-tefsiri) şeklinde bahsedilirken Hicr suresi 27. ayette de "Cin türüne gelince daha önce onu da kavurucu ateşten yaratmıştık." (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Hicr-suresi/1829/27-ayet-tefsiri) ifadesi yer almaktadır. Ayetlerden de anlaşılacağı üzere şeytan cin sınıfından kabul edilmektedir.

Şeytan, kimi zaman bu cin sınıfının babası olan iblis olarak adlandırılır. İblis, bu adlandırılmasıyla iyi cinlerden ayrılır. *Kur'an-ı Kerim*'de 11 ayette iblis kelimesi geçmektedir. (Kaya, 2003, s. 7) İblis ilk olarak Allah'ın emrini reddetmesiyle karşımıza çıkar. Kehf suresi 50. ayette "Hani biz meleklere, 'Âdem'e secde edin.' demiştik; İblisten başka hepsi secde ettiler. O cinlerdendi, rabbinin emrinden dışarı çıktı. Şimdi siz, beni bırakıp da onu ve onu izleyenleri mi dost ediniyorsunuz? Oysa onlar sizin düşmanınızdır. Zalimler adına bu ne kötü bir tercih!" (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Kehf-suresi/2190/50-ayet-tefsiri) şeklinde iblisin bu karşı çıkışı anlatılmaktadır.

İblisle ilgili birkaç ayet, şeytanın cennetten kovuluşu ve lanetlenmesi üzerinedir. Hicr suresi 28-35. ayetlerde bu olay şu şekilde geçmektedir:

"Hani rabbin meleklere demişti ki: 'Ben şekillenebilir özlü balçıktan, (şekil verilip) kurutulmuş çamurdan bir insan yaratacağım.' demişti. 'Onun şeklini tamamladığım ve ona ruhumdan üflediğim vakit siz de hemen onun için secdeye kapanın.' Bunun üzerine meleklerin hepsi secde ettiler. Yalnız İblis hariç; o, secde edenlerle birlikte olmaktan kaçındı. Allah, 'Ey İblis! Secde edenlerle birlikte hareket etmeyişinin sebebi nedir?' diye sordu. Dedi ki: 'Ben, şekillenebilir özlü balçıktan, (şekil verilip) kurutulmuş çamurdan yarattığın bir insana asla secde etmem!' Allah, 'O hâlde çık oradan, dedi; artık kovuldun!' Kıyamet gününe kadar lanetlenmiş bulunmaktasın!"

(https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Hicr-suresi/1831/29-35-ayet-tefsiri)

Şeytan; kötü yaratılışlı olduğu için hileci olma, tuzak kurma, insanı yoldan çıkarma gibi özelliklere sahiptir. *Kur'an*'da da lanetlenip cennetten kovulduktan sonra tüm yaşayışı boyunca insanları yoldan çıkarmaya söz vermesiyle ilgili ayetler bulunmaktadır. *Kur'an*'da Hz. Âdem'le aralarında geçen ve Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın cennetten çıkarılması, Araf suresi 19-23. ayetlerde şöyle anlatılmaktadır:

"(Buyuruldu ki:) 'Ey Âdem! Sen ve eşin cennette yerleşip dilediklerinizden yiyin. Ancak şu ağaca yaklaşmayın! Sonra zalimlerden olursunuz.' (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/A'râf-suresi/973/19-ayet-tefsiri) Derken şeytan, kapalı olan avret yerlerini birbirine göstermek için onlara fısıldayıp kafalarını karıştırdı ve 'Rabbiniz size bu ağacı sırf melek olursunuz veya ebedî yaşayanlardan olursunuz diye yasakladı.' dedi. Onlara, 'Ben gerçekten sizin iyiliğinizi isteyenlerdenim.' diye de yemin etti.

(https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/A'râf-suresi/974/20-21-ayet-tefsiri) Böylece ikisini de ayartmış oldu. Ağacın meyvesini tattıklarında ayıp yerleri kendilerine göründü. Ve cennet yapraklarından üzerlerini örtmeye başladılar. Rableri onlara, 'Ben size o ağacı yasaklamadım mı ve şeytanın size apaçık bir düşman olduğunu söylemedim mi?' diye seslendi. Dediler ki: 'Ey rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz, bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz!' " (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/A'râf-suresi/976/22-23-ayet-tefsiri) Şeytan burada da yine insana vesvese vermesi, kötü yola sokması ile karşımıza çıkmaktadır.

İnsan, var olduğundan beri şeytanla mücadelesi devam etmektedir. Allah'ın ve peygamberlerin istemediği her davranış şeytanın ortaya koyduğu bir durum olarak ortaya çıkar. (Kaya, 2003, s.7) Şeytanın bu mücadelesi İslamiyet'te sadece *Kur'an-ı Kerim*'de değil, hadislerle de anlatılır. Hadislerin *Kur'an*'dan farkı, şeytanı timsallerle birlikte vermesidir. Bir hadiste Hz. Muhammed, "Sizden kimse sakın sol eliyle yiyip içmesin. Çünkü şeytan soluyla yer içer." (Öztürk, 2016, s. 481) demektedir. Hadislere bakıldığında şeytanın vesvese, unutma, tembellik gibi unsurlar üzerinden insanı yoldan çıkarmaya çalıştığı görülür. (Şentürk, 2015, s. 2-7-9)

İslamda şeytan, Hristiyanlıktan çok daha fazla tahammül kaldıran bir yapıya sahiptir. Araplar "şeytan" sözcüğünü doğal bir baştan çıkarma için kullanmaktadırlar. *Kur'an*'daki birçok peygamber de ilahi mesajları açıklamak isterken şeytani kaymalar yaşamıştır ve Tanrı, daima onların yanlışlarını düzelterek daha üstün vahiyler göndermişlerdir. (Armstrong, 2017, s. 231)

Şeytan, İslamiyet'te önce Allah'ın emrine uyup secde etmemesiyle daha sonra Hz. Âdem'e vesvese verip cennetten kovulmalarına sebep olmasıyla ve bundan sonrasında da insan neslini hileci, tuzak kuran, kötü yola sokan özellikleriyle yoldan saptırması ile ön plana çıkmaktadır.

1.2. Yahudilikte Şeytan

Yahudilik, düşünce sahasında Hristiyanlıktan ayrılır. Yahudilikteki düşünceler bu dünyanın ötesine kadar çok fazla uzanmaz. Yahudilik inancında ceza amele göre olmaktadır. Bununla bağlantılı olarak da ebedilik, dinlerinde çok fazla geçmez. Yahudiler

İranlıların dini olan Zerdüştlüğü öğrendikten sonra ölümden sonraki yaşam, cennet cehennem kavramlarını dinlerine aktarmışlardır. (Çelebi, 1978, s. 195,196)

Yahudilik, Mezopotamya, Kenan ve Mısır kültürlerinden etkilenmiştir. Yahudiliğin tarihî sürecine ve kutsal metinlerine bakıldığında da şeytan kavramı ve anlamıyla ilgili değişiklikler görülür. Şeytan, M.Ö. VI. yüzyıl dönemlerinde düşman bir melek olarak kabul edilir. Eyüb'ün Tanrı tarafından sınanması hikâyesinde şeytan bu hâliyle ortaya çıkar. (Durmuş, 2022, s. 81)

Tevrat, Eyüb 1 / 6-12'de olay şöyle nakledilir:

"Bir gün ilahi varlıklar Rabbin huzuruna çıkmak için geldiklerinde, şeytan da onlarla geldi. Rab şeytana, 'Nereden geliyorsun?' dedi. Şeytan, 'Dünyada gezip dolaşmaktan.' diye yanıtladı. Rab, 'Kulum Eyüp'e bakıp da düşündün mü?' dedi, 'Çünkü dünyada onun gibisi yoktur. Kusursuz, doğru bir adamdır. Tanrı'dan korkar, kötülükten kaçınır.' Şeytan, 'Eyüp Tanrı'dan boşuna mı korkuyor?' diye yanıtladı. 'Onu ev halkını, sahip olduğu her şeyi sen çitle çevirip korumadın mı? Elleriyle yaptığı her şeyi bereketli kıldın. Sürüleri bütün ülkeye yayıldı. Ama elini uzatır da sahip olduğu her şeyi yok edersen, yüzüne karşı sövecektir.' Rab şeytana, 'Peki.' dedi, Sahip olduğu her şeyi senin eline bırakıyorum, yalnız kendisine dokunma.' Böylece şeytan, Rabbin huzurundan ayrıldı." (Kitabı Mukaddes Şirketi, 2001, s. 634)

Ayette sembolik rolüyle ifade bulan şeytan, başka bir ayette de insana düşman olup onu kışkırtmasıyla verilir. Burada şeytan, Kral Davud'a vesvese verir ve bunun üzerine İsrail'in başına büyük felaketler gelir. (Tevrat, 1. Tarihler, 21 / 1-14) Bu iki olayda insan hatalarını şeytana yükler. Bu durumlarda şeytan da insana düşman durumdadır. (Durmuş, 2022, s. 85)

Yahudiler, her şeye gücü yeten Tanrı'nın kötülüklere izin vermesi üzerine bu kötülükleri yükleyecek bir varlık bulmak istemişler ve bu da şeytan olmuştur. Bu düşünceden hareketle Tanrı'nın iyi olan taraflarına Rab, kötü olan taraflarına da şeytan demişlerdir. Bu şeytan, bazı Yahudi kaynaklarında İblis olarak da geçmektedir. Yeryüzünün bozulmasının sebebini, Azazel dedikleri şeytana bağlamaktadırlar. (Durmuş, 2022, s. 86)

Âdem ve Havva hikâyesinde kötü ruhlu Lilith, Âdem'in ilk karısıdır. Aralarında bir tartışma çıkar ve Lilith kaçar. Melekler gelmesine rağmen geri dönmez ve erkek çocukları öldüreceğini söyler. Bu olayda Lilith, dişi bir şeytan suretiyle karşımıza çıkar. Hikâyenin devamında Havva yaratılır. Lilith, bu sefer de yılan figürüyle birleşerek Âdem ve Havva'yı yasak meyveyi yemeye sürükler. (Durmuş, 2022, s. 88)

Bu durum Eski Antlaşma / Yaratılış 1-6'da şu şekilde anlatılmaktadır:

"Rab Tanrı'nın yarattığı yabanıl hayvanların en kurnazı yılandı. Yılan kadına, 'Tanrı gerçekten, bahçedeki ağaçların hiçbirinin meyvesini yemeyin.' dedi mi? diye sordu. Kadın, 'Bahçedeki ağaçların meyvelerinden yiyebiliriz.' diye yanıtladı. Ama Tanrı, 'Bahçenin ortasındaki ağacı meyvesini yemeyin, ona dokunmayın yoksa ölürsünüz.' dedi. Yılan, 'Kesinlikle ölmezsiniz.' dedi. 'Çünkü Tanrı biliyor ki o ağacın meyvesini yediğinizde gözleriniz açılacak, iyiyle kötüyü bilerek Tanrı gibi olacaksınız.' Kadın ağacın güzel, meyvesinin yemek için uygun ve bilgelik kazanmak için çekici olduğunu gördü. Meyveyi koparıp yedi. Yanındaki kocasına verdi, o da yedi." (Kitabı Mukaddes Şirketi, 2001, s. 4)

Kadına bu bakış açısıyla ilgili Tekvin 3 / 16'da: "Rab kadına dedi: 'Zahmetini ve gebeliğini ziyadesiyle çoğaltacağım, ağrı ile evlat doğuracaksın ve arzun kocana olacak o da sana hâkim olacaktır.'" (Şimşek, 2022, s. 7-8) şeklinde bir anlatım yer almaktadır. Bunun sonucu olarak da Yahudilerde daha eril bir Tanrı anlatımı ön plana çıkmaktadır. (Durmuş, 2022, s. 88-89)

Kur'an-ı Kerim'de Yahudilerin şirkle irtibatlandırıldığı bir konu "cipt ve tâğût"a iman etmeleridir. Bu iki varlığın ne olduğu konusunda farklı görüşler ortaya konmuştur. Bu inanışlardan biri de bu taptıkları iki putun adının "kâhin ve şeytan" olmasıdır. (Altaytaş, 2016, s. 75)

Yahudilik inancında da genel anlamda kötülükle birleşen, insanın yapmış olduğu kötü amellere sebebiyet veren bir varlık olarak görülen şeytan, ebedi hayattan önce insanı kötülüğe boğmak istemesiyle görülür.

1.3. Hristiyanlıkta Şeytan

Hristiyanlık anlayışında şeytan farklı farklı şekillerde görülse de genel anlamda Yahudi geleneğinin devamı ve devşirmesi olduğunu söylemek mümkündür. Bu farklı

türlerde ismen şeytan ya da iblis olarak adlandırılmaktadır. Bir diğer adlandırma da Lucifer'dir. Lucifer, cennetten atılan bir melektir. Bu kötü melek İsa'nın baş düşmanıdır. Hz. İsa'ya ihanet eden Yahuda için de iblis tabiri kullanılmıştır. (Durmuş, 2022, s. 89-90) Yuhanna 13 / 2'de bu durum şöyle zikredilmektedir: "Akşam yemeği sırasında İblis, Simun İskariot'un oğlu Yahuda'nın yüreğine İsa'ya ihanet etme isteğini koymuştu bile." (Şimşek, 2021, s. 304)

Bunun dışında kötü ve İsa'nın karşısında duran insanlar ile rakiplere de şeytan benzetmesi yapıldığı görülür. Şeytan, tasvir edildiği durumlarda da iki boynuzlu tasvir edilir. Şeytanın *Yeni Ahit*'te iki hayvanla ilişkilendirildiği görülür. Bunlardan birincisi aslan, ikincisi de yılandır. (Durmuş, 2022, s. 91-93)

Hristiyanlık anlayışına göre Tanrı'nın yolundan gitmeyen her insan şeytanla münasebet kurmuş demektir. Şeytan, insanları bu yola girmeleri için sürekli kandırmaya çalışır. (Durmuş, 2022, s. 94) Şeytan, yaratılışı bakımından bir melektir ve Tanrı'nın kendisine belirlediği rol bağlamında hareket eder. Baştan beri üzerine kötü vasıflar yüklenmiş olan bir düşmandır. Suçlayıcı, iftiracı, hileci gibi vasıflara sahiptir. (Işık, 2018, s. 36, 37, 40)

Hristiyanlık anlayışında bulunan ejderha, gücünü denizden çıkan bir yaratığa aktarmaktadır. Bu yaratıkla birlikte yeryüzünde felaketler yaşanmaya başlar. Vahiy kitabında şu şekilde anlatılır: "Ve gökten inmekte olan bir melek gördüm; elinde cehennemin anahtarı ve büyük bir zincir vardı. Ve iblis ve şeytan olan ejderi, eski yılanı tuttu ve onu bin yıl müddetle bağladı ve bin yıl tamam oluncaya kadar artık milletleri saptırmasın diye cehenneme atıp onu kapadı ve onun üzerine mühürledi; bundan sonra kısa bir müddet çözülmesi gerekir." Bu anlatıma göre şeytan ya da iblis adı verilmiş olan o kötü yaratık felaketlerin sebebidir. İslamiyet'ten farklı olarak bu yaratığın cehenneme hapsedilmesi anlayışı görülür. Anlatımın devamında şeytan, dışarı çıkarak Yecüc ve Mecüc'ün güçlerini toplayacaktır. Ateş onları yutacak ve iblis, yalancı peygamberle birlikte azap çekmek için ateş ve kükürt gölüne atılacaktır. Eski Ahit'te de şeytan, "hasım" ya da "rakip" anlamına gelir ve insanlara karşı çalışan melek hizmetkârıdır. İsa peygamber ise cehennemi değil, şeytanın Hades'le birlikte yönettiği düşünülen yeraltı zindanını temizler. (Turner, 1995, s. 78-88)

Yeni Ahit'teki şeytan anlayışı; Hristiyanlık, Yunan ve Yahudi anlayışlarının bir sentezi biçimindedir. Bu sentez ve yarım yüzyıl içinde farklı yazarlar tarafından yazılmış olması, bütünlük içermemesine sebebiyet vermektedir. Şeytan, Hristiyanlık anlayışında Tanrı'nın krallığıyla savaş içinde olan bir varlık olarak görülür. Kötülük kavramı vardır ve Tanrı da sonlu ve sınırlı bir iyilik yaratmayacağına göre dünyayı da kusurlarıyla birlikte yaratmalıdır. Dünyadaki kötülüklerin ortaya çıkışının sebebi, kısmen insanların kısmen de diğer varlıkların özgür istencidir. Diğer varlıklardan kasıt da düşmüş meleklerdir. Şeytan da bu düşmüş meleklerin başkanıdır ve kötülüklerin sorumlusudur. Çoğunlukla iblis ya da şeytan adıyla anılmaktadır. Şeytan, kötülüğün ilkesidir. *Yeni Ahit*'teki işlevi İsa'nın karşı ilkesi olmaktır. Şeytan bu anlayışta Tanrı'nın baş düşmanı olarak merkezde yer alır. Tanrı, iyi bir dünya yaratır fakat şeytan, dünyaya kötülükleri ve salgın hastalıkları getirir. İyi ruhlar Tanrı'nın melekleri, diğerleri ise şeytanın hizmetkârlarıdır. Şeytan; günaha teşvik eder, yalancıdır, katildir, insanlara acı verir. (Russell, 1999, s. 260, 264, 271, 283)

Hristiyanlıktaki şeytan tanımlarına bakıldığında da kötülüğe sevk etmesi, insanı kandırması ve kötülük kavramıyla tamamen birleşmesi ile İslamiyet ve Yahudilikle ortaklıkların bulunduğu görülmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE ŞEYTAN

2.1. Dinle İlgili Beyitler

2.1.1. Şeytanın Cennetten Kovulması

Beyitte şeytanın cennetten sürgün edilmesine telmih yapan şair, şeytanın dindeki yeri ve özelliklerini hatırlatmanın yanı sıra onun Âdem'e secde etmeyişiyle birlikte inkârcı bir varlık olduğuna da vurgu yapar. Bu olay A'raf 7 / 12 ayetinde şöyle anlatılır:

"Allah: Ey İblis! Emrettiğim zaman seni secde etmekten alıkoyan nedir, diye sordu. İblis: Ben ondan daha üstünüm. Çünkü beni ateşten onu ise çamurdan yarattın, dedi." (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/A'râf-suresi/966/12-13-ayet-tefsiri)

"Allah: 'Öyleyse hemen in o cennetten! Orada büyüklük taslamaya hakkın yok. Haydi defol! Çünkü sen aşağılık kimselerden birisin!' buyurdu." (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/A'râf-suresi/966/12-13-ayet-tefsiri) Bu ayetleri takip eden 18. ayette, "Allah buyurdu: 'Haydi, yerilmiş ve kovulmuş olarak oradan çık! Ant olsun ki, onlardan kim sana uyarsa sizin hepinizi cehenneme dolduracağım!' " (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/A'râf-suresi/970/16-18-ayet-tefsiri) şeklinde ifade edilmektedir. Beyitte şair, gönlündeki şüphelerden söz eder ve şeytanın inkârcı, yoldan çıkarıcı, saptırıcı bir varlık olmasına rağmen sürgün edilişine Cebrail'in bile ağladığını belirtir. Bununla birlikte insanın şeytan yüzünden yaşayacaklarına dair Cebrail'in yaşadığı korku ve üzüntüye de gönderme yapılmış olabilir.

Nice ola emîn gönlüm anun geydi metîninden

Sürülelden berü şeytân dahi Cibrîl Emîn aglar

Sarı Müderris Şeyh Sinân, G. 73 / 2 (Sessiz, 2014, s. 226)

Şeytan, (cennetten) sürüldüğünden beri dürüstlüğüne güvenilen (emin olan) Cebrail bile ağlar. Gönlüm, onun büründüğü sağlamlıktan nasıl emin olsun?

Kâmî, şeytanın cennetten kovulma olayını alt zemine yerleştirerek şeytanın Âdem'e secde etmemesinden sonra lanetlenmesine ve cennetten gönderilmesine telmih yapar. Şair, "ey peri" diyerek sevgiliye seslenir. Böylece şeytana benzetilen rakibin sevgilinin cennet mekân hareminden uzak durmasını ister. Şeytanın lanetlenme olayı *Kur'an*'da Sa'd 38 / 75-78 ayetinde anlatılır:

"Allah, 'Ey İblis' dedi, 'Kendi ellerimle yarattığım şu varlığın önünde secde etmekten seni alıkoyan nedir? Büyüklük mü taslıyorsun, yoksa ululardan mısın?' İblis, 'Ben ondan daha üstünüm. Çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın.' diye cevap verdi. Allah, 'O hâlde çık oradan!' dedi; 'Sen artık kovuldun! Kıyamet gününe kadar rahmetimden uzak kalacaksın!' " (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Sâd-suresi/4041/71-85) Şair de burada anlatıldığı gibi şeytanın hesap gününe kadar artık cennete geri dönemeyecek olmasına gönderme yapar. Rakip-şeytan ilişkisi klasik şiirde işlenmiş olan bir konudur ve rakibin şeytana benzetilmesine çokça rastlanır.

Ey perî gelmeye yanunca meded bunda rakîb

Girmeye dâ'ire-i cennete şeytân-ı la'în

Kami, TB. 2 / 3 (Yazıcı, 2017, s. 106)

Ey peri (sevgili), burada rakip (senin) yanına gelmesin. Yardım et. Lanetli şeytan, cennet dairene girmesin.

XVIII. yüzyıl şairlerinden olan Esrâr Dede, şeytanın cennette secde etmeyip kovulmasına telmih yaparak "o âlemden bu âleme" yani gayb âleminden şühud âlemine gönderilme olayını hatırlatır. Beyitte geçen daima kelimesine de dikkat çekmek gerekir. Çünkü şeytanın bu lanetlenişi ve kovuluşu sürekli olacaktır.

O 'âlemden bu 'âlem oldu merdûd

Anınçün bundadır şeytân hemîşe

Esrâr Dede, G. 218 / 3 (Horata, 2019, s. 337)

Şeytan, o âlemden bu âleme kovulmuştur. Onun için daima buradadır (dünyadadır).

Şeytanın kovulmasıyla cehennem ateşi unsurunu birlikte veren Vehbî, insanı şeytanla yakınlaşmaması için de uyarmak ister. Bunun dışında beyitte "Cehennem ateşinden yardım bekleme!" diyerek aslında şeytanın insana yardım etmeyeceği, tam tersi kişileri daha da kötü yollara sokacağı vurgulanır. Şeytana arkadaşlık etmek ise onun kötü vasıflarına da sahip olmak demektir. Şair, bunun yapılmaması gerektiğini öğütler. Şeytan, *Kur'an'-ı Kerim*'de 7. ayette ateşten yaratılmış bir varlık olarak şöyle anlatılmaktadır:

"Allah buyurdu: 'Ben sana emretmişken seni secde etmekten alıkoyan nedir?' (İblis), 'Ben ondan daha üstünüm; çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın.' dedi." (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/A'râf-suresi/966/12-13-ayet-tefsiri)

Meded sürme meded nâr-ı cahîme

Refîk etme o şeytân-ı racîme

Sünbülzâde Vehbî, M. 1 / 40 (Yenikale, 2017, s. 3)

Cehennem ateşinden yardım bekleme; o taşlanmış, kovulmuş şeytana arkadaşlık etme.

Şeytanın cennetten kovulması ile ilgili XIX. yüzyıl şairlerinden Hamâmîzâde İhsân'ın ve Nigârî'nin de beyiti bulunmaktadır. Hamâmîzâde İhsân, şeytanın cennetten kovulmasını önce somutlaştırarak vatanla ilgi kurar. İkinci beyitte ise Kaf Dağ'ı ifadesini geçirerek bu somutluğu ortadan kaldırır. Burada şair şeytanın cennetten çok uzağa sürüldüğünü ve bir daha oraya dönmesinin mümkün olmadığını vurgulamak istemektedir. Nigârî ise kovulma olayını biraz daha geri plana iterek şeytanın davranışından dolayı kıyamet gününe kadar lanetlenmiş, kovulmuş olduğunu vurgulayarak ona güvenmemek konusunda uyarıda bulunur. İnsanın nefsinin kendine özel olduğuna da dikkat çekerek şeytanın kandırmasına inanmamak gerektiğini de belirtmiş olur.

Firdevs-i vatandan kovulup gitdi sürüldü

Tâ Kâf dağının altına şeytân-ı ma'ârif

Hamâmîzâde İhsân, Kud. 1 / 22 (İsen, 2019, s. 323)

Marifet şeytanı vatan cennetinden kovulup ta Kaf Dağı'nın altına sürüldü.

Elburz-i sevdâda olmagil emîn

Haremindir nefs ü şeytân-ı la‘în

Nigârî, R. 9 / 2 (Bilgin, 2017, s. 563)

Sevda dağında inanmış, güvenmiş olma; lanetlenmiş şeytan ve nefsin (senin) haremindir.

2.1.2. Şeytanın Ağına Düşmek / Şeytanın Boynuna İp Takmak

Ümmî Sinân, şeytanın ağına düşmek ve bundan Allah'a sığınmaktan bahseder. Şeytanın dinî kitaplardaki yerine bakıldığında kötü özellikleriyle insanı azdırmaya çalışan bir varlık olarak görülür. Şeytanın cennetten kovulduktan sonra kıyamet gününe kadar insanları bu yola sürükleyeceği *Kur'an*'da şöyle anlatır:

"İblis dedi ki: 'Bundan böyle benim sapmama izin vermene karşılık, ant içerim ki ben de onları saptırmak için senin doğru yolunun üstüne oturacağım. Sonra elbette onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından sokulacağım ve sen onların çoklarını şükredenlerden bulmayacaksın.' " (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/A'râf-suresi/970/16-18-ayet-tefsiri) Burada anlatıldığı üzere şeytan, insanları saptırma amacı doğrultusunda pusu kuran, onu avlamaya çalışan bir varlıktır. Ümmî Sinân da şeytanın bu hilekâr tavrından Allah'a sığınmaktadır. Çünkü şeytanın ağına bir kere takılan kişinin hayatında günahlar ve olumsuzluklar birbirini izleyecektir.

Sığındum sundum al elimi

Beni tutmasun iblîs agı ava

Ümmî Sinân, T. 11 / 12 (Bilgin, 2017, s. 20)

İblis ağı, beni avlamasın (diye) (sana) sığındım, elimi sundum, al.

Şeytan, kurnazlık ve hile konusunda marifetlidir. İnsanı doğru yoldan saptırmak için elinden geleni yapar. Ancak bazı zeki ve kurnaz insanlar, yeri geldiğinde şeytanın boynuna bile hüner ipini takabilecek güçtedir.

Zinhâr onu incitmeye söyletmeye gelmez

Şeytâna takar istese urgan-ı ma'ârif

Hamâmîzâde İhsân, Kud. / 33 (İsen, 2019, s. 325)

Aman! Onu incitmeye, söyletmeye gelmez. (O), istese şeytana (bile) hüner (marifet, irfan) ipini takar.

Doğrudan insana seslenen Kadîmî, Hak'tan habersiz olma derken Allah'ın emrettiklerinden uzaklaşmamak gerektiğinden söz eder. Bu beyitte de yine şeytanın tuzağından bahsedilmektedir. Şeytan; insana tuzak kurmaya, onu doğru yoldan saptırmaya yemin etmiştir. Kadîmî, insana seslenirken eğer olur da şeytana uyacak olursan hemen gözünü aç ve tuzağa düşmeyerek doğru yola geri dön, der. Bu olay *Kur'an*'da En'âm Suresi 68. ayetinde şöyle geçmektedir:

"Ayetlerimiz hakkında ileri geri konuşmaya dalanları gördüğünde, onlar başka bir söze geçinceye kadar kendilerinden uzak dur. Eğer şeytan sana unuttursa hatırladıktan sonra artık o zalimler topluluğu ile oturma!"(https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/En'âm-suresi/857/68-ayet-tefsiri) Ayetle beytin ortak yönü insanın uyanık olması gerektiği ve şeytanın tuzağını kırmasıyla bunun mümkün olabileceğinden bahsetmeleridir.

Gâfil olma cân gözün aç gör hakîkat râzını

Kalbini sâf eyleyegör kır 'Azâzîl dâmını

Kadîmî, G. 142 / 1 (Demirci, 2010, s. 203)

Ey can! Hak'tan habersiz olma, gözünü aç da gerçeği gör. Kalbini saf eyle, Azâzil'in tuzağını kır.

2.1.3. Şeytandan İman Ummak

Nev'îzâde Atâyî, şeytan ile sufi arasında ilgi kurarak sufi ve şeytan arasındaki benzerliklere işaret eder. Bu ilgiyi kurabilmek adına da sufinin özelliklerinin bilinmesi gerekir. Tasavvuf yolunda nefis mücadelesini tamamlayan ve kemale ermiş olan insanlara sufi denilmektedir. Sufi, yoklukta sabreder; ayrım yapmadan herkese yardımcı olur;

dünyevi unsurlara çok da değer vermez. (Öngören, 2009, s. 471-472) Sufi; nefsini terbiye eden, temizliğine dikkat eden, yol gösterici, vaktini Hakk'a adayan bir aşk ehlidir. (Ulu, 2023, s. 29)

Sufinin tanımına ve dindeki yerine bakıldığında olumlu özellikleriyle karşımıza çıkar. Klasik şiirdeki sufi anlayışı ise dinî anlayıştan farklıdır. Klasik şiirin üslubu gereği Nev'îzâde, sufiden iki yüzlü olarak bahseder. Klasik şiirde zahit tipi, sufi olarak telakki edilir fakat bu sufi tipi, soğuk ve kuru bir anlayış, kaba ve ham sofuluktur. Bu anlayıştaki sufi, aynı zamanda riyakâr ve yobazdır. (Sucu, 2007, s. 231) Nev'îzâde Atâyî de ikiyüzlü sufiye güvenmemek ve perişan olmuş gönül için ondan derman ummamak gerektiğini belirtir. Ardından da böyle bir şey ummanın şeytandan iman ummak kadar imkânsız olduğuna vurgu yapar.

Sûfi-i zerrâkdan şûrîde-dil dermân umar

Gör ne gâfildür bu kim şeytândan îmân umar

Nev'îzâde Atâyî, G .41 / 1 (Karaköse, 2017, s. 163)

Perişan gönül, ikiyüzlü sufiden derman umar. Gör ne (kadar) gafildir ki şeytandan iman umar.

2.1.4. Melek ve Şeytan

Nefsin insanın kendi iradesine galip gelmesinden bahseden şair, insanın nefsini etkileyen asıl unsurun şeytan olduğu kanaatindedir. Şeytanın insanı yoldan çıkarmaya çalışmasıyla birlikte zihin, kötü düşünceler ve yasaklarla dolar. Burada aslında bir mücadele söz konusudur. Çünkü şeytan cennetten kovulduğu andan beri insanı azdırmaya yemin etmiştir. İmanı kuvvetli olan insan, bu mücadeleye galip gelmektedir. İnsan, diğer varlıklardan farklı olarak iradeyle, akılla yaratılmıştır. Kendini tuzağa çekilmiş hissettiği anlarda da bu iradesini kullanarak galip gelmesi gerekir.

Beyitte şeytan-melek unsuruna odaklanan Ahmedî de insanın şeytana karşı galebe çalmasını ister. Bu iki varlık, özellikleri ve görevleriyle farklılık gösterir fakat bu *Kur'an-ı Kerim*'de de bu şekilde izah edilir. Bazı anlatılarda aslında şeytanın da ilk başlarda melek olduğu daha sonra Allah'a karşı gelmesiyle birlikte yeni bir vasıf kazanarak şeytanlığa

geçiş yaptığı yönünde bilgiler aktarılır. Bu anlayış Yahudilikte de mevcut olup şeytan, *Eski Ahit*'te yaratılış bakımından bir melek olarak görülür; o da melekler dünyasının bir parçasıdır. Hatta o, dünyanın en yüksek rütbeli meleğidir. (Işık, 2018, s. 38) Düşman olarak ortaya çıkması ise Tanrı'ya isyan etmesiyle birliktedir. Ahmedî de okuyucusuna nefsini galip getirmesini; şeytanı, meleğe galip kılmamasını, ona fırsat vermemesini söyler.

Nefsi 'akluna itmegi gâlib

Kılma dîvi ferişteye sâlâr

Ahmedî, K. 21 / 1 (Akdoğan, s. 55)

Nefsi aklına galip etme, şeytanı meleğe kumandan kılma.

Zahide oldukça ağır bir ifade ile seslenen Celîlî, meyhaneye gitmenin cezasını da keser. Gerçekte meyhaneye giden müslimlere ırza geçme gibi bir ceza olmamakla birlikte içki içen şeytana uygulanan ceza, beyitte sert bir şekilde tezahür eder. Kaldı ki Osmanlı döneminde meyhane, genellikle içkili bir eğlence mekânı olarak geçse de klasik şiirde gerçek hayatta şarabı ağzına sürmemiş bazı şairler bu unsuru kullanmışlar, yeri geldiğinde kendilerini ayyaş olarak bile göstermişlerdir. Aynı zamanda meyhane içinde şarap dağıtan sakiler de bulunmaktadır. Bu sakiler, meclise canlılık da verirler. (Naskali, 2019, s.138-139, 150-151) Celîlî, burada meyhaneden meleklerin çıktığını söylerken sevgili-melek benzerliğine dikkat çeker. Sevgili melek gibi görünür fakat o da meyhaneye gitmektedir. Celîlî, Allah dostu olarak görünen ama ibadetini korku içinde yapan zahide seslenerek meyhane ehlinin şeytana ceza vermesini istiyorsun ama şeytanın zıttı olan melekler bile oraya gidiyor, demektedir.

Zâhidâ şeytânı düzdürsen harâbât ehline

Ben hele gördüm melekler çıkdı dün mey-hâneden

Celîlî , G. 299 / 2 (Nas, 2018, s. 213)

Ey zahit! Meyhane ehline şeytanı düzdürsen (ne olur), ben dün meleklerin meyhaneden çıktığını gördüm.

Nef'î ise burada şeytan-melek zıtlığı üzerinden toplumsal bir unsura da dikkat çeker. Melek ve şeytan, her zaman zıt iki dinî unsur olmuşlardır. Yahudi anlayışlarında şeytanın da melek ailesinden olduğundan bahsedilir fakat İslamiyet anlayışında bu iki yaratılış zıtlık ifade eder. Melek nurdan, şeytan ise ateşten yaratıldığı için birbirlerinden farklıdırlar. Dinî anlamda melekler olumlu davranışları ifade ederken şeytanlar olumsuz davranışların, yasakların ve günahların yol göstericisi olmuştur. Nef'î, beyitte yakınlık duyduğu orduyu melek; ordudaki atları ise şeytan olarak nitelendirir. Düşmana karşı şeytan yaratılışlı atlar sürülmektedir. Şeytan düşmanın karşısında ise ona galibiyet gösterecek melek askerlerin kılıçları vardır.

Çeker sipâh-ı melâ'ik önünce tîg-ı zafer

Ne dem ki sürse 'adûya semend-i dîv-nijâd

Nef'î, K. 29 / 27(Akkuş, 2018, s. 115)

Ne zaman ki düşmana şeytan yaradılışlı atı sürse melekler ordusu önünde zafer kılıcını çeker.

2.1.5. Şeytanın Düşman Oluşu

Nigârî, beytinde şeytanın her zaman insana düşman olan ve onu yanlış yollara sürükleyen bir varlık olduğuna dikkat çeker. Şeytanın kutsal kitaplardaki özelliklerine de bakıldığında bu olumsuz yönüyle karşılaşılır. Özellikle de Allah'a karşı gelmesinden sonra insanı azdırmak için yemin etmiştir. Şeytanın düşmanlığı *Kur'an-ı Kerim*'in 2. suresi olan Bakara'nın 168. ayetinde şu şekilde geçmektedir:

"Ey insanlar! Yeryüzündeki helâl ve temiz nimetlerden yiyin. Şeytanın adımları ardınca gitmeyin. Çünkü o, sizin için apaçık bir düşmandır." (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/175/168-169-ayet-tefsiri) "Ey iman edenler! Hep birden barışa girin. Sakın şeytanın peşinden gitmeyin çünkü o, apaçık düşmanınızdır." (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/215/208-ayet-tefsiri)

Ayetlerde görüldüğü üzere şeytan insana düşman bir varlıktır. Nigârî de insana seslenip şeytanın bu düşmanlığına yol açmamasını söyler. Daha sonra da Allah'tan af

diler. Eğer Allah, insanı affederse şeytanın amacına ulaşamadığı için üzgün ve kederli olacağını düşünür. Allah'ın affedici oluşu da Âl-i İmrân Suresi'nde şöyle geçer:

"İki ordunun karşılaştığı gün sizden bozguna uğrayanlar var ya, sırf yaptıkları bazı şeyler yüzünden şeytan onların ayaklarını kaydırmıştı. Şüphe yok ki Allah onları affetmiştir, Allah çok bağışlayıcıdır, pek halîmdir." (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Âl-imrân-suresi/448/155-ayet-tefsiri)

Maksûdına yol virmegil agyârı zebûn it

'Afv it beni mağmûm eyle şeytânımı yâ Râb

Nigârî, G. 68 / 10 (Bilgin, 2011, s. 56)

Amacına yol verme, düşmanı güçsüz et. Ya Rab! Beni affet ve şeytanımı kederli eyle.

Nigârî, *Divan*'ındaki bir başka beyitte yine şeytanın düşmanlığına dikkat çeker:

Geçmeyiz kâkül-i Leylâdan 'abes söyleme kim

Virmeyiz düşmenimiz şeytâna îmânımızı

Nigârî, G. 649 / 4 (Bilgin, 2011, s. 389)

(Biz), Leyla'nın kâkülünden geçmeyiz, boş konuşma. Düşmanımız şeytana imanımızı vermeyiz.

Görüldüğü üzere bu beyitte de şeytanın düşmanlığı belirtilir ve iman sahibi insanların şeytana fırsat vermediği ve onu amacına ulaştırmadığından bahsedilir.

2.1.6. Cennet-Cehennem ve Şeytan

Nigârî, beyitte Bâd Dûstek tarafından kurulan Mervani Devleti'nden bahsetmektedir. Bâd; sahip olduklarını halkla paylaşan, fakirleri gözeten ve çok saygı duyulan bir önderdir. (Yaz, 2019, s. 1202) Nigârî, ilk mısrada cennet ehlinin Mervanilerin hâllerinden haberi olmadıklarını belirtir. İkinci mısrada da Muavilere geçer. Muaviye, Hz. Hasan devrinde hilafet makamına oturmuş bir isimdir. Muaviye'nin başarısından sonra şöyle bir sözü vardır: "Vallahi ben sizinle namaz kılmanız, oruç tutmanız, zekât vermeniz

ve haccetmeniz için savaşmadım. Ben sizinle sadece üzerinize emir olmak için savaştım. Siz istemeseniz de Allah bana bunu nasip etti." (Kurt, 2021, s. 1524) Birbirine zıt iki toplumdan bahis açan şair, cennet-cehennem ve Mervani-Muaviler arasındaki tezatlıktan faydalanarak onların toplumsal yönlerine gönderme yapar.

Cennet ehli ne bilür hâlini Mervânilerin

Sen Mu'âvîleri şeytân-ı cehennemden sor

Nigârî, G. 262 / 4 (Bilgin, 2011, s. 169)

Cennet ehli, Mervanilerin hâlini ne bilir. Sen Muavileri, cehennem şeytanından sor.

Nigârî, bu konuya başka bir beytinde de değinmektedir. Mervanilerle farklı taraflarda olduklarını belirten şair, kıtanın diğer beyitlerinde Mervanileri, Hz. Muhammed düşmanı olarak adlandırır.

Siz Mervânî cehennemî biz Muhammedî cenneti

Siz şeytânî biz Rahmânî siz bir taraf biz bir taraf

Nigârî, KT. 730 / 3 (Bilgin, 2011, s. 437)

Siz, Mervanî cehennemisiniz; biz, Muhammedî cennetiyiz. Siz, şeytana mensupsunuz; biz, Allah'a mensubuz. Siz, bir tarafsınız; biz, bir tarafız.

2.1.7. Ramazan Ayında Şeytanın Kaçması

Kaf Dağı, klasik şiirde fazlaca kullanılmış bir mazmundur. Hayal unsuru olması, Anka kuşuna mekân olması, tasavvufî anlamda ulaşılmak istenen hedef olması yönleriyle şiirlere konu olmuştur. Bu dağın ardında dünyayı kana boğacak olan Yecüc ile Mecüc'ün yaşadığı düşünülmektedir. (Güler, 2023, s. 50) İlk mısrada Kâmî, şeytanın Kaf âlemine kaçıp firar etmesinin yersiz olmadığını çünkü oruç ayının geldiğini, yani bu ayda iyiliklerin şeytanın kötülüklerine üstün gelmesinden dolayı şeytanın kaçacak yer arayacağını ima eder. Hançer ise hilale nispet edilerek hilalin görünmesi ile oruç ayının

geldiğine işaret edilir. Ramazan ayı, zühd ayıdır. Bir şeye yüz çevirmek anlamına gelen zühd, dünyaya karşı olumsuz olan tavırları simgelemektedir.

Firâr itse degül bî-câ verâ-yı Kâfa dek iblîs

Gelen hançer be-kef mâh-ı sıyâm-ı zühd-peymâdur

Kâmî, K. 17 / 12 (Yazıcı, 2017, s. 77)

Şeytan, Kaf âlemine firar etse (de) yersiz değildir. Eldeki hançer, zühdün oruç ayını (takvayı, perhize girmeyi) ölçen aydır.

2.1.8. Şeytanın Kendini Üstün Görmesi

Ravzî, şeytanın kendini diğer yaratılan varlıklardan üstün gördüğünden bahsetmektedir. Şeytan, daha en başında Allah'ın emrine karşı çıkarak Hz. Âdem'e secde etmeyi reddedip kibirlenmiştir. Bu olay Bakara Suresi 34. ayette şöyle geçer: "Meleklere, 'Âdem'e secde edin.' dediğimizde İblis dışındakiler derhâl secde ettiler; o direndi, büyüklendi ve kâfirlerden oldu." (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/41/34-ayet-tefsiri) Şeytanın kendini üstün görmesinin sebebi ise ateşten yaratılmasıdır. Ona göre bu yaradılış farkı, onun kibrinin sebebi olmaya yetmektedir. Bu durum da *Kur'an*'da Araf Suresi 12. ayette geçer: "Allah buyurdu: 'Ben sana emretmişken seni secde etmekten alıkoyan nedir?' (İblis), 'Ben ondan daha üstünüm; çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın' dedi." (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/A'râf-suresi/966/12-13-ayet-tefsiri) Ayette de görüldüğü üzere şeytan insanı çamurdan yaratıldı, diyerek kötülemekte ve onun önünde eğilmeyi reddetmektedir. Ravzî de beytinde şeytanın insanı dikkate almayarak Allah'ın emrini reddetmesi ve kendini daha üstün görmesi olayına değinmektedir.

Bizi her gâh anıldukça mezemmet eyleyüp dâ'im

Nazîrûm yok diyüp kendin gören şeytâna 'ışk eyle

Ravzî, K. 13 / 100 (Aydemir, 2017, s. 83)

Bizi, her vakit anıldıkça daima kötüleyip benzerim yoktur, diyerek kendini gören şeytana selam söyle.

2.1.9. Şeytanın Dinî Kitapları İnkâr Etmesi

Ümmî Sinân ilk mısrada dinî anlamda cahil kimseleri eleştirmektedir. İlahi aşka gerçekten bağlanmış olan kişi artık hakikate ermiş, belirli bir mertebeye ulaşmıştır. Etrafındakiler ne yaptığını tam olarak anlayamayabilirler fakat gerçekten tasavvuf yolunda ileri mertebeye ulaşmış insanlar, sırlara vakıf olabilirler. İkinci mısrada şeytanın dört kitabı inkâr etmesine değinilerek şeytan; olumsuz, inkârcı ve reddeden olarak tasavvur edilir. Zaten dinin getirdiği her şeye düşman olmasından dolayı dinî kitapları da yok sayıp inkâr eden bir varlık olmuştur. Bu kitapları reddetme olayı, *Kur'an-ı Kerim*'deki bazı ayetlerde şu şekilde geçmektedir:

"Sana indirilene ve senden önce indirilenlere inandıklarını ileri sürenleri görmedin mi? Onu tanımamaları kendilerine emredildiği hâlde tâgûtun önünde mahkemeleşmek istiyorlar. Şeytan da onları büsbütün saptırmanın yollarını arıyor."

(https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Âl-imrân-suresi/448/155-ayet-tefsiri)

"Ayetlerimiz hakkında alaylı tavırlarla münasebetsizliğe dalanları gördüğünde, onlar başka bir konuya geçinceye kadar kendilerinden uzak dur. Şayet şeytan sana bir an için unutturur da yanlarında kalacak olursan hatırlar hatırlamaz derhâl kalk ve o zalimler güruhuyla bir arada oturma!" (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Enâm-suresi/857/68-ayet-tefsiri)

"Kendisine kanıtlarımızı verdiğimiz fakat onları bir kenara atan, bu yüzden şeytanın peşine taktığı, nihayet azgınlardan olan kişinin haberini onlara anlat."(https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/A'râf-suresi/1129/175-ayet-tefsiri) "Meğer bana uyarıcı mesaj geldikten sonra o dost bildiğim kişi bu mesajdan beni saptırmış!" İşte şeytan insanı (böyle) çaresizlik içinde yapayalnız bırakır." (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Furkân-suresi/2881/26-29-ayet-tefsiri) "Allah'ın, göklerde ve yerde bulunan şeyleri hizmetinize verdiğini, nimetlerini gizli ve açık olarak önünüze bolca serdiğini görmez misiniz? İnsanlardan öyleleri vardır ki bir bilgi, bir rehber ve aydınlatıcı bir kitap olmadan Allah hakkında tartışmaya kalkışırlar. Onlara, 'Allah'ın indirdiğine uyun.' denildiğinde, 'Hayır, biz atalarımızdan gördüğümüze uyarız.' dediler. Peki ama ya şeytan onları alevli

ateşin azabına çağırıyorsa!'' (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Lokmân-suresi/3489/20-21-ayet-tefsiri) Görüldüğü üzere ayetlerde şeytanın, vahiylere hatta peygamberlere inanmadığından bahsedilir.

Ehl-i hâlin sırrını fehm eylemez nâdân olan

Dört kitâba lâ diyendür iblîs ü şeytânımuz

Ümmî Sinân, T. 75 / 6 (Bilgin, 2017, s. 77)

Hakikat ehlinin sırrını cahil olan anlamaz. İblis ve şeytanımız, dört kitaba "Yoktur." diyendir.

2.1.10. Şeytanın Doğruları Yalanlarla Değiştirmesi

Lebîb, beyitte şeytanın hareketlerinden birine dikkat çeker. Şeytan, insanın doğru sözünü alıp yalan söylemesini sağlar. İnsanı olumsuzluğa yönelten her şeyde şeytanın bir payı vardır. Çünkü şeytan insanı her türlü kötü davranışa ve sapkın yola yöneltmeye yemin etmiştir. Zuhruf Suresi'nde doğru yoldan saptırmasından şöyle bahsedilir:

"Şeytan sizi doğru yoldan çevirmesin. Çünkü o, sizin apaçık düşmanınızdır."(https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Zuhruf-suresi/4386/61-62-ayet-tefsiri)
"Kendilerini doğru yolda zannederken bu şeytanlar onları yoldan saptırıp dururlar.'' (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Zuhruf-suresi/4361/36-38-ayet-tefsiri) Sâd Suresi'nde de doğru yoldan çıkarmaya yemin edişi yer alır: " İblis, 'Senin kudretine ant olsun ki rabbim, içlerinden samimi kulların hariç insanların topunu kesinlikle yoldan çıkaracağım.' dedi."(https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Sâd-suresi/4041/71-85-ayet-tefsiri)

Beyitte şeytan, işi olmayan yerlere kulak kabartarak insanı yanlış bilgilere yöneltir. Bu durum, Hicr suresi 18. ayette şöyle geçmektedir: "Ancak kulak hırsızlığı yapmaya kalkışan olursa onu da parlak bir ışık kovalar.'' (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Hicr-suresi/1818/16-18-ayet-tefsiri) Ayrıca şeytan, *Kur'an* gelmeden önce dahi meleklerden aldığı bilgilerin içine yalan katarak insanlar arasında yaymıştır. Bu durum İbrahim Suresi 22. ayette şöyle anlatılır: "Allah'ın hükmü yerine getirilince şeytan şöyle der: 'Şüphesiz Allah size gerçek bir vaatte bulunmuştu; ben de size bir söz verdim ama yalancı çıktım. Aslında benim sizi zorlayacak gücüm yoktu;

benim yaptığım size çağrıda bulunmaktan ibaretti, siz de benim çağrıma uydunuz. O hâlde beni kınamayın, kendinizi kınayın. Ne ben sizi kurtarabilirim ne de siz beni kurtarabilirsiniz. Ben daha önce, beni Allah'a ortak koşmanızı kabul etmemiştim.' Doğrusu zalimler için elem verici bir azap vardır." (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/İbrâhîm-suresi/1772/22-ayet-tefsiri) Ayette görüldüğü üzere şeytan, insanlara yalan yanlış vaatlerde bulunup yalanları insanlar arasında yaymaktadır. Yine de sonrasında tüm suçun kendinde olmadığını, insanın da bir nefsi olduğunu belirtir. Şeytanın doğrular yerine insanlara yalan bilgileri yayması ve yalan bilgiler vaat etmesi durumu İsrâ Suresi 64. ayette de geçer: "Haydi, onlardan gücünün yettiklerini sesinle (telkinde bulunarak) çağrınla ayart! Süvarilerinle, yayalarınla onlara karşı ordu topla; mallarına, evlatlarına ortak ol, kendilerine vaatte bulun. Zaten şeytan, insanlara aldatmadan başka bir şey vaat etmez." (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/İsrâ-suresi/2093/64-ayet-tefsiri)

Alıp sıdk-ı makâlin halt edip âb-ı erâcifin

Çü şeytân istirâk-ı sem' ile neşre müheyyâdır

Lebîb, KT. 12 / 51 (Kurtoğlu, 2017, s. 372)

Sözün doğruluğunu alıp yalan sözlerin suyunu (birbirine) karıştırır. Çünkü şeytan kulak kabartma ile neşretmeye (yaymaya) hazırdır.

2.1.11. Suçu Şeytana Yıkmak

Zihnî, beyitte insanın işlediği günahlardan şeytanın sorumlu olduğunu belirtir. Şeytan, yaratılışı ve varlığı dolayısıyla insanı kötülüklere ve günahlara sürükleyen bir yapıya sahiptir. İnsan da irade sahibi olarak yaratılmıştır. Şeytan, onu günahlara sürüklemeye yemin etmiştir fakat imanı güçlü bir insanı da etkilemesi kolay olmamıştır. Beyitte de insanın akıl ve irade sahibi olmasına rağmen işlediği kabahatleri şeytandan bildiğinden söz edilir.

İşlenmiş olan günahların şeytana yüklenmesi Yahudilikte şöyle karşımıza çıkar: İkinci Bab'da Eyüb'ün başına gelen sıkıntıların şeytandan olduğundan bahsedilir: "Rab, şeytana 'Kulum Eyüp'e bakıp da düşündün mü?' dedi, 'Çünkü dünyada onun gibisi yoktur. Kusursuz, doğru bir adamdır. Tanrı'dan korkar, kötülükten kaçınır. Onu boş yere

yok etmek için beni kışkırttın ama o doğruluğunu hâlâ sürdürüyor.' 'Cana can!' diye yanıtladı Şeytan, 'İnsan, canı için her şeyini verir. Elini uzat da onun etine, kemiğine dokun, yüzüne karşı sövecektir.' Rab, 'Peki.' dedi. 'Onu senin eline bırakıyorum. Yalnız canına dokunma.' Böylece Şeytan, Rabin huzurundan ayrıldı. Eyüp'ün bedeninde tepeden tırnağa kadar kötü çıbanlar çıkardı. Eyüp çıbanlarını kaşımak için bir çömlek parçası aldı. Kül içinde oturuyordu. Karısı, 'Hâlâ doğruluğunu sürdürüyor musun?' dedi, 'Tanrı'ya söv de öl bari!' Eyüp, 'Aptal kadınlar gibi konuşuyorsun' diye karşılık verdi, 'Nasıl olur? Tanrı'dan gelen iyiliği kabul edelim de kötülüğü kabul etmeyelim mi?' Bütün bu olaylara karşın Eyüp'ün ağzından günah sayılabilecek bir söz çıkmadı." (Şimşek, 2022, s. 515) Burada kötülüğün gerçek sebebi tamamen bir varlığa yüklenmez, iyi ve kötünün Tanrı'dan geldiğine inanılır. Yine *Tevrat'*taki bir diğer kıssa olan Davud peygamber olayında da kötülüklerin şeytana yıkıldığı görülür. Bu iki olayda da insanın hatalarını şeytana yüklediği görülmektedir. *Kur'an-ı Kerim*'deki Eyüp kıssasında ise şöyle anlatılmaktadır:

"Kulumuz Eyyûb'u da an. O, rabbine, 'Şeytan bana sıkıntı ve acı vermektedir.' diye seslenmişti. 'Ayağını yere vur (dedik), işte yıkanılacak ve içilecek serin bir su!' Tarafımızdan bir rahmet ve akıl iz'an sahipleri için de anılacak bir örnek olmak üzere ona aile efradını, ayrıca bunlarla birlikte bir mislini daha bağışladık. (Bir yemini vardı.) 'Eline bir demet bitki sapı alıp onunla vur ve böylece yeminini yerine getirmiş ol (dedik).' Gerçekten biz onu sıkıntılara dayanıklı bulduk. O ne güzel bir kuldu! Yönü hep Allah'a dönüktü."(https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Sâd-suresi/4011/41-44-ayet-tefsiri) şeklinde bahsedilmesiyle de kötülüklerin ve yapılanların sebebi şeytana yıkılmaktadır. (Durmuş, 2022, s. 85-86)

Benî âdem dem-â-dem Zihniyâ tahmîl eder kubhun

Kalır gûyâ ki kendi kubhda şeytânın üstünde

Erzurumlu Zihnî, G. 178 / 8 (Macit, 2018, s. 220)

Ey Zihnî! İnsanoğlu her zaman kabahatini (başkasına) yükler, sanki kendi kabahati de şeytanın üstüne kalır.

2.1.12. Kıyamet Günü ve Şeytan

Kıyamet günü ilgili birçok ayet bulunmaktadır. “Sura üflendiğinde artık ne aralarında akrabalık bağları kalacak ne de birbirlerine soru sorabilecekler!’’ (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Mü'minûn-suresi/2772/99-101-ayet-tefsiri) “Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Kıyamet sarsıntısı gerçekten büyük bir olaydır. Onu göreceğiniz gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unutacak, her gebe kadın karnındaki çocuğu düşürecektir. Ve insanları sarhoş olmadıkları hâlde sarhoş gibi göreceksin çünkü Allah’ın azabı (kıyametin dehşeti) çok çetindir!" (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Hac-suresi/2596/1-2-ayet-tefsiri) “Bilâkis onlara kıyamet ansızın gelecek ve onları şaşkına çevirecek. Artık ne onu geri çevirebilecekler ne de kendilerine süre verilecektir! Kuşkusuz, senden önceki peygamberlerle de alay edilmişti ama sonunda o alay konusu ettikleri şey onlarla alay edenlerin tepelerine biniverdi…” (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Enbiyâ-suresi/2519/36-41-ayet-tefsiri) Bu ayetlerden bazılarıdır. Kıyamet günüyle ilgili bir bilgiyi şeytana sormak doğru değildir çünkü şeytan kendi görevi olan insanı yanlış yollara sürüklemek ile ilgilenmektedir. Kıyamet günüyle ilgili bilgi sahibi olan Allah’tır. O yüzden de bu günü şeytandan sormamak gerekir. Beyitte de rakip ve şeytan arasında ilgi kurularak sevgiliyle ilgili bilgileri ona sormanın aynı şeytana kıyameti sormak gibi anlamsız olduğundan bahsedilir.

Kadd-i yâre Rahmiyâ kim serv kim’ar ‘ar didi

Lîk nahl-i ‘âlem-ârâdur diyen hoş-ter didi

Ben su’âl itdüm emîr-i nazma ol server didi

Kâmetin sordum rakîbe işidüp dil-ber didi

Ahmed iblîse kıyâmetden su’âl itmek neden

Bursalı Rahmî, Thm. 33 / 7 (Erdoğan, 2017, s. 143)

Ey Rahmî! Yârin boyuna kimi servi kimi ardıç ağacı, dedi. Ama dünyayı süsleyen fidan diyen daha hoş, dedi. Şiir padişahına ben soru sordum, o uludur, dedi. Rakibe boyunu sordum, işitip sevgili, dedi. Ahmet! Şeytana kıyametten soru sormak nedendir?

2.1.13. Şeytanın Ateşten Yaratılması

Şeytan ateşten yaratılmış bir varlıktır. *Kur'an-ı Kerim*'de yaratılışıyla ilgili ayetler bulunmaktadır: "Allah buyurdu: 'Ben sana emretmişken seni secde etmekten alıkoyan nedir?' (İblis), 'Ben ondan daha üstünüm çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın.' dedi." (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/A'râf-suresi/966/12-13-ayet-tefsiri) Bu ayette şeytanın ateşten yaratıldığı için kendini üstün gördüğü anlaşılmaktadır. Yine aynı durum Sâd Suresi'nde şöyle geçer: "İblis: 'Ben ondan daha üstünüm çünkü beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan.' diye cevap verdi." (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Sâd-suresi/4041/71-85-ayet-tefsiri) Beyitte şeytanın ateşten yaradılışına ek olarak aynı zamanda Allah'a itaat etmeyişine de dikkat çekilmiştir.

Bir ki iblîs var ser-keşdür

Aslı ma'lûmdur ki âteşdür

Gülşenî, M. 1 / 311 (Kulat, 2010, s. 74)

Bir şeytan var ki itaatsizdir, bilinir ki (onun) aslı ateştir.

Aynî, beyitte şeytanın yaratılışına dikkat çeker. Onun cinlerden yani kötü meleklerden olduğundan ve şeytanın aslında iblis olmadan önceki adı olan Azâzil'den bahseder. Azâzil'in ateş almış hâlisin yani Allah'a itaatsizlik ettikten sonra bu hâle geldin, o yüzden de insanı azdırmaya yemin ettin, sen artık insanı sevmezsin, diyerek şeytan ve insan arasındaki ilişkiye de değinmiş olur.

Cân neslisin cinn-i la'în insânı sevmezsin belî

Nâr-ı 'Azâzîlsin senün cismünde nârven yakayım

Karamanlı Aynî, G. 395 / 5 (Mermer, 2020, s. 520)

Lanetlenmiş cin, can neslisin (bu yüzden) insanı sevmezsin. Azâzil'in ateşisin (bundan dolayı da) senin vücudunda kara ağaç yakayım.

2.1.14. Şeytandan Büyü ile Korunma

Şeytan, cin gibi varlıklar, insanları doğru yoldan saptırdıkları için insanlar bu varlıklardan korunma yolları aramaktadır. Daire çizimi de bunlardan biridir. Keten, beyaz bir beze önce en küçük daire çizilir ve üzerine dualar yazılır. Bu işlem, dört daire tamamlanana kadar devam eder. İnsan, bu daire içinde bulundukça bu varlıklar insana zarar veremez. Şair, beyitte cinlerden korunmak için daire çizme olayını hatırlatır. Şeytan, sevgilinin yüzüne ulaşmak için tılsım okurken sevgilinin ayva tüyleri ise daire çizerek korunma büyüsü yapar.

Yüzine her dîv el sunmak içün seher ile

Okıyup efsûn çizer hatt-ı nigârum dâ'ire

Gelibolulu Sürûrî, G. 379 / 5 (Ünver, 2020, s. 249)

Her şeytan seher ile (sevgilinin) yüzüne el uzatmak için tılsım okur, sevgilimin ayva tüyü ise daire çizer.

Tasavvufun özünde iki ayrı boyut bulunmaktadır. İlk boyut, insanın kendi varlığını Tanrı'nın varlığı karşısında yok etmesidir. İkinci boyut ise sofinin kalbine uygun bir zikirle nefsini terbiye edebilmesidir. Zikir, karanlıkları aydınlatan bir fenerdir. Zikrin özü, nefsi terbiye etmektir. Hakkı zikretmek ondan başkasını unutmakla mümkün olur. Zikir, bireyin değişimini ve dönüşümünü tamamlayan bir program gibidir. Sufi, kendi zihnini zikirle meşgul etmelidir. Zikrin de ritimle birleşmesi, ondan alınacak estetik zevki de artıracaktır. (Özgen, 2013, s. 216-218) Zikrin üç derecesi vardır. Birincisi övgüde bulunmaktır. İkincisi bunların sonucuyla gerçeğe tanıklık olmak, üçüncüsü ise kendi zikrini de unutup Hakk'ın da seni zikrettiği düşüncesine vararak zikretmektir. Zikir; dil zikri, zihin zikri, ruh zikri gibi farklı yollarla gerçekleştirilebilmektedir. (Özgen, 2013, s. 220-221) Bu bilgilerle şairlerin beyitlerindeki ortak nokta zikirle kurulmuştur. İlk beyitte berzahtan bahsedilmektedir. Berzah, ölümden sonra başlayan kabir hayatıdır. Beyitlerde zikrin önemine dikkat çekilirken aynı zamanda şeytanla ilgisinden de bahsedilir. İlk beyitte zikir yapan, Allah'ı sürekli anıp bir araya gelen insanların şeytanları bu halkaya almayacaklarından yani etraflarından uzaklaştıracaklarından bahsedilir.

Benzet buların zikrini berzahda ervâh zikrine

Sür halkadan şeytânları zikri ile zâkirlerin

Sarı Müderris Şeyh Sinân, 2 / 3 (Sessiz, 2014, s. 168)

Berzahta bunların zikrini ruhların zikrine benzet. Zikreden kullarının zikri vasıtasıyla şeytanları bu zikir halkasından sürgün et.

2.1.15. Şeytanın Kur'an-ı Kerim'den Kaçması

Celîlî, şeytanı duayla uzaklaştırma meselesine değinmektedir. Şeytan, sürekli insanın etrafında dolanan, onun zayıf anlarını kollayarak saptırmak için fırsat gözeten bir varlıktır. Buna rağmen insan, şeytana karşı savunmasız değildir. İmanı kuvvetli olan kimseleri şeytanın yanlış yola çekmesi o kadar da kolay değildir. Sonuçta insanın da kendi aklı ve iradesi bulunmaktadır. Bu durum İsrâ Suresi'nde şöyle geçmektedir:

"Şurası muhakkak ki benim kullarım üzerinde senin hiçbir nüfuzun olmayacaktır. Güvenip dayanmak için rabbin yeter.!" (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/İsrâ-suresi/2094/65-ayet-tefsiri)

Nahl Suresi'nde de *Kur'an* okunacağı zaman Allah'a sığınmak gerektiğini söyler: "Kur'an okuyacağın zaman kovulmuş şeytandan hemen Allah'a sığın!'' (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Nahl-suresi/1999/98-100-ayet-tefsiri) "Senden önce hiçbir resul ve nebi göndermedik ki o bir temennide bulunduğunda şeytan ille de onun arzularına bir şeyler katmaya kalkışmasın. Fakat Allah, şeytanın katmaya çalıştığını iptal eder. Sonra Allah, kendi ayetlerini (onun kalbine) sağlam olarak yerleştirir. Allah hakkıyla bilmekte, hikmetle yönetmektedir.''(https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Hac-suresi/2647/52-55-ayet-tefsiri) Hac Suresi'nin bu ayetinde de Allah'ın ayetlerini insanın kalbine yerleştirerek şeytanı kaçırdığına dikkat çeker. Şeytan, Allah'ın emrettiği şeylerin tam tersini insanlara vesvese verdiği için Allah'ın ayetlerinin okunduğu ve bunlara içten inanıldığı yerlerde durmayıp kaçmaktadır.

Âyete'l-Kürsî okı mahfilde kim

Şekl-i dîv-i müdde'î zâ'il olur

Celîlî, G. 116 / 4 (Nas, 2018, s. 113)

Caminin mahfilinde Ayete'l-kürsî oku (bak gör), iddiacı şeytanın şekli (nasıl da) yok olur.

Vird eyle İsm-i a'zamı şeytân dile yol bulmasun

Hakdan sana bir mevhibe di Sıdkiyâ Allah Hû

Mehmet Sıdkî, G. 174 / 7 (Eren, 2017, s. 97)

Ey Sıdkî! İsmiazamı oku da şeytan gönle yol bulmasın. Bu Hak Allah'tan sana bir bağıştır. "Allah hu" de.

Beyitte de yine şeytanın dua okunan gönülde yer bulamayacağına değinilmiştir. Şeytanın *Kur'an* okununca kaçtığını beytinde belirten bir diğer isim de XIX. yüzyıl şairi Nigârî'dir.

Dagılur ehl-i vera' mutrib-i hoş-hân okugec

Böyledir dîv kaçar kim okusa Kur'ânı

Nigârî, G. 650 / 6 (Bilgin, 2011, s. 390)

Okuyuşu güzel çalgıcı (bir şey) okuyunca takva sahibi dağılır. (Bu) böyledir, kim Kur'an'ı okusa şeytan kaçar.

Kur'an'ı okumak Allah'ı zikretme yollarından biridir. Bir diğer beyitte de şair, Allah zikrini hayatında tutan insanın, sürekli Allah'ı anma durumundan dolayı sevinçli bir yaşam süreceğini söyler. Allah'ı anıyor olmak, sadece anlamakla da kalmayıp onun emirlerini yerine getiriyor olmak, insanı hem mutlu edecek hem de şeytandan uzak tutacaktır. Allah'ı anan, kalbinde tutan kişi şeytanın söylediklerine de kulak asmayacaktır. Bu durumda da zikir, şeytanın evini barkını yıkar ve onu uzaklaştırmış olur.

Zikrinde cân hândân olur şevke düşüp hayrân olur

Şeytân evi vîrân olur zikrin ile al cânımuz

Sarı Müderris Şeyh Sinân, 78 / 5 (Sessiz, 2014, s. 231)

Can, seni zikrederken sevinçli olur, şevke düşüp sarhoş olur, şeytan evi yıkılıp harap olur; canımızı zikrinle al.

2.1.16. Şeytandan Allah'a Sığınmak

Günahkâr, beytin ilk mısraında şeytanın başkaldırmasından bahseder. Bu başkaldırı şeytanın secde etmemesiyle ortaya çıkmaktadır. Beytin asıl konusu ikinci mısrada verilir. Şair, şeytandan ve yaptıklarından Allah'a sığınmak gerektiğini belirtir. İnsan, akıl ve irade sahibi bir canlıdır. Eğer iradesini kullanır ve Allah'a sığınırsa şeytanın yoldan çıkarmasından kurtulacak ve doğru yoldan ayrılmayacaktır. *Kur'an*'da Allah, şeytandan kendine sığınılması gerektiğini birçok yerde belirtir:

"Ve de ki: 'Rabbim! Şeytanların gizli kışkırtmalarından sana sığınırım.'" (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Mü'minûn-suresi/2770/97-98-ayet-tefsiri) "Eğer şeytandan sana bir fitleme gelirse hemen Allah'a sığın! Allah işitendir, bilendir." (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Fussilet-suresi/4254/36-ayet-tefsiri) "Eğer şeytandan bir fitleme seni dürtüklerse hemen Allah'a sığın! Allah her şeyi işitir, her şeyi bilir." (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/A'râf-suresi/1154/200-201-ayet-tefsiri) "Şurası muhakkak ki benim kullarım üzerinde senin hiçbir nüfuzun olmayacaktır. Güvenip dayanmak için rabbin yeter!" (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Îsrâ-suresi/2094/65-ayet-tefsiri)

"(O tür) gizli konuşmalar ancak şeytandandır. Bu müminleri üzmek içindir. Oysa o, Allah'ın izni olmadıkça onlara hiçbir zarar veremez. Müminler ancak ve ancak Allah'a güvenip dayansınlar."(https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Mücâdele-suresi/5114/10-ayet-tefsiri)

Uyma igvâsına iblîsün sakın kim tâgidür

İlticâ ol Hûya eyle def' ider tugyânı Hû

Günahkâr, K. 7 / 6 (Bilge, 2008, s. 67)

Sakın şeytanın aldatmasına uyma ki (o) baş kaldırandır. Allah'a sığın, Allah, o azgınlığı defeder.

Bu konuyla ilgili diğer divan şairlerinin de beyitleri bulunmaktadır. Gülşenî beyitinde pis huylu insanlara seslenerek şeytanın Tanrıdan tedirgin olmasına vurgu yapar. Şeytan insanı doğru yoldan saptırmaya yeminlidir fakat bu yolda Allah'a sığınan ve ondan yardım bekleyen bir insan gördüğünde kötülüklerini insana aktaramamaktan dolayı tedirgin olmaktadır. Çünkü bu durumda iman şeytanın önüne bir duvar örmektedir. Şair de böylelikle Allah'a sığınma noktasına dikkat çeker. Benzer bir ifade Şeyh Sinân'da da görülmektedir. Şair, Allah'a yakın olan ve ona yaslanan kimseleri şeytanın sevmeyeceğini, onlara yaklaşamayacağını, bu davranışı gösteren imanlı insanların şeytanı alt edeceğini belirtmektedir. Sünbülzâde Vehbî ise şeytan kavramının yanına birilerini daha ekleyerek şeytan-düşman yakınlığı kurar. İnsanları hem şeytandan hem de düşmanların gereksiz samimiyetlerinden Allah'a sığınmak konusunda uyarır. Düşman da şeytan gibi sinsi olduğu için onların yakınlıklarına -aynı şeytanın vesveseleri gibi- inanmamak gerektiğine vurgu yapar. Nigârî de beyitinde farklı bir benzerlik kurarak şeytan-zahit ilişkisinden bahseder. Zahidin aynı şeytan gibi kandırıcı olduğunu anlatmaya çalışarak bu konuda Allah'tan yardım istemektedir. Bahrî ve Hüznî de benzer ifadelerle şeytanın vesveselerinden ve yoldan çıkarıcılığından dolayı çaresiz kalarak imanına dayanır ve Allah'tan yardım isterler. Şairler bilir ki şeytanın bu yeminine tek karşı koyacak şey insanın kuvvetli imanı ve Allah'a sığınmasıdır. Leylâ Hanım ise tahmisinde direkt Allah'a seslenir. Dua ederek Allah'tan şeytanın peşine düşmemek için yardım ister. Daha sonra da Allah'ın bütün övgü ve şükürlerin sahibi olduğuna vurgu yaparak tahmisini tamamlar.

Didi iblîs ana ki ey murdâr

Tanrısından benüm bigi bîzâr

Gülşenî, M. 1 / 395 (Kulat, 2010, s. 82)

Ey pis kimse! Şeytan ona dedi ki Tanrısından benim gibi tedirgin (olur).

Rahmân olıcak sevdüğüm şeytân nice sevsin beni

Allâh olıcak mesnedim şeytân belin fatdım ahî

Sarı Müderris Şeyh Sinân, G. 81 / 3 (Sessiz, 2014, s. 233)

Sevdiğim Rahman olacaksa şeytan beni nasıl sevsin? Ey kardeş! Dayanağım Allah olacaksa şeytanın belini kırdım.

İsti‘âze edegör şeytânât u şerrinden

Düşmen-i köhne eger etse de ‘arz-ı ihlâs

Sünbülzâde Vehbî, G. 133 / 5 (Yenikale, 2017, s. 409)

Eski düşman; samimiyetini, içtenliğini sunsa bile şeytanlardan ve (onların) şerrinden Allah'a sığın, yardım iste.

Zâhid kapudan girdi hayretle dilim doldı

Hıfz eyle beni yâ Rab şeytân bana yol buldı

Nigârî, R. 638 / 1 (Bilgin, 2011, s. 382)

Zahit, kapıdan girdi gönlüm hayretle doldu. Ya Rab, beni koru. Şeytan bana yol buldu.

Amân Allâh meded kıl ol dîv-i mekkâre şerrinden

Bulayım revnak-ı tevhîdler dilde neş'e-i îmân

Bahrî, G. 197 / 4 (Stojanovska, 2015, s. 242)

Aman Allah'ım! O hileci şeytanın şerrinden (bana) yardım et. Tevhitlerin güzelliği ile gönülde iman neşesi bulayım.

İsti‘âze eyle her-dem Hâlika tâ kim ede

Hâlet-i nez‘inde îmânın yed-i şeytândan ahz

Hüznî, G. 30 / 3 (Fidan, 2022, s. 53)

Allah'a her zaman sığın ki ölüm anında imanın şeytanın elinden korunsun.

Kerem senden dil-i gurbet-nişîne yâ Resûlallâh

Düşürme gayri iblîsin peşine yâ Resûlallâh

Nazar kıl lutf ile kalb-i hazîne yâ Resûlallâh

Senâ vü hamd Rabbü'l-'Âlemîne yâ Resûlallâh

Ki ba's itdi seni Hak 'âlemine yâ Resûlallâh

Leylâ Hanım, Thm. 1 (Arslan, 2018, s. 45)

Ya Resulallah! Gurbette oturan gönlüne cömertlik sendendir. (Bizi) artık şeytanın peşine düşürme. Hüzünlü kalbe lütuf ile bak. Övgü ve şükür, âlemlerin Rabbinedir ki o seni hak âlemine gönderdi.

2.1.17. Yılan ve Şeytan

Yılan-şeytan ilişkisi *Tevrat-Tekvin*'de şöyle geçmektedir:

"Ve Rab Allah'ın yaptığı bütün kır hayvanlarının en hilekârı olan yılandı. Ve kadına dedi: Gerçek, Allah: Bahçenin hiçbir ağacından yemeyeceksiniz, dedi mi? Ve kadın yılana dedi: Bahçenin ağaçlarının meyvesinden yiyebiliriz fakat bahçenin ortasında olan ağacın meyvesi hakkında Allah: Ondan yemeyin ve ona dokunmayın ki ölmeyesiniz, dedi. Ve yılan kadına dedi: Katiyen ölmezsiniz çünkü Allah bilir ki ondan yediğiniz gün, o vakit gözleriniz açılacak, iyiyi ve kötüyü bilerek Allah gibi olacaksınız… Ve Rab Allah kadına dedi: Bu yaptığın nedir? Ve kadın dedi: Yılan beni aldattı ve yedim. Ve Rab Allah yılana dedi: Bunu yaptığın için bütün sığırlardan ve bütün kır hayvanlarından daha lanetlisin, karnının üzerinde yürüyeceksin ve ömrünün bütün günlerinde toprak yiyeceksin.'' (Şimşek, 2022, s.7) Burada Hz. Havva'ya meyveyi yemesi için vesvese verenin yılan olduğu söylenirken *Kur'an*'da bu suçu işleyen şeytandır: "Şeytan oradan onların ayağını kaydırdı da bulundukları yerden onları çıkardı. Biz de 'Birbirinize düşman olmak üzere inin! Bir zamana kadar sizin için yeryüzünde kalacak bir yer ve ihtiyaç maddeleri vardır.' dedik." (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/43/36-39-ayet-tefsiri)

Yılan ve şeytan ilişkisinin kurulduğu beyitlerden ilkinde Ubeydî, şeytana cennet bağını yılan gösterdi, diyerek şeytan ve yılan arasında bir bağ olduğuna dikkat çeker.

Saçın sevgilinin yüzünü, düşmana göstermesinden korktuğundan bahsederken saç-yılan, yüz-cennet bağı, şeytan-düşman arasında da leff ü neşr yapmıştır. İkinci beyitte Kânî, yılanla şeytan arasında benzerlik kurarken hazine unsuruna değinir. Şeytanın yani yılanın fitne hazinesine bekçilik yaptığını söyler. Şeytan, fitne bekçisidir çünkü bu duyguyu her fırsatta insanlar arasına sokmak ister.

‘Ubeydî korkarın zülfi ‘adûya göstere yüzin

Ki şeytâna yılan gösterdi derler bâğ-ı rızvânı

Ubeydî, G. 328 / 5 (Arslan, 2013, s. 536)

Ey Ubeydî! Korkarım ki yüzünü düşmana saçın gösterecek ki şeytana cennet bağını yılan gösterdi, derler.

Künc-i genc-i fitnede hâbîde mârı sesleme

Neylemez bir yerde dîv-i nefs çün gencûr olur

Kânî, K. 36 / 110 (Yazar, 2017, s. 93)

Yılan, fitne hazinesinin köşesinde uykuya dalmıştır; seslenme. Nefis şeytanı bir yerde durmaz çünkü hazine bekçisi olur.

Düşmanların şeytan yılana benzetildiği bir başka beyitte Nedîm, memduhun düşmanların sinesine korku saldığından bahseder.

Vermez şihâb sîne-i şeytân-ı mârda

Ol bîmi kim ‘adûya dırahş-ı sinân verir

Nedîm, K. 3 / 2 (Macit, 2017, s. 33)

Yılan şeytanın göğsünde ateş parçası olmaz, o korkuyu ki düşmana mızrağın parlaklığı verir.

2.1.18. Şeytanın Musallat Olması-Etrafı Sarması

Mehmet Sıdkî, şeytanın insanın etrafını sarmış olmasından bahseder. Şeytan, her daim yoldan çıkarabileceği insanın zayıf anlarını kolladığı için pusuda beklemektedir. İnsan da her tarafının sarılmış olmasına karşın Allah'a sığınmalı, dua etmeli ve gerisini Allah'a bırakmalıdır. Sıdkî; tevekkül eden, dürüst olan insanın ancak bu şekilde kurtulabileceğini belirtir.

Kalkan-ı tevekkülle şemşîr-i hulûs elde

Hîç pîş ü pese bakma şeytân ile gûl vardur

Mehmet Sıdki, G. 75 / 8 (Eren, 2017, s. 54)

Tevekkül kalkanı ve dürüstlük kılıcı elde(dir), hiç ön ve arkaya bakma (çünkü) orada şeytan ile hortlak vardır.

Dîvler aldı bütün etrâfımızı

Kılmadı bir isr-i esmâ ne 'aceb

Nigârî, G. 69 / 5 (Bilgin, 2011, s. 57)

Bütün etrafımızı şeytanlar aldı, (Allah'ın) isimlerinin alameti ortaya çıkmadı. Acaba nedendir?

Şeref Hanım burada şeytanın musallat olmasına değinir. Beyitte dervişlerin çile çekmesinden de bahsedilmektedir. Bir dervişe bin şeytan da musallat olsa önemi yoktur.

En ednâ çille-keş dervîşine te'sîr-i feyzinden

Ne sûd eyler musallat olsa bin şeytân idlâle

Şeref Hanım, Mrs. 17 / 28 (Arslan, 2018, s. 93)

En aşağılık, çile çeken dervişine bin şeytan yoldan çıkıp musallat olsa (senin) bağışının tesirinden ne fayda gelir?

Leylâ Hanım da yine şeytanın insanın etrafını sarmış olmasından bahseder. Murabbanın devamında da gönlün çaresiz bir şekilde isyana sürüklenmesine değinir. İsyanın şeytandan geldiğinin farkındadır. İsyan etmenin de doğru bir şey olmadığını görüp bunu Allah'a itiraf ettiğini söyler.

Kol kol yine etrâfımı şeytân alupdur

Bu fülk-i dil orsa-poca şaşup da kalupdur

Bî-çâre yine kulzüm-i 'isyâna taluptur

Dil mu'terif-i cürm ü kusûr oldı Hudâyâ

Leylâ Hanım, Mrb. 2 / 5 (Arslan, 2018, s. 38)

Kol kol yine etrafımızı şeytan almıştır; bu gönül gemisi, bata çıka şaşıp kalmıştır. Çaresiz yine isyan denizine dalmıştır. Gönül, kusur ve kabahatini Huda'ya itiraf eden oldu.

Beyitlerdeki ortak unsur, şeytanın insanın etrafını sarıp ona musallat olmasıdır. Şeytan, cennetten kovulduğundan beri insanı da iyi ve güzel şeylerden uzaklaştırmak için çaba gösterir. Bu durumda insanın işi daha zordur çünkü şeytanın tuzağının ne zaman ve nereden geleceğini de bilmemektedir. İnsan, bu süreçte bir sınavdan geçmektedir. (Çoban, 2007, s. 8) İnsanı kötü yola sürüklemek isteyen şeytan, doğrudan kötülüğe yöneltmek yerine önüne tuzaklar serer. Bu tuzakları sermek için de insanın etrafını sarar. (Çoban, 2007, s.55) Şeytanın insanın etrafını sarması ve onu yoldan çıkarmaya ant içmesi *Kur'an*'da şöyle geçer:

"İblis dedi ki: 'Bundan böyle benim sapmama izin vermene karşılık, ant içerim ki ben de onları saptırmak için senin doğru yolunun üstüne oturacağım. Sonra elbette onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından sokulacağım ve sen onların çoklarını şükredenlerden bulmayacaksın. Allah buyurdu: 'Haydi, yerilmiş ve kovulmuş olarak oradan çık! Ant olsun ki onlardan kim sana uyarsa sizin hepinizi cehenneme dolduracağım!'" (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/A'râf-suresi/970/16-18-ayet-tefsiri)

2.1.19. Şeytandan Kaçmak / Kurtulmak

Yahyâ Bey, burada şeytan ve yabancılar arasında ilgi kurmuştur. Bütün olumsuzluklarına rağmen insanın şeytandan kaçması mümkündür. İnsan bunu akıl ve iradesiyle yapabilmektedir. Şair, şeytandan kurtulmak için salavat getirmek gerektiğinden söz eder. Bu durum *Kur'an*'da şöyle geçmektedir:

"Allah ve melekler peygambere salât ediyorlar; ey iman edenler, siz de ona salât ve selâm okuyun." (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Ahzâb-suresi/3589/56-ayet-tefsiri)

Ey dil agyâr ile gördükçe Mehemmed şâhı

Salavât ile kıl âvâre hemân şeytânı

Taşlıcalı Yahyâ Bey, G. 502 / 1 (Çavuşoğlu, 2023, s. 491)

Ey gönül! Padişah Mehmed'i, yabancılar ile gördükçe hemen salavat ile şeytanı başıboş kıl.

Lebîb'in bu beytinde de şeytandan kaçıp kurtulma vardır fakat anlam bağı Yahyâ Bey'den daha farklı yönde gelişir. Beyitte şair, yiğit ve cömert vezire seslenmektedir. Kendisinin gam içinde olduğunu söyler. Bu gamın sebebi de insanı kötü şeylere yönelten şeytandır. Şair, bu gamlı durumdan kurtulmak ister ve bunu yapabilecek kişi, devrin veziridir. Melek huylu vezirin yardımıyla gam ortadan kalkar ve şair de şeytandan kurtulmuş olur.

Eyle tahlîs beni pençe-i dîv-i gamdan

Ey melek-şîme şehâmetli hidîv-i ekrem

Lebîb, Trh. 3 / 62 (Kurtoğlu, 2017, s. 183)

Ey melek huylu yiğit, cömert vezir! Beni gam şeytanının pençesinden kurtar.

2.1.20. Şeytanın Zafere Ulaşamaması / Dinden Çıkaramaması

Karga, klasik şiirde kullanılmış bir mazmundur. Beyitlere bakıldığında kara, çirkin, saçma konuşan, hırsız, uğursuz, hak yolundan çıkmış ve günahkâr gibi sıfatlarla tasvir edildiği görülür. (Demirkazık, 2011, s. 134) Dede Ömer Rûşenî, beyitte bu özellikleri bakımından şeytan ve karga arasında ilgi kurmuş; daha sonra da gül bahçesi mazmununa değinmiştir. Allah'ın gül bahçesini kargasız bıraktığından bahseder. Karga, yeri geldiğinde kendini bülbül zanneder fakat bülbüldeki incelik ve hassasiyet onda yoktur. O, gül bahçesine zarar verir. Bülbül de güle yakınlaştıkça zarar görmektedir fakat o bülbül olmaktan hiçbir zaman vazgeçmez. Yani karga, gül bahçesinde gezinmekle kendini bülbül sanmamalıdır. Dede Ömer Rûşenî'nin beyitte ilgi kurduğu bir diğer kısım din ve gül bahçesidir. Şair, şeytanın dine zarar veremeyeceğinden bahseder. Şeytan, insanı dinden uzaklaştırmak ve doğru yoldan saptırmak için çabalamaktadır fakat bu çabasının sonuca varması insanın elindedir. Şair, bu kötü yola sürükleme zaferinin gerçekleşmeyeceğinden bahseder çünkü Allah; dua eden, imanına güvenen insanın yanındadır. Allah'a sığınan insan, şeytandan da uzak olur ve bu durumda şeytan zafere ulaşamaz. Bundan dolayı da şair, bu durumla bağlantı kurarak Allah'ın gül bahçesinden kargayı uzaklaştırdığından bahsetmektedir.

Dînüne her kim girer dîv zafer bulımaz

Gülşenüni Hak senün eyledi çün bî-kelâg

Dede Ömer Rûşenî, G. 3 / 5 (Tavukçu, 2020, s. 95)

Dinine hangi şeytan girerse zafer bulamaz. Çünkü Allah, gül bahçesini senin için kargasız yaptı.

Bir diğer beyitte de yine Revânî, rakip-şeytan benzetmesi kurar. Rakip sürekli sevgiliyle aralarındadır ve âşığa acı çektirir. Âşığa acı çektiren bir diğer kişi de sevgilidir. Âşık; bu durumun farkındadır ama sevgili ne yaparsa yapsın, ne kadar acı çektirirse çektirsin onun peşinde olmaktan vazgeçmez. Sevgiliye kavuşma arzusu hiç bitmeyecektir ama bu tavır rakip için geçerli değildir. Âşık, her ne olursa olsun her şeyin sorumlusu olarak rakibi görmektedir. Revânî de beyitte sorumlu olarak rakibi görür. Rakibin

sözlerine kanmayacağını, uymayacağını belirtir. İkinci mısrada da rakip-şeytan benzetmesine bir açıklama getirir. Şeytana uyan, onun sözlerine ve yoldan çıkarmalarına uyan kişinin imandan çıkacağını belirterek dinî anlamda bir uyarı yaptıktan sonra rakibe uyan kişinin de benzer durumda olacağına değinir. Şeytana rakibe uymamak ve onun yaptıklarından korkmamak gerekir. Rakibe uyan ve ondan korkan kişi kendini kötü bir durumun içinde bulacaktır. Hatta imandan çıkacaktır.

Yâri agyârun söziyle ben nice terk eyleyem

Kişi kim şeytâna uysa dînden îmândan çıkar

Revânî, G. 94 / 5 (Avşar, 2017, s. 230)

(Ben) sevgiliyi rakibin sözüyle nasıl terk edeyim? Hangi kişi şeytana uyarsa dinden imandan çıkar.

2.1.21. Hayır Yapmak ile Şeytanı Yenmek

Nehcî, beytinde caminin şeytan üzerindeki etkisinden bahseder. Şeytan; *Kur'an*'dan, dua okunan, Allah'ın adının geçtiği yerlerden kaçar. Cami de ibadethane olmasından dolayı cami yapan kişi şeytanı yenilgiye uğratmış olur. Ayrıca beyitte cami ve gönül yapmanın sanki Kâbe inşa etmek kadar önemli bir şey olduğundan, sevabının fazlalığından da bahsedilmiştir.

Yapdı câmi‘ yapdı dil yapdı hemânâ Ka‘beyi

Böyle câmi‘ hayr idüp iblîsi makhûr eyledi

Nehcî, K. 27 / 8 (Aslan, 2017, s. 88)

Cami yaptı, gönül yaptı, sanki Kâbe yapmış (gibi oldu); böyle hayırları (kendinde) toplayıp şeytanı yendi.

2.1.22. Cin ve Şeytan

Behiştî, şeytan ve cin unsurunu birlikte kullanmıştır. Şaban Ali Düzgün'e göre Kehf Suresi 50. ayetten şu anlam çıkmaktadır: Ayette İblis'in meleklere yöneltilen emre karşı gelmiş olması, İblis'in o ana kadar meleklerin içinde olduğunu gösterir. Emre karşı gelen İblis ise artık cine dönüşmüştür. (Çelikel, 2023, s. 523) Bu bilgiye göre beyitte özellikle cin ifadesinin geçiyor olması, şeytanın isyankâr yönüne dikkat çekmek için verilmiştir. Behiştî, yabancı kimseleri cine benzetmektedir. Onların şeklini gören aynı cin görmüş gibi olur. O kişilerin konuşmaları da şeytanın konuşma tarzına yakındır. Şeytan; vesvese verirken, insanı yoldan çıkarırken kötü bir lehçeye sahiptir. Yabancıların konuşmaları şeytan gibi, şekli de onun daha ürpertici ve korkutucu hâli olan cin gibi görünmektedir.

Şeklen gören agyârın âdem diyemez cindür

Bed-lehcesi iblîse her vechile yakındur

Vizeli Ramazân Behiştî, G. 150 / 1 (Aydemir, 2018, s. 185)

Yabancı kimselerin şeklini gören insandır diyemez, (o) cindir. Kötü söyleyişi (işte) her yönüyle şeytana yakındır.

2.1.23. Cebrail ve Şeytan

Asrî, XX. yüzyılda yaşamış bir şairdir. Beyitte 1578 ve 1587 yılları arasında hükümdarlık yapmış Safevî şahı Muhammed Hudabende'ye telmih yapıldığı söylenebilir. Şair, ilk mısrada bazen Safevî şahı bazen de padişah olduğunu söyler. Daha sonraki mısrada da bazen Cebrail bazen de şeytan olduğunu söyler. Burada da melek-şeytan zıtlığını ortaya çıkarır. İki mısra arasında leff ü neşr sanatı yapılır. Hudabende, Tanrı'nın bendesi anlamına gelmektedir. Hüdabende lakabı ile Cebrail'in vahiyciliği arasında ilgi kurulmuştur.

Geh Hudabende geh Hudavendim

Gâh Cibril gâh şeytânım

Asrî, G. 125 / 4 (Büyükarslan, 2015, s. 254)

(Ben) bazen Hudabende bazen padişahım. Gâh Cebrail gâh şeytanım.

Sehâbî'nin beytinde kutsal ruh kavramı geçmektedir. Bu kavram, *Kur'an-ı Kerim*'de dört ayette görülür. Bu ayetlerde Cebrail'in vahyediciliği ön plana çıkar. Cebrail'e ruh denilmesi onun Allah katındaki yüceliğini şereflendirmek içindir. Meryem Suresi 17. ayette "Onlarla kendi arasına bir perde çekmişti. Derken, ona ruhumuzu gönderdik; ruh ona tam bir insan şeklinde göründü." (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Meryem-suresi/2266/16-21-ayet-tefsiri) şeklinde geçmektedir. Ayrıca kutsal ruh kavramı, Tanrı'nın kendi iradesini gerçekleştirmek ve mesajını aktarmak için etkili kıldığı kuvvet anlamında da kullanılmıştır. Bu durumda da kutsal ruh kişileri doğru yol için destekleyen bir kuvvet olmaktadır. (Harman, 2008, 216-217) Bu bilgilerden yola çıkarak beyit yorumlandığında Sehâbî, doğru yola girmek için Allah'la yakınlaşmışken şeytanın onu saptırmasından endişe duymaktadır. Böyle bir durumun gerçekleşmemesini ister. Şeytan, eğer insanın yolunu kesip günaha sürüklerse şair de doğru yoldan ve Ruhü'l-kuds'ten uzaklaşmış olacaktır. Sehâbî, böyle bir durumdan Allah'a sığınmıştır.

Rûhu'l-ḳudüs benümle Sehâbî ḳarîn iken

Hâşâ ki dîv-i nefs ü hevâ ola reh-zenüm

Sehâbî, G. 250 / 6 (Bayak, 2017, s. 113)

Ey Sehâbî! Kutsal ruh (Cebrail) benimle arkadaşken Allah göstermesin ki nefsin şeytanı ve eğilimleri yolumu kesen olmasın.

2.1.24. Şeytanın İnsanı Dünya ile Aldatması

Şeytanın konu olduğu beyitlerde XIV. yüzyıl şairi olan Kerküklü Tabîboğlu ve XVIII. yüzyıl şairi olan Gurbî, dünyanın ve insanlığın gelip geçici olduğundan bahsetmektedirler. Bu konu, *Kur'an*'da bazı ayetlerde görülmektedir: "Allah dilediğine rızkı bolca bahşeder, dilediğine de sınırlı ölçüde verir. Fakat inkârcılar, bu gerçeğin farkında olmadıkları için dünya hayatı ile sevinip şımarırlar. Oysa ahiretin sonsuz nimetleri yanında dünya hayatı azıcık, değersiz ve geçici bir geçimlikten ibarettir.''

(https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Ra'd-suresi/1732/25-26-ayet-tefsiri) "Onları böyle bir yola iten sebep, ancak dünya hayatına gönül verip onu ahirete tercih etmeleridir; Allah da artık küfürde kökleşmiş o inkârcılar güruhunu doğru yola erdirmez.'' (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Nahl-suresi/2008/107-109-ayet-tefsiri)

"Sabah akşam Rablerinin rızasını dileyerek Ona dua ve ibadet edenlerle beraber olmaya candan sabret! Dünya hayatının çekiciliğine kapılıp da gözlerini onlardan ayırma! Kalbini bizi anmaktan gâfil kıldığımız, nefsanî arzularına uyan ve işi hep aşırılık olan kimselere itaat etme!'' (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Kehf-suresi/2168/28-ayet-tefsiri) "Size verilen şeyler, dünya hayatının geçici nimeti ve süsüdür. Allah katındaki nimetler ise daha hayırlı ve daha devamlıdır. Hâlâ aklınızı çalıştırmayacak mısınız?'' (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Kasas-suresi/3312/60-61-ayet-tefsiri) Ayetler ve beyitlerin ortaklığı bu dünyada elde edilen şeylerin kalıcı olmadığı konusudur. Tabîboğlu, beyitte bu dünyanın bir hayal olduğunu ve yine bu dünyaya ait olan arkadaşların da asıl gerçeklik olmadığını söyler ve geçici olan şeylerle şeytan arasında ilgi kurar. Aslında şeytan, bizi fani dünya nimetleriyle oyalamak ister. İnsanı doğru yoldan saptırarak hayatın sonsuz olduğu hissine kapılmasına sebep olur. Diğer beyitte de Gurbî, öğüt verici bir tavırla bu durumu ortaya koyar. Nefis ve şeytanın aldatıcı olduğunu hatırlatır ve bunların insanı yanlış yola sürükleyeceğini düşünür. Eğer insan var olmak istiyorsa yok olmalıdır. Yani asıl varlık, ahiret hayatı olduğu için öncelikle bu dünyadaki hayat sona ermelidir ki asıl var oluş başlayabilsin. Beyitlerde ön plana çıkan durum da dünyanın geçici olduğunu unutmamak ve şeytanın aldatmasına kanmamaktır.

Bu 'âlem bir hayâl imiş nazar kıl

Kanı bunca nedîm ü ehremenler

Kerküklü Tabîboğlu, K. 46 / 15 (Bekar, 2019, s. 107)

Hani (nerede) bunca sohbet arkadaşları ve şeytanlar? Bak, bu âlem bir hayalmiş.

Sakın bu 'ömr ile varun sana bâkî kalur sanma

Bu şeytân ile nefsünün sen iğvâsına aldanma

Yoğ ol var olmak istersen fenânun nârına yanma

Gelen ile gidenden geç Hakkı an gayrıyı anma

Gurbî, Msd. 4 / 2 (Selçuk, 2007, s. 92)

Sakın bu ömür ile var (olanların) sana sonsuza kadar kalır sanma. Nefis ve şeytanın aldatmasına kanma. Var olmak istersen yok ol, kötü yaratılışının ateşine yanma. Gelen ve gidenden geç, Allah'ı an başkasını anma.

Bu konuyu işleyen şairlerden biri de Kadîmî'dir. Ölüm öncesi boyutta nefs, özgürlüğü ile iyi ve kötü ameller işleyebilmektedir. Ölümle birlikte insan, fiziki âlemde eylem yapabilme gücünü yitirecektir. *Kur'an*'da dünya hayatı ahiret hayatına nispeten değersiz, hakir ve alçak bir hayatı ifade etmektedir. Ahiret hayatı ise bu hayatın devamı ve yansımasıdır. *Kur'an*'da dünya hayat boyutunun kısalığına ve geçiciliğe, aldatıcılığına, pek çok vurgu yapılmaktadır. (Yavuz, 2006, s.161-166) Beyitte de Kadîmî tam olarak dünya hayatının bu boyutuna dikkat çeker. Dünya içindeki yaşamda bu varlığa alıcı olmamak gerekir. Eğer ki bu varlığa alıcı olan varsa o şeytana uymuştur, şeytanın dediklerini yapmaya başlamıştır. Bir an önce geri dönüp tövbe etmesi gereken bir yola girmiştir.

Bu dünyânın metâ'ına harîdâr olma sen zinhâr

Buna her kim eder ragbet onu tutmuşdur Azâzil

Kadîmî, G. 142 / 1 (Demirci, 2010, s. 198)

Sakın sen bu dünyanın varlığına alıcı olma. (Çünkü) buna kim istekte bulunursa onu şeytan tutmuştur.

2.1.25. Şeytanın Secde Etmemesi

Allah, şeytana meleklerle birlikte Âdem'e secde etmesini emreder. Şeytan da kendisinin onlardan daha üstün olduğunu söyleyerek secde etmeyi reddeder. Sebep olarak da kendisinin ateşten yaratıldığını ve daha üstün olduğunu gösterir. Şeytan, bu hususta karşı çıkıcı ve başkaldırıcı bir tutum sergiler. (Işık, 2018, s. 59) Bu durum, *Kur'an*'da Araf suresi 11. ayette geçmektedir. "Ant olsun sizi yarattık, sonra size şekil verdik, sonra da meleklere 'Âdem'e secde edin.' diye emrettik. İblisin dışındakiler secde ettiler. O secde

edenler arasında yer almadı.” (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/A'râf-suresi/965/11-ayet-tefsiri) Beyitte şeytanın Allah’a karşı çıkması üzerine sonsuza kadar lanetlendiği hatırlatıldı.

Redd itdügiçün emrüni bir kez senün iblîs

Merdûd-ı ebed itdün idüp la‘neti ana

Kara Fazlî, K. 2 / 14 (Özkat, 2005, s. 130)

Şeytan, bir kez senin emrini reddettiği için ona lanet edip sonsuza kadar geri çevirdin.

Aşağıda yer alan beyitte şeytanın secde etmemesinin onu doğru yoldan çevirdiğinden bahsedilir. Doğrusu onu yaratmış olan Allah’a secde etmesiydi fakat o yanlış yolu seçip kovuldu ve artık kötülüğün, doğru yoldan saptırıcılığın temsilcisi oldu.

Çü şeytân ol secdeyi itmedi

Târik-i hidâyet bulup gitmedi

Ahmed-i Rıdvân, M. 7 / 15 (Çeltik, 2017, s. 102)

Çünkü şeytan o secdeyi etmedi, doğruluk yolunu bulup (da) gitmedi.

Togrulug ile kapusına kılmayan sücûd

İblîs gibi redd ola her yirde dâyimâ

Taşlıcalı Yahyâ Bey, K. 24 / 31 (Çavuşoğlu, 2023, s. 88)

Doğruluk ile kapısına secde kılmayan (kişi), şeytan gibi daima her yerde ret olsun.

Bu beyitte de Allah’a secde edilirse şeytanın yoldan çıkarıcılığının insana etki etmeyeceğini söyler. Şeytan kovulduktan sonra insanı yoldan saptırmaya ant içer. Fakat bu durum o kadar da kolay değildir. Eğer insan şeytanın vesvesesinden Allah’a sığınır ve ondan yardım dilerse şeytanın başarılı olma ihtimali de ortadan kalkacaktır.

Etmez eser desîsesi ammâ ‘Azâzîlin

İhlâs ile olursa Hudâya sücûdumuz

Erzurumlu Zihnî, G. 117 / 5 (Macit, 2018, s. 156)

(Eğer) Allah’a ihlas ile secde edersek Azazil’in hilesi eser (tesir) etmez.

Amân yâ Hû bu âdem sırr-ı zât-ı Hakka mazhardır

Bu remzi bilmeyüp secdeden ibâ eyledi şeytân

Bahrî, G. 203 / 9 (Stojanovska, 2015, s. 249)

Aman ya Allah! Bu insan, Hak zatının sırrına ulaşandır. Şeytan, bu işareti bilmeyip secdeden kaçındı.

Tunca Kortantamer’in işaret ettiği üzere şeytanla alay eden (2004, s. 154) Kemâl Paşazâde, şeytandan ahmak olarak bahseder. Bunun sebebi, şeytanın Allah’ın emrine karşı gelerek Hz. Âdem’e secde etmeyişidir. Şeytanın bu olaydan sonra artık utanma duygusunun kalmadığını söyleyerek şeytana küfretmekten geri durmayan şair; şeytanın utanma, ayıplanma gibi duygularının kalmayışını ve kıyamete kadar insanı yoldan çıkarmaya çalışmasını secde etmeme olayına bağlar.

Var mı şeytândan özge ahmak kim

Âdeme secde itmege ide neng

Ba‘dehû Âdem’ün oğullarına
Neng u ‘âr itmeyüp ola pezeveng

Kemâl Paşazâde, Kt. 93 (Saraç, 2021, s. 413)

Şeytandan başka ahmak var mıdır ki (o) Âdem’e secde etmekten utanmıştır. Ondan sonra Âdem’in oğullarına utanmadan ve ayıplamadan pezevenk olmuştur.

2.1.26. Oğlancılık ve Şeytan

Tabîboğlu, beyitte oğlancılığın doğru bir şey olmadığına dikkat çeker. Kim bu yolu seçerse onun yoldaşı şeytandır. Şeytan, insanı kötü şeylere itmeye söz vermiş bir varlıktır. Oğlancılık da bu kötü yollardan bir tanesidir. İnsanı sarhoş eden şarap, oğlancılığı doğru gibi gösterse de bu yola girenler şeytanla beraber olmuş demektir.

Şurb-ı hamr ile livâtı iblîs itdi ihtirâ

Kim ana mecbûr olursa mürşidi şeytân imiş

Kerküklü Tabîboğlu, Trh. 38 / 33 (Bekar, 2019, s. 95)

Şeytan şarap içmesi ile oğlancılığı gerçek gibi gösterdi. Kim ona mecbur olursa yol göstericisi şeytanmış.

2.1.27. İçki / Şarap ve Şeytan

Hasan Özdemir, *Şarabın İcadı ve Vasıfları* adlı makalesinde şarabın icadıyla ilgili iki efsaneden bahseder. Bunlardan birisi Cemşid'e diğeri de şeytana atfedilen efsanelerdir. Bu efsanede Nuh, üzüm veren asma yetiştirmeye uğraştığı sırada şeytan asmanın köklerine hayvan kanları akıtır. Asma köküne sırasıyla tavus, maymun, arslan ve domuz kanları akıtılır. Bu işlem sonucunda şarabın insan üzerindeki etkisi ve davranışları ortaya çıkmıştır. (Akgül, 2008, s.14) Selen Gözen, *Üzümden Şaraba: Tanrılar, Şeytanlar ve Mayalar* adlı yazısında şarabın oluşumunda şeytanların parmağının olduğunu iletir. *Kur'an'*da ise içki 5. sure olan Maide Suresi'nde şöyle geçmektedir: "Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytan işi iğrenç şeylerden ibarettir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz. Şüphesiz şeytan, içki ve kumar yoluyla aranıza düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçtiniz değil mi?'' (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Mâide-suresi/759/90-91-ayet-tefsiri)

Beşiktaşlı Yahyâ Efendi, beytinde şeytanın cennetten kovulup yeryüzüne indiğinden beri, şeytan ortadan kalkmadıkça şarabın da kalkmayacağını belirtir. Bu durumda içki ve şeytan arasında güçlü bir ilgi kurulmuştur. Bu öyle bir ilişkidir ki insanı kötü yollara itmeye çalışan şeytanla, sarhoşluk verip kötülükleri ortaya çıkaran şarabın

ayrılması imkânsızdır. Şair, aynı gazelin bir sonraki beytinde de bu ilişkiyi kuvvetlendirir. Artık içkiyi dünyadan silmek şeytanı silmek kadar imkânsız bir durum olmuştur. Şeytan, kıyamete kadar insanın hayatında olacağı gibi bu hayat içinde şarap da yer alacaktır. Eğer şarap helak edilmek isteniyorsa önce insanoğlunun şeytanı yenmesi gerekmektedir. Böyle bir durum fiziken mümkün değildir. Fakat bu beyitte şöyle bir düşüncenin de ortaya çıktığı söylenebilir. Manevi anlamda şeytanı alt edip Allah'a yaklaşan insan, kötülüklerden uzak durur. Aynı zamanda Allah'ın yasaklamış olduğu şarapla da ilişiğini keser.

Yiryüzünden hamr kalkmakdur muhâl

Variken dünyâda iblîs şöhreti

Beşiktaşlı Yahyâ Efendi, G. 109 / 2 (Tombul, 2014, s. 294)

Dünyada iblis şöhreti varken yeryüzünden şarap kalkması imkânsızdır.

Evvel iblîsi helâk itmek gerek

Tâ cihândan kalka hamrun 'izzeti

Beşiktaşlı Yahyâ Efendi, G. 109 / 3 (Tombul, 2014, s. 294)

Ta dünyadan şarabın itibarının kalkması için önce şeytanı helak etmek gerek.

2.1.28. Şeytanın Tövbeye Engel Olması

Allah, *Kur'an*'da birçok ayette kullarına tövbe etmelerini öğütler. İnsan, Allah'ın yasakladığı şeyleri şeytana uyup gerçekleştirdiğinde günah işlemiş olur. Fakat günah işlemiş olmak tövbeye engel değildir. Allah'ın sıfatlarından bir tanesi de affedici olmaktır ki bu durum *Kur'an*'da da insanlara belirtilmiştir. Allah, *Kur'an*'ın ikinci suresi olan Bakara Suresi'nin 160. ayetinde tövbeden şöyle bahseder: "Ancak tövbe edenler, kendilerini düzeltenler ve gerçeği açıkça ifade edenler bunun dışındadır. İşte, bunların tövbesini kabul edeceğim. Doğrusu ben tövbeleri çokça kabul eden ve rahmeti bol olanım." (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/167/160-162-ayet-tefsiri) Ayette de belirtildiği gibi sadece tövbe etmek yeterli olmayacaktır. Tövbeden sonra aynı günahların

işlenmemesi gerekir. Şair de beyitte bu duruma dikkat çeker. Tövbe ettiği için aynı günahları tekrar işlemekten korkar. Bu durumda da yine Allah'tan yardım isteyerek işlerini kolaylaştırmamasını diler. Çünkü kolay olan günahları tekrar işlemek olup bu durum şeytana yakışır bir davranıştır. Zor olan şey ise tövbeden sonra aynı günahları işlememektir. Şairin de istediği, bu zorluğu başarmış olmaktır.

Tevbe kıldum yâ İlâhî ben kula şimden girü

Sen müyesser eyleme şol işi ki şeytânidür

Beşiktaşlı Yahyâ Efendi, G. 12 / 3 (Tombul, 2014, s. 175)

Ya İlahi! Ben tövbe kıldım (ettim), bu kuluna bundan şu işi kolaylaştırma ki (o) şeytana yaraşır.

2.1.29. Şeytana Lanet Etmek

Sarı Müderris Şeyh Sinân, şeytana lanet etme konusuna dikkat çeker. Kaderin bir sır oluşu, Allah dostlarının belini büker. İnsanın kaderinin hangi yönde seyredeceği belirsiz bir durumdur. İnanca göre Allah, insanın kaderini belirler, kul da yaşamını ona göre oluşturmak zorundadır. İnsanın korktuğu nokta da burasıdır. Ancak insanın kaderine hükmettiği durumlar da mevcuttur. Onun amelleri ve seçimleri, kaderine zaman zaman yön verecek güçtedir. Bunu bilen şeytan da insanın kendi iradesini kullanarak doğru yolu bulmasına lanet eder çünkü o, insan iradesinden hoşlanmaz ve onu saptırmak için elinden geleni yapar.

Sırrı kader korkusıdur ol evliyâ belin büken

Ol sırdurur ol sırdurur şeytâna ol laʿnet kılan

Sarı Müderris Şeyh Sinân, G. 66 / 6 (Sessiz, 2014, s.221)

O Allah dostlarının belini büken şey, kader sırrının korkusudur. Şeytana lanet ettiren o sırdır, o sırdır.

2.1.30. Sofu-Zahit ve Şeytan

Tasavvuf yolunda nefis mücadelesini tamamlayıp kemale ermiş olan kişilere sufi ismi verilir. Sufi; sürekli daha iyiye ve güzele ulaşma gayretinde bulunan, yoklukta sabreden, varlıkta dağıtan, herkese iyilikte bulunan, dünyevi unsurlara değer vermeyen kimsedir. (Öngören, 2009, s.471-472) Kelimeyi yün manasına gelen suf ile ilgili görenlere ek olarak Hz. Muhammed'in zamanında Mescid-i Nebevî'nin avlusunda yatıp kalkan, yedirilip içirilen ve Ehl-i Suffe denilen fakir sahabeyle ilgili olarak gösterenler de vardır. Bazı âlimler de Grekçe hikmet manasına gelen "sophos" sözünden bozma olduğunu söylerler. (Pala, 2004, s. 408) Ahmed-i Rıdvân'ın beytine bakıldığında sufinin bu özellikleriyle karşılaşılır. Beyitte sufinin bir yola girmiş olmasına dikkat çekilmiştir. Sufi, bu yolu başarıyla tamamladığı için sufi olmayı başarmıştır. Eğer nefis mücadelesini devam ettiriyor olsaydı mürit olarak kalacaktı. Bu yola giren sufiler, aşk şarabını yani Allah sevgisini içerek sarhoş olur. Bu mertebede olan kişi ikiyüzlülüğü kolayca defedebilmektedir. Bu defetme şeytanın bileceği ve başarabileceği bir şey hiç olmamıştır.

Nûş eyle mey-i 'aşḳı gel ey sûfi-i sâlik

Bu def'-i riyâ itmegi şeytân dahi bilmez

Ahmed-i Rıdvân, G. 300 / 5 (Çeltik, 2017, s. 295)

Ey yola girmiş sofu! Aşkın şarabını iç. Bu ikiyüzlülüğü defetmeyi şeytan dahi bilmez.

Sufinin diğer yönü de Hüznî'nin beytinde görülür. İlk Sufiler, Hint-İran dinlerinin tesiri altında İslamiyet'te olmayan bir zahitliği ve riyazeti kendilerine meslek edinmişlerdir. Ancak sonradan vahdet-i vücut anlayışı onları bir araya toplar. Daha sonraki zamanlarda da zahidin karşılığı olarak sufi kelimesi kullanılır. (Pala, 2004, s.408) Sufi kelimesi bu durumda cahil ve ham derviş anlamlarını karşılar. Yûnus Emre, "Âşıklar ortasında sofuluk satmayanlar" mısraıyla bu tür sofulara gönderme yapar. (Öngören, 2009, s. 471-472) Hüznî de bu beyitte sufiyi bir şeytan olarak gösterir. Kibir ve böbürlenme duygusuna sahip olduğunu belirtir. Burada dikkat çekmek istediği nokta, sufinin Allah'a yakınlaşmasından dolayı kibre sahip olması ve bununla böbürlenmesidir.

Beyitte rint kelimesi de geçmektedir. Rint, dünya işlerini hoş gören kimsedir. Üzüntü ve neşe, onun katında aynıdır fakat sufi kibir duygusuna bile sahiptir. (Pala, 2004, s. 377) Buna rağmen rintlerin yanına gelmekten çekinmemektedir. Şair de bu durumu eleştirir. Bunun yanında beyitte bir alt göndermeden de bahsedilebilir ki o da şudur: Divan şairi kendini rint olarak değerlendirir. Bu durumda şairin sufi deyip eleştirdiği kimse, bir başka şair ya da rakip olabilir.

Bak ne şeytân kim kemâl-i kibr ü nahvetden sûfî

Nezd-i rindâna tenezzül etmege ‘âr eylemiş

Hüznî, G. 52 / 7 (Fidan, 2022, s. 70)

Sufi, bak ne şeytandır ki kibir ve böbürlenme içerisinde rintlerin yanına gelmeyi kendine ar saymış.

Zahit ise kaba sofuya verilen isimdir. Allah’ın emirlerini yerine getirir fakat aynı zamanda da şüpheli şeylerden kaçınır. Bu kimseler olayların derinine inmesini beceremeyen, ilim ve imanı dış görünüşüyle anlayan ve bunları ısrarla başka insanlara anlatıp öğüt vermeye çalışan kimselerdir. Hayata dar bir pencereden bakarlar. Bu davranışlarından dolayı da gülünecek hâldedirler. Şairler, zahitlerin karşısında âşıkları görürler. Bu iki kişi birbirleriyle geçinmekte zorluk çekerler. Anlaşamama sebepleri de şudur ki zahitler aşkı reddederler. Tek dertleri cennete kavuşmaktır. Bu bakımdan da eleştirilirler ve alaya alınırlar. (Pala, 2004, s. 488) Alaya alınma sebepleri de şekilci ve merasimci oluşları, katı dindarlıkları, riyakârlıkları ve yobazlıklarıdır. (Sucu, 2007, s. 233)

Bilgilerle Nizâmî’nin beyti arasında ilgi kurulduğunda zahit-âşık zıtlığının verildiği görülür. Âşıkla birlikte sevgili mazmunu da görülmektedir. Beyitte sevgilinin yüzü, mushafa (*Kur’an*’a) benzetilir. Her şeyi yüzeysel yapan zahit de *Kur’an*’ı yani senin yüzünü gördüğünde bundan kaçar. Bundan dolayı zahitle şeytan arasında ilgi kurulmuştur. Şeytanın *Kur’an* olan ya da okunan yerden kaçtığı bilinmektedir. Şair de bu durumu zahitle ilişkilendirmektedir.

Görse yüzün mushafın zâhid karâr itmez gider

Gâlibâ şeytândur ol kâfir ki Kur'ândan kaçar

Karamanlı Nizâmî, G. 26 / 2 (İpekten, 2020, s. 129)

O zahit, yüzünün Kur'an (sayfasını) görse orada kalamaz, gider. O kâfir, galiba şeytandır ki Kur'an'dan kaçar.

Celîlî'nin beytinde zahit şeytana benzetilmektedir. Kâbe'ye benzetilen sevgilinin yüzünü zahit görünce bu güzellikten yüzünü çevirmektedir. Bu davranışının tek sebebi, şeytana benzediği için kıbleden yüz çevirmesidir. Burada şeytanın Allah'a karşı gelmesi de hatırlatılır. Bilindiği üzere Hz. Âdem'e secde edildiğinde duruma itiraz eden sadece şeytan olmuştur. Şair de şeytanın isyankâr tavrı ile zahit arasında ilgi kurar.

Ka'be-i hüsnüne kılmaz zâhid-i hod-bîn nazar

Kıbleden yüzin çevirür gâlibâ şeytândur

Celîlî, G. 100 / 6 (Nas, 2018, s. 105)

Bencil zahit, güzellik Kâbe'sine bakış atmaz, kıbleden yüzünü çevirdiğine göre galiba şeytandır.

Zahitten kibirli sıfatıyla bahseden Ahmed-i Rıdvân, büyüklük taslayan zahidi eleştirir. Zahit, imanı dar bir pencereden görmesine rağmen yüzeysel bilgileriyle insanlara öğüt vermeye kalkarak her şeyi bilir görünür. Böylelikle din konusunda etrafındakilere karşı kibirlenen zahit, şaire göre bu özelliğini şeytandan almıştır.

Zâhid-i hod-bîni gör kılur tekebbür 'âşıka

Gâlibâ iblîsden gelmiş durur ana bu dâg

Ahmed-i Rıdvân, G. 364 / 4 (Çeltik, 2017, s.321)

Kibirli zahidi gör ki âşığa büyüklük satar. Galiba bu nişan (ona) şeytandan gelmiştir.

Kara Fazlî, zahitle konuşarak onun yanıldığı bir konuya değinir. İslami unsurlara yüzeysel bakan zahit, şeytanın her an insanı kandırabileceğini düşünür. Fakat imanı kuvvetli olan kimse şeytanı çoktan yenmiştir. Allah'a sığınan insan için şeytanın vesvesesinin de hükmü yoktur. Şair, şeytanı Müslüman yaptık, diyerek bu durumdan bahsetmektedir.

Biz müselmân itdük anı zâhidâ sencileyin

Sanma kim iblîs-i nefsün her-dem agvâsındayuz

Kara Fazlî, K. 8 / 25 (Özkat, 2005, s. 145)

Ey zahit! Sanma ki her an nefsin şeytanının saptırmasındayız. Biz onu senin gibi Müslüman yaptık.

Bu beyitte de zahitle birlikte sevgili mazmunu görülmektedir. Bununla birlikte melek-şeytan zıtlığı da bulunur. Melekten kasıt sevgilidir. Sevgili âşığa yüz vermez, eziyet eder, ıstırap çektirir. Âşık, bu durumdan şikâyet eder ama bir yandan da bu acıyla birlikte yaşamak ister. Ziyâ'î, eğer sevgili gönlünü alırsa -ki bu durum çok da mümkün değildir- zahidin onu ayıplamamasını ve kendisinin şeytanla devam etmesini söyler. Melek-şeytan zıtlığında melek (sevgili), şairin; şeytan da zahidin payına düşmüş olur.

Zâhidâ gönlüm alursa o melek ta'n itme

Beni hâlümde ko var git seni şeytân alsun

Mostarlı Hasan Ziyâ'î, G. 359 / 3 (Gürgendereli, 2017, s. 359)

Ey zahit! O (sevgili), gönlümü alırsa ayıplama; beni (bu) halde bırak, git. Seni şeytan alsın.

Taşlıcalı Yahyâ Bey tarafından zahide bir eleştiri söz konusudur. Şair, zahidi şeytanın maskaralıklarını, yoldan çıkarmalarını, insanları kötü yola sürüklemelerini görmemekle suçlar. Aslında zahit, cennete kavuşmak ister ama bunu o kadar kuru ve yüzeysel bir anlayışla yapar ki bu hareketleri sadece öldükten sonraki ölümsüzlük unsuruna hayranlığından yapar.

Zâhidâ görmeze ur mashara-i şeytânı

Ya‘nî ser-hoş ile kör bengîyi kan hayrânı

Taşlıcalı Yahyâ Bey, G. 502 / 1 (Bozyiğit, 2020, s. 720)

Ey zahit! Şeytanın maskaralıklarını görmezden gel. Sözün kısası sarhoş ile kör esrarkeş, (onun) çok hayranıdır.

Klasik şiirde zahidin karşısında rint vardır. Zahit, Tanrı'ya ibadetle ulaşılacağını savunurken rint bunun ancak aşkla olacağını savunur. (Tanç, 2009, s. 119) Zahit, Allah'a kavuşmak maksadıyla ondan başka her şeyi terk eden kişidir. (Sucu, 2007, s. 231) Sıdkî'nin beytinde yine bir eleştiri söz konusudur. Zahidin ikiyüzlü ve böbürlenen biri olduğunu söyleyen şair, bu durumdan rahatsızlık duyar. Rintlerde böyle bir hâlin olmamasına dikkat çeker. Şeytan şüphesi ancak zahide özgüdür.

Riyâyı kaldur ey zâhid kurı pindârı terk eyle

Niçe bir zu‘m-ı şeytânî niçe bir kadh ola rindân

Mehmed Sıdkî, G. 162 / 5 (Eren, 2017, s. 88)

Ey zahit! İkiyüzlülüğü kaldır, kuru böbürlenmeyi terk eyle. Rintler, şeytana yaraşır boş inanç ne zamana kadar, zemmetme ne zamana kadar olacak?

2.1.31. Âdem ve Şeytan

Beyitlerde şeytan-Âdem arasındaki zıtlığa dikkat çekilmiştir. Burada şeytanın Hz. Âdem'e vesvese vererek cennetten kovulmasına sebep olması durumu da görülmüş olur. İlk beyitte Zâtî, şeytanın Allah'a karşı gelmeden önce melek olması olayını hatırlatır. Şeytanın amacı, ilk yaratılmış insanı doğru yoldan saptırmak, Allah'ın yasakladığı şeyleri vesvese vererek yaptırmaktır. Amacına ulaşan şeytan, Âdem'e de şeytanlık ettirmiştir.

Âdemi dîv itmege kasd itme şeytânlık idüp

Ol melek-haslet bırakma gözden insâniyyeti

Zâtî, K. 89 / 18 (Kurtoğlu, 2017, s. 247)

Şeytanlık edip Âdemi şeytan etmeye kastetme. O melek huylu gözden insanlığı bırakma.

Âdem ve şeytan neslinin zıtlığına dikkat çeken Cenâbî, bu insanların kendi devrinde pek kalmadığından bahsederek yaşadığı dünyanın şeytanın yolundan giden insanlarla dolduğundan bahseder. Fitne ve şerre yöneltmek şeytanın işidir. Cennetten kovulan şeytan, insanı hayatı boyunca doğru yoldan saptıracağına yemin etmiştir. Dünya hayatında şeytanın bu saptırıcılığına uyanlar onun yolundan giderken Allah'a yakınlaşarak ona uymayanlar Hz. Âdem'in nesli olmaya devam ederler. Onun gibi olmaya çalışırlar. Günah işlese bile tövbe edip Allah'ın isteklerini yerine getirmeye ve dinine uygun bir insan olmaya çalışırlar.

Şûr u şer tutdı cihânı kılmadı hergiz salâh

Dîv ü dedle toldı 'âlem nesl-i Âdem kalmadı

Cenâbî, G. 354 / 3 (Kesik, 2018, s. 254)

Fitne ve şer cihanı tuttu, (dünya) asla düzelmedi. Âlem, şeytan ve aslanla doldu; Âdem'in nesli kalmadı.

Ahmed-i Rıdvân, beytinde Âdem'den bahsederken sevgili ve rakip mazmunlarına da değinir. Sevgili âşıktansa rakibe daha yakındır. Melek kadar güzeldir fakat o güzel yüzünü bir türlü âşığa göstermez. Şair de bu durumu şeytana bağlar. Eğer şeytan sevgiliye vesvese verip şaire göre yanlış olan yola yönlendirmeseydi belki de o melek yüzlü güzel rakibe değil, âşığa gönlünü verecekti. Bu durumda beyitteki Âdem de şair olarak gösterilmiştir. Sonuçta suçlu aranacaksa o da şeytandır. Vesvese vererek sevgiliyi şaşırtmaya devam etmektedir.

Meyl eyler idi âdeme ol hûr-ı melek-hû

İtmese ana vesvese şeytân-ı müvesvis

Ahmed-i Rıdvân, G. 319 / 3 (Çeltik, 2017, s. 303)

(Eğer) vesveseli şeytan ona vesvese vermeseydi o melek huylu güzel de Âdem'e meylederdi.

2.1.32. Şeytanca Davranmak / Şeytan Sıfatlı Olmak

İnsan, şeytanın yoldan çıkarıcılığına uyduğu zamanlarda şeytanca davranmış ve onun sıfatına bürünmüş olur. Adeta onun yeryüzündeki yansıması ve vücut bulmuş hâline dönüşür. Bu süreçte de amacına ulaşmış bir şeytanla karşılaşılır. Eğer insan, şeytanın azdırıcılığından dua ile, Allah'a sığınma ile kurtulabilirse o zaman şeytanın amelleri de suya düşer. Beyitlerde de şeytanın dediklerini yerine getirerek şeytanlaşan insanlardan bahsedilmiştir. Hakîkî, beytinde şeytanın özelliklerinden biri olan hile etmekten bahseder. Eğer gerçeği görebilirsen, Allah'ı gerçekten yakınında hissedersen şeytan gibi hile yapma; eğer bunu yaparsan insanlıktan da çıkarsın, diyerek okuyucuyu uyarır.

Çün hakkı bilürsin itme telbîs

Ger âdemîyisen olma iblîs

Hakîkî, K. 220 / 1 (Boz, 2017, s. 352)

Çünkü hakkı bilirsen hile etme. Eğer insanoğluysan şeytan olma.

Abdülmecîd Sivâsî, bu beyitte yine insanın şeytana benzetildiğini ve onun gibi davrandığını söyleyerek insana karşı bir uyarı da bulunur. Şeytan, secde etmeyerek Allah'a karşı geldiğinde ve artık meleklikten çıkıp insanları kötü yola sürecek bir şeytan olduğunda lanetlenir. Beyitte şeytanın Allah'a karşı gelmesinin de aslında Allah yüzünden olduğundan bahseder. Allah'a karşı geldiğinde kendisinin ateşten, insanın ise topraktan yaratıldığını söyleyen şeytan, isyankârlığına bir sebep bularak kötü yoldan yürüyeceğine yemin verir. Sivâsî de beyitte Allah'ın ilk yarattığı anda bahşettiği yeteneği, kötüye kullanan insanoğluna uyarıda bulunur. Sen de şeytan gibi davranma, doğru yoldan git, diyerek öğüt verir.

Senden oldı dime Hakka ki sakın iblîs-veş

Kâbiliyyet virdi Hak kullanmadı ki o 'illeti

Abdülmecîd Sivâsî, K. 2 / 102 (Ay, 2014, s. 177)

Sakın Hakka şeytan gibi senden oldu, deme. Hak, yetenek verdi; o illeti kullanmadı.

Süheylî'nin beytinde hâl ehli tabiri geçmektedir. Hâl ehli, İlahi bir lütuf olarak salikin kalbine gelen his ve bunun hem ruha hem de bedene yansıması anlamına gelen bir tasavvufî terimdir. (https://islamansiklopedisi.org.tr/ehl-i-hal--tasavvuf) Süheylî, beytin devamında bu hâl ehline yani bu kimselere rağbet kılmamak, arzu etmemek gerektiğini belirtir. Bu konuda endişelidir. Bu insanları arzulayıp arzulamamak konusunda kararsızdır. Daha sonrasında da bunun sebebini açıklar. Sebep olarak da bu kimselerin şeytanlaşmasını gösterir. Burada tasavvuf ehline karşı bir eleştiri de vardır.

'Aceb mi kılmasa şimden girü hâl ehline ragbet

Erâzil kısmına olmış mukârin Ehremenlenmiş

Süheylî, G. 141 / 4 (Harmancı, 2017, s. 215)

Hâl ehline şimdiden sonra rağbet kılmasa buna şaşılmaz. (Çünkü bu kimse), rezil kimselere yakın olup şeytanlaşmış.

Kirâmen Kâtibîn adıyla anılan yazıcı melekler, ceza ve mükâfat günü olarak değerlendirilen kıyamete kadar insanların yaptıklarını gözetleyen makbul yazıcılar olarak kabul edilir. (Üzüm, 2002, s. 59-60) Beyitte Taşlıcalı Yahyâ, bu melekler geldikten sonra şeytan sıfatlı kimselerin, onun gibi davrananların ortadan kaybolduklarını söyler. Bu durumda şöyle bir bağlantı kurulabilir. İnsanın dünya yüzünde yaptığı iyi kötü her şeyi kaydeden bu melekler, şeytanın yolundan giden insanlar için bir engeldir. Yaptığı iyi kötü amellerin kaydedileceğini ve kıyamet gününden sonra hesabının sorulacağını bilen insan, yaşamını ona göre düzenler. Bu durum, şeytanın ve şeytan sıfatlı insanların istemeyeceği bir hâldir. Çünkü bu durumda şeytan, rahat rahat vesvese verip insanı yoldan çıkaramayacaktır.

Geldi iki kâdı vü iki kirâmen kâtibîn

Nâ-bedîd oldı şikâyetçilerüm şeytân-sıfat

Taşlıcalı Yahyâ, TCB. 5 / 4 (Bozyiğit, 2021, s. 289)

İki kadı ve iki Kirâmen Kâtibîn geldi, şeytan sıfatlı şikâyetçilerim görünmez oldu.

2.1.33. Şeytan Taşlama

Halk arasında "şeytan taşlama olarak bilinen" remy-i cimâr haccın vaciplerindendir. Taşlama olayı, *Kur'an*'da doğrudan geçmemektedir. Bu olaya rivayetlerden ulaşılır. Rivayete göre Hz. İbrahim, Cebrail'in kılavuzluğunda haccını yapıp oğlu İsmail'i kurban etmeye götürdüğü sırada Mina'da önüne çıkan şeytanı üç kez taşlamıştır. Hz. Muhammed de bu taşlama işini uygulamış ve "Hacca ilişkin görevlerinizi benden alınız." şeklinde buyurmuştur. (Sarice, 2020, s. 505) Şeytan taşlamadaki asıl anlam, insan doğasındaki kötü eğilimleri ve insanı kışkırtmaya çalışan eylemleri ortadan kaldırmak, nefse ve şeytana karşı savaş açmaktır. Hacı adayı attığı taşları nefsine ve şeytana karşı fırlatmış olur. Hayatın her alanında şeytan, hangi kötülükle karşısına çıkıyorsa o alanda şeytanı taşlayıp uzaklaştırma amacı vardır. (Sarice, 2020, s. 501) Ahmedî, beytinde ibadette gaflete düşen insanla Allah'ın emrine gururlanan ve karşı çıkan şeytan arasında ilgi kurmuştur. Gafil olma diyerek uyarıda bulunan şairin isteği, beklenmeyen bir anda şeytanın tuzağına düşmemektir. Eğer gafil olup şeytanın oyununa gelirse taşlanmış şeytanın aldatıcılığını da artıracak, onun şanına şan katacaktır.

Olma garre tâ'ate kim ol gurûr

İtdi şeytân-ı Recîm adın garûr

Ahmedî, Mün. 1 / 504 (Akdoğan, 1979, s. 658)

İbadette gafil olma çünkü o gurur, taşlanmış şeytanın adını aldatıcı yapmıştır.

Günahkâr ise taşlanmış şeytanın söylediklerini duymamak gerektiği yolunda uyarılarda bulunarak onun sözlerine uyan insanı, beline keşiş kuşağı bağlayanlara benzetir. Keşiş, bazı dinlerde ıssız bir yerde tek başına veya manastırda toplu hâlde hayat

süren zahitler için kullanılan bir terimdir. Keşişlik, hayat tarzı olarak iki kısma ayrılır. Bir kesim, herkesten kendini soyutlayarak münzevi bir hayatı tercih ederken diğerleri, manastırlarda cemaat hayatı sürdürmeyi ilke edinirler. Keşişler yoksulluk, alçak gönüllülük, bekârlık, teslimiyet gibi hususlara da uymak zorundadırlar. (Gündüz, 2022, s. 322-324) Keşiş kuşağının tesbihe tercih edilmemesi gerektiğini söyleyen şair, şeytanın vesvesesine düşerek kâfir keşişlerin kuşağını bağlamaya kalkacakların kulağını çeker.

İşitme sakın sözini ol dîv-i racîmün

Baglamaya tâ bilüne tesbîh diyü zünnâr

Günahkâr, G. 19 / 7 (Bilge, 2018, s. 117)

O taşlanmış şeytanın sözünü sakın işitme, beline tesbih diye keşiş kuşağı bağlama.

Revânî, taşlama mazmununa farklılık getirerek beyte sevgili-rakip mazmunlarını da ekler. Beyitte sevgiliye seslenmektedir. Sevgili meleğe, rakip de şeytana benzetilmiştir. Sevgilinin güzelliği ve görünmez oluşuyla melek arasında ilgi kurulurken sevgiliyi kendisinden ayırması düşüncesiyle de rakip şeytan ilgisi görülür. Sevgili, âşığa yüz vermeyerek araya bir engel koymuş olur fakat sevgilinin tek âşığı yoktur. Araya giren başka rakipler de bu engellerin seviyesini artırmaktadır. Şair, beyitte taşlanarak -kötü sözler söylenerek ve onun söylediklerine uymayarak- uzaklaştırılan şeytan gibi kötü sözler söyleyerek rakibi de sevgilinin yanından uzaklaştırmıştır.

Yanundan acı söz ile agyârı kaçurduk

Şeytânı melekle göricek taşlaruz biz

Revânî, G. 163 / 6 (Avşar, 2017, s. 271)

Rakibi yanından acı söz (söyleyerek) kaçırdık. (Çünkü) biz, şeytanı melekle görsek taşlarız.

Vecdî, taşlanmış şeytandan bahsederken cehenneme de değinir. Şeytan, cennetteyken Allah'ın emrine karşı geldikten sonra oradan kovulmuştur. Bundan sonra onun yeri ancak cehennemdir. Dünyadaki insanları da günah işlemeye yönlendirmeye

çalışarak onların da yerinin de cehennem olması için çabalamaktadır. Bu eylemleriyle de cehennemdeki yerini sağlamlaştırır. Şair, şeytanın ateşten yaratılması ve cehennem ateşi arasında da ilgi kurar. Şeytan, cehennemden aldığı bu kıvılcımlarla da kötü kimselere bu kıvılcımlarını saçmaya devam eder.

Hisâr-ı üstüvâr-ı ehl-i nârı nâr ile aldun

Şerâr-ı nâr ile eşrârı kıldun recm-i şeytânî

Filibeli Vecdî, K. 29 / 65 (Selçuk, 2017, s. 67)

Cehennemliklerin sağlam hisarını ateş ile aldın. Cehennem kıvılcımı ile kötü kimseleri şeytan (gibi) taşladın.

Lebîb, beytinde hacıların ibadet sırasında şeytan taşlama olaylarına telmihte bulunur. Allah için ibadet eden insanlar, hac ibadetlerini tam anlamıyla yerine getirmek için bu eylemi de gerçekleştirmektedirler.

Cemre-i top ile recm eylediler şeytânı

Ne ʿaceb dense o gâzîlere huccâc-ı güzîn

Lebîb, Trh. 8 / 33 (Kurtoğlu, 2017, s. 197)

Top ateşi ile şeytanı taşa tuttular. O gazilere seçkin hacılar dense buna şaşılır mı?

Beyitte taşlanarak kötülüğü uzaklaştırılan şeytanla, mızrakla galip gelinen düşman arasında ilgi kurulduğu görülür. Şair, burada kendi toplumundaki askerlere yönelik bir övgüde bulunur. Askerlerin güçlü mızrakları düşman topluluğuna galibiyet sergileyerek uzaklaştırır.

Şihâb-ı sâkıb-ı nîzeyle recm-i şeytânveş

Gürûh-ı düşmene dâ'im şerâreler düşürür

Lebîb, G. 46 / 17 (Kurtoğlu, 2017, s. 306)

Mızrağın parlak kıvılcımı, düşman topluluğuna şeytanın taşlanması gibi daima kıvılcımlar düşürür.

Benzer bir anlam, Arpaemîni-zâde Mustafâ Sâmî'nin beytinde de görülür.

Re's-i küffâra düşüp hum-pâre-i encüm-feşân

ʿAsker-i şeytânı san recm eyledi ehl-i semâ

Arpaemîni-zâde Mustafâ Sâmî, K. 9 / 23 (Oğuz, 2017, s. 76)

Kâfirlerin başına, yıldızlar saçan küp parçaları düştü. Sanki gökyüzü sahibi (melekler), şeytan askerini taşladılar.

Nef'î, beytinde şeytanın artık vesvese veremeyeceğinden bahseder. Gerçi şeytanın vesvese vermesini durdurmak mümkün değildir. Çünkü şeytan, Allah'ın emrine karşı geldiği andan itibaren dünya hayatındaki insanlara kıyamet gününe kadar vesvese verecektir. Şairin burada anlatmak istediği şey, devrinde çoğu insanın Müslüman olması ve bunun sonucunda da şeytanın değil, Allah'ın isteklerini yerine getirecek olmalarıdır. Müslüman olan insan, Allah'a ve onun emirlerine daha yakın olacağı için şeytanın vereceği vesveselerden ve saptıracağı yollardan da uzak durmuş olacaktır.

Ol kadar halkı Müselmân etdin

Edemez vesvese şeytân-ı racîm

Nef'î, K. 26 / 48 (Akkuş, 2018, s. 106)

O kadar halkı Müslüman ettin, taşlanmış şeytan (artık) vesvese veremez.

Kânî, kim senin etrafında şeytanca davranırsa hatta davranmayı bırak, şeytanca kötülük etmeyi aklından bile geçirirse o da aynı taşlanan, kovulan, reddedilen şeytan gibi olsun, der.

Her kim ki dâ'irende teşaytun hayâl ide

Mânend-i sâye-i şebeh-i div ola racîm

Kânî, K. 34 / 34 (Yazar, 2017, s. 80)

Her kim ki dairende şeytanca davranmayı hayal ederse şeytana benzeyen gölge gibi taşlansın.

Vehbî'nin beytinde de bir uyarıyla karşılaşılır. *Kur'an*'da şeytana ve onun vesveselerine uymamak gerektiğiyle ilgili uyarılara da rastlanmaktadır. Vehbî hem cehennemin hem de şeytanın ateşten oluştuğunu bilerek ateşten yardım beklemenin yersiz olduğu yönünde öğütler verir. Çünkü ateş, insana yardım etmek şöyle dursun; ancak kötülük getirecektir. Eğer ki insan, ateşe kulak verirse işte, o zaman şeytanla arkadaşlık ederek azabını hazırlamış olacaktır.

Meded sürme meded nâr-ı cahîme

Refîk etme o şeytân-ı racîme

Sünbülzâde Vehbî, M. 1 / 40 (Yenikale, 2017, s. 30)

Cehennem ateşinden yardım bekleme; o taşlanmış, kovulmuş şeytana arkadaşlık etme.

Beyitte *Kur'an*'da doğrudan geçmeyen şeytan taşlama ve sonrasında da şeytanın kör olması olayı üzerinde durulur. Anlatılarda karşılaşılan bu olay, Dalaman'da sözlü kültüre şöyle yansır: İsmail ile babası, Allah'ın emrini yerine getirmeye giderken şeytan musallat olur. Şeytan, "Baban seni kesmeye götürüyor." dediğinde İsmail, yerden bir taş alarak şeytana atar ve şeytanın gözü kör olur. Günümüze kadar gelen "kör şeytan" tabiri de buradan gelmektedir. Yolda şeytan tekrar karşılarına çıkar ve bu sefer de Hz. İbrahim, büyük şeytana üç kez taş atarak onun gözünü kör eder. (Tuna, 2010, s. 37) Nigârî de kendine seslenerek şeytana taş attığını ve onun gözünü kör ettiğini söyler. Burada şeytanı taşlamak ve gözünü kör etmek, şeytanı ve vesveselerini uzaklaştırmak olarak da düşünülebilir. Şair, şeytanın vesveselerine uymayan bir insan olarak mutluluğa ermiştir.

Ey Mîr Nigârî yine şeytâna taş atdın

Dökdün gözünü gör bu sa'âdet ne sa'âdet

Nigârî, G. 89 / 9 (Bilgin, 2017, s. 64)

Ey Mîr Nigârî! Yine şeytana taş attın, onun gözünü döktün (çıkardın). Gör, bu mutluluk ne mutluluk(tur).

2.1.34. Şeytanla Dost Olmak / Şeytanın Askeri Olmak

Beyitlerin ortak yönü şeytanın vesveselerine uymak, onun yoldan saptırıcılığına göz yummak ve böylece onun bu dünyadaki askeri ve dostu olmaktır. Şeytanın ordusu içinde hem insanların hem de cinlerin olduğu söylenebilir. Şeytanın askeri olan insanlar, zamanla onun emrettiği şeyleri emreder hâle gelirler. Yaşayışlarıyla, hareketleriyle hatta yüzleriyle dahi şeytanın dostu olduklarını belli ederler. Bu durum, *Kur'an*'ın 58. Suresi Mücadele Suresi'nin 19. ayetinde geçer: "Şeytan onları hâkimiyeti altına alıp kendilerine Allah'ı anmayı unutturmuştur. İşte, onlar şeytanın yandaşlarıdır. İyi bilin ki kaybedecek olanlar da şeytanın yandaşlarıdır!"

(https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Mücâdele-suresi/5118/14-22-ayet-tefsiri)

Ayette de görüldüğü gibi şeytan, insanları hâkimiyeti altına alarak Allah'ı anmayı unutturmuştur. İşte, bu insanlar artık şeytanla dost olmuştur. 26. Sure olan Şuara'nın 221-223. ayetlerinde de şeytana kulak veren insanlardan bahsedilir: "Şeytanların kime ineceğini size haber vereyim mi? Onlar günaha, iftiraya düşkün olan herkese inerler (onlara kötülüğü telkin ederler). Bunlar, (şeytanlara) kulak verirler, çoğu da yalancıdır." (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Şuarâ-suresi/3153/221-223-ayet-tefsiri)

Mihrî Hatun, "La ilahe illallah (Allah'tan başka ilah yoktur.)" sözünün öneminden bahseder. Bu zikri, sürekli tekrarlayan kişiden şeytan da onun bu dünyadaki askerleri de uzak durur.

Tagıdur leşkerini iblîsün

Nusret-i lâ ilâhe illallâh

Mihrî Hatun, K. 1 / 8 (Arslan, 2018, s. 18)

La ilahe illallah yardımı, iblisin askerini dağıtır.

Bu beyitte de Vecdî, Allah'ın ordusuyla yani Allah yolundan giden insanlarla şeytanın askerlerini karşı karşıya getirir. Allah istese şeytanı bu dostlarıyla yok etmesini de bilir fakat bu da sınavın bir parçasıdır. Şeytan ve yoldan saptırmaya çalıştığı kişiler, ne kadar uğraşırlarsa uğraşsınlar yine de galip olacak şey imandır. Bu durumdan 3. Sure olan Âl-i İmrân'da şöyle bahsedilir: "Bakın, bu şeytan ancak kendi yandaşlarını korkutur. Mümin iseniz onlardan korkmayın, benden korkun. İmanı küfürle değiştirenler, şüphesiz Allah'a bir zarar veremeyeceklerdir. Onlar için elem verici bir azap vardır. İnkâr edenler, kendilerine vermiş olduğumuz fırsatın sakın onlar için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Onlara verdiğimiz fırsat ancak günahlarını arttırmaya yarıyor. Onlar için alçaltıcı azap vardır." (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Âl-imrân-suresi/468/175-ayet-tefsiri)

Dâ'imâ gâlib ola cündu'llâh

Ola maglûb 'asker-i şeytân

Filibeli Vecdî, K. 16 / 30 (Selçuk, 2017, s. 42)

Allah'ın ordusu daima galip, şeytanın askerleri mağlup olsun.

Sa'id Girây, şeytanın özelliklerinden birisi olan ikiyüzlülüğün insana hiçbir şey kazandırmayacağını hatta bu tavırları sergileyenlerin şeytanlar ile cehennemde dost, yoldaş olacaklarını söyler.

Seni bu tarz-ı riyâ gûne gûne etvârun

Cehennem içre şeyâtîn ile ider hem-râh

Sa'id Girây, Mkt. 6 / 5 (Karaköse, 2017, s. 50)

Seni bu ikiyüzlü tarzın, çeşit çeşit tavırların cehennem içindeki şeytanlar ile yoldaş eder.

Selanikli Meşhûrî, beytinde şeytanın özelliklerine dikkat çeker. Kibirlenip bayağı davranışlar sergileyerek şeytanla ortak / dost olunmaması, şeytana uyup onunla dost olanın değerinin düşeceğini yönünde öğütler verir. Âdem'in topraktan yaratıldığına yönelik hatırlatma da vardır.

Hem-çü hâk ol kim ola kadrin bülend Âdem gibi

Kibr edip olma hasâsetle şeyâtîne şerîk

Selanikli Meşhûrî, Mfr. 37 (Çeltik, 2017, s. 185)

Onun gibi toprak ol (ki) değerin Âdem (insan) gibi yüksek olsun. Kibirlenip bayağılıkla şeytanlarla ortak olma.

2.1.35. Şeytana Uymak / İzinden Gitmek

Beyitlerde ortak bir anlatım görülür ki o da "şeytana uymak" deyimidir. Bu deyim, kötü düşüncelerin ve isteklerin etkisine girerek yanlış ve ahlaka aykırı bir davranışta bulunmak anlamındadır. Şeytan ve onun insanı yanlışa sürükleme çabası *Kur'an*'da sıklıkla zikredilir. El-mücâdele Suresi'nde insan iradesini ele geçirme unsuru şu şekilde geçer: "Şeytan onları hâkimiyeti altına alıp kendilerine Allah'ı anmayı unutturmuştur. İşte, onlar şeytanın tarafında olanlardır. İyi bilin ki şeytanın tarafında olanlar ziyana uğrayanların ta kendileridir." (Günel, 2019, s.192) Kehf Suresi 63. ayette de buna benzer bir durum vardır: "Genç, 'Gördün mü, dedi, o kayanın yanında konakladığımız zaman balığı unuttum! Onu sana söylemeyi bana unutturan, şeytandan başkası değildir.' Balık, şaşılacak bir şekilde denizde yolunu tutup gitmişti." (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Kehf-suresi/2203/63-64-ayet-tefsiri) İki ayette de Allah'ı anmayı unutmanın sonucunda başa gelenler şeytana yorulur. Şeytanın unutturma eylemi gerçek bir unutma olarak kabul edilmemektedir. Böyle bir gücün şeytan ve dostlarının elinde olması, insanın bilinçli tercihlerinin sonunu da tartışmalı hâle getirmektedir. Şeytanın yapacağı unutturma eylemi, insana vesvese verme ve bu dalgınlık hâlinde de onu gaflete düşürme şeklinde gerçekleşmektedir. (Günel, 2019, s. 193-194) Sonuç olarak da insan, şeytana ve onun vesveselerine uyup onun izinden gitmiş demektir.

Şerîf Radî, "şeytanın adımlarını izlemek" ifadesi için "Bu, Allah'ın emrettiği ve yapmaya çağırdığı konularda sözünü kabul etme konusunda şeytana itaatten sakındırmanın en beliğ ifadesidir." demektedir. Zemahşerî, "Şeytanın adımlarını izlemeyin." ifadesinin şeytanın âdet hâline getirdiği günahları işlemekten ve onu örnek almayı yasaklamaktan kinaye olduğu görüşündedir. (Ersöz, 2017, s. 646) Bu ifade, *Kur'an*'da da kendini gösterir. İkinci sure olan Bakara'nın 208. ayeti bunlardan biridir:

"Ey iman edenler! Hep birden barışa girin. Sakın şeytanın peşinden gitmeyin çünkü o, apaçık düşmanınızdır." (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/215/208-ayet-tefsiri) Yirmi dördüncü sure olan Nûr'un 21. ayetinde de bu bağlam görülür: "Ey iman edenler! Şeytanın adımlarına uymayın. Kim şeytana ayak uydurursa bilsin ki, o edepsizliği ve kötülüğü emreder. Allah'ın lutfu ve rahmeti sizinle olmasaydı içinizden hiçbir kimse günahtan asla arınamazdı fakat Allah dilediğini arındırır; Allah her şeyi işitmekte ve bilmektedir." (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Nûr-suresi/2812/21-ayet-tefsiri) Ayetlerde şeytana uymak, onun izinden gitmek tabirleri verilirken hep bir uyarı söz konusudur. Ona uymamak ve söylediklerini yapmamak gerektiği dile getirilir. Bunları yapamayanların da sonunun cehennem azabı olduğu belirtilmektedir. Beyitlerde de bu uyarı unsuru ön plandadır. Gelibolulu Âlî, hasetle dolup şeytanın izinden giden Araplardan bahseder. Ümmî Sinân, şeytana uymamak konusunda uyarırken bu saptırıcılığa uyanların sonlarının cehennem olmasından bahseder. Sâkıb, şeytana uyanların kötülük edip günah işlemiş olacakları konusunda uyarıda bulunur. Yine Lebîb de şeytana uyanların harap olacaklarından bahseder. Vehbî ve Şeref Hanım ise kendi hayatlarına gönderme yaparak şeytana uyduklarını ve bu durumda ne yapacaklarını bilemedikleri anlar yaşadıklarından bahsederler.

Cibâle arka virüp bir niçe 'urbân-ı bed-haslet

Şenâ'atde olup pey-revleri iblîs-i mel'ûnun

Gelibolulu Mustafâ Âlî, Trh. 6 / 1 (Aksoyak, 2018, s. 1355)

Pek çok kötü huylu çöl Arap'ı dağa arkalarını verip kötülükte bulundular. Alçak şeytanın izinden giden oldular.

İblîs-i nefse uyarsan bil cehennemdür yerin

Turma anlarun yolında varma kim ardınca sap

Ümmî Sinân, T. 15 /11 (Bilgin, 2017, s. 25)

(Eğer) nefsin şeytanına uyarsan bil ki yerin cehennemdir. Onların yolunda durma, ardından gitme, (başka yola) sap.

Bunda vü anda belâdan bulmadı hergiz halâs

Her kim iblîsin yolına ugrayup ayak basar

Ümmî Sinân, T. 29 / 3 (Bilgin, 2017, s. 41)

Her kim iblisin yoluna uğrayıp ayak basarsa burada ve orada asla beladan kurtulamaz.

İlâhî nefs (ü) şeytâna uyup bî-had günâh itdüm

'İnâyet senden olmazsa sezâ-yı kahr u âzâru

Katib-zâde Sâkıb, K. 1 / 4 (Kırkbıyık, 2017, s. 39)

(Ey) İlahi! Nefis ve şeytana uyup sınırsız günah işledim. İyilik senden olmazsa kahır ve incitmeye layığım.

Bî-mühâbâ takviyet vermekde zulm-i zâlime

Uydular şeytâna sehven iki üç me'vâ harâb

Lebîb, Kt. 16 /6 (Kurtoğlu, 017, s. 381)

(O), zalimin zulmüne korkusuzca kuvvetlendirme vermektedir. İki üç mesken yanlışlıkla şeytana uyup harap oldu.

Yanıldım genc iken şeytâna uydum

Nedâmet geldi pîr oldukda toydum

Sünbülzâde Vehbî, M. 1 / 37 (Yenikale, 2017, s. 30)

Gençken yanıldım, şeytana uydum; pir olunca pişmanlık geldi, (o zaman) toydum.

Reh-i şeytân hayâl-ender-hayâldür

Ana uymak vebâl-ender-vebâldür

Mehmet Sıdkî, M. 1 / 2 (Eren, 2017, s. 113)

Şeytan yolu hayal içinde hayaldir, ona uymak (ise) vebal içinde vebaldir.

Uydı şeytâna neyleyim bilmem

Nefs-i gaddâra yâ Resûlallâh

Şeref Hanım, K. 2 / 7 (Arslan, 2018, s. 11)

Ya Resulallah! Zulmeden nefis şeytana uydu, neyleyeyim bilmem.

İffet'in beytinde ise bunlara ek olarak bazı isimler de verilmiştir. Bunlardan biri Şimr, diğeri ise Hüseyin'dir. Klasik Türk edebiyatındaki Kerbela meselesine bakıldığında olayı gerçekleştiren kişilerin isimlerinin şiirlerde geçtiği görülür. Hz. Hüseyin'i şehit eden kişi olduğu söylenen Şimr için de şiirlerde aşağılayıcı ifadeler kullanılmış hatta yer yer beddualar da edilmiştir. (Vural, 2023, s. 993) Bursalı İffet de beytinde Şimr'den kötü huylu olarak bahseder ve şeytana uyduğunu söyler. Ardından da şeytana uymuş ve Hüseyin'i öldürmüş bu kişinin artık ölümden sonra da şeytanla birlikte olmasını dileyerek olayla ilgili üzüntüsünü de belirtir.

Kıyup şâh-ı Hüseyne uydı şeytâna Şimr-i bed-hû

O da rûz-ı cezâda ceyş-i şeytân ile haşr olsun

Bursalı İffet, G. 89 / 4 (Arslan, 2018, s. 66)

Kötü huylu Şimr, şeytana uyup Hüseyin Şah'a kıydı. O da kıyamet günü şeytan ordusu ile birlikte olsun.

2.1.36. Reddedilme / Lanetlenme

Şeytanın lanetlenmesi ve reddedilmesi, secde olayıyla ilişkilendirilir. *Kur'an*'da bu olayla ilgili ayetler bulunmaktadır. Bakara 34. ayette olay şöyle anlatılır: "Meleklere, 'Âdem'e secde edin.' dediğimizde İblis dışındakiler derhâl secde ettiler; o direndi, büyüklendi ve kâfirlerden oldu." (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/41/34-ayet-tefsiri) Bir diğer sure, Araf Suresi'dir. 11-13. ayette şöyle geçer: "Ant olsun sizi yarattık, sonra size şekil verdik, sonra da meleklere, 'Âdem'e secde edin.' diye emrettik. İblisin dışındakiler secde ettiler. O secde edenler arasında yer almadı." (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/A'râf-suresi/965/11-ayet-tefsiri) "Allah buyurdu: 'Ben sana emretmişken seni secde etmekten alıkoyan nedir?' (İblis), 'Ben ondan daha üstünüm; çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın.' dedi. Allah, 'Öyle ise in oradan! Orada büyüklük taslamak senin haddin değildir. Çık! Artık sen aşağılıklardansın!' buyurdu." (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/A'râf-suresi/966/12-13-ayet-tefsiri) Araf 18. ayette de lanetlenmiş ve kovulmuş olduğu belirtilir: "Allah buyurdu: 'Haydi, yerilmiş ve kovulmuş olarak oradan çık! Ant olsun ki onlardan kim sana uyarsa sizin hepinizi cehenneme dolduracağım!' " (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/A'râf-suresi/970/16-18-ayet-tefsiri) Doğrudan lanet kelimesi de Hicr Suresi 35. ayette geçer: "Allah, 'O hâlde çık oradan, dedi; artık kovuldun! Kıyamet gününe kadar lanetlenmiş bulunmaktasın!' " (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Hicr-suresi/1831/29-35-ayet-tefsiri) Kovulması ve reddedilmesine yönelik başka ayetler de vardır. Sâd Suresi bunlardan biridir ve 77. ayette şöyle geçer: "Allah, 'O hâlde çık oradan!' dedi; 'Sen artık kovuldun!' " (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Sâd-suresi/4041/71-85-ayet-tefsiri) Aynı surenin 78. ayetinde de yine lanetlenme kavramı görülür: "Hesap gününe kadar lanetim hep üzerinde olacaktır." (https://www.kuranvemeali.com/seytanin-kovulusu-ile-ilgili-ayetler) Ayetlerde şeytanın Allah'ın secde emrine karşı gelmesi ve bundan dolayı da cennetten kovulması anlatılmaktadır. Bu konudan cennetten kovulma başlığı altında da bahsedilmişti. Burada ayrı bir başlık altında tekrar bahsedilme sebebi de beyitlere bakıldığında doğrudan lanetlenmiş ve reddedilmiş şeytan olarak geçmesidir. Böyle bir lanetlenmenin sebebi de bu secde olayıdır. İlk beyitte Ziyâ'î, şeytanlık edersen sonun reddedilmek olur, diyerek uyarıda bulunur. Âşıklık iddiasında bulunan rakip, sevgiliye âşığı kötülerse, onun

hakkında kötü konuşursa rakibin de sonu aynı şeytan gibi reddedilmek olacaktır. Şair de bu konuda şeytan-rakip arasında ilişki kurarak uyarıda bulunmaktadır.

Sen melek-sîmâya zemm itmiş bizi bir müddeʿî

Lâ-cerem şeytânlık iden ʿâkıbet merdûd olur

Mostarlı Hasan Ziyâ'î, G. 102 / 3 (Gürgendereli, 2017, s. 83)

İddiacı, sen melek yüzlüye bizi kötülemiş. Şüphesiz şeytanlık eden sonunda reddedilen olur.

Gelibolulu Mustafâ Âlî de şeytanın lanetlenmiş olmasına telmih yaptıktan sonra bu hareketinin bir isyan olduğuna dikkat çeker. Lanetlenen şeytan, kendi gibi isyan eden ve rezillik peşinde koşan insanlara iyi gelir. Bu işi de ezelden beri yapmaktadır.

Bu diyârı ezeli baglamış iblîs-i la'in

Hükm-i 'isyân ile erbâb-ı şekâya tîmâr

Gelibolulu Mustafâ Âlî, T. 111 / 88 (Aksoyak, 2018, s. 371)

Lanetlenmiş şeytan, bu diyarı ezelden beri bağlamıştır. İsyan hükmü ile rezillik sahibini tedavi eder.

Şeytan bu reddedilme olayından sonra dünyadaki insanları kıyamete kadar saptıracağına ve vesveseleriyle kötü yola sürükleyeceğine yemin eder. Bu yeminiyle de insanlara gam yüklemeyi kendine görev edinir. Kendine uyacak ve yolundan gidecek birilerini bulmuş olmak da onu mutlu etmektedir. Gülşenî de insanı gama boğacak şeytanın sevinç içinde olduğunu belirterek şeytanı mutlu etmemek gerektiğine vurgu yapar.

Şâd olur halkı idicek gamgîn

Sıfat u sîret-i iblîs-i la'în

Gülşenî, Hik. 2 / 21 (Kulat, 2010, s. 88)

Halkı gamlı edecek lanetlenmiş şeytanın şahsiyeti ve huyu sevinçli olur.

Yahyâ Efendi, beytinde lanetlenmiş ve kıyamete kadar insanı saptırmaya yemin etmiş şeytandan Allah'a sığınmak gerektiğini belirtir. Allah, şeytanın insana vesvese verme özelliğine sahip olduğunu fakat ondan dua ile, Allah'a sığınma ile kurtulunabileceğini söyler. Ümmî Sinân da tevhidi kendine siper olarak görür ve aynı duruma dikkat çeker.

Gâlib olur mı bize nefs ile iblîs-i la'în

Olıcak Hakk eşigi gibi yüce mehrebümüz

Beşiktaşlı Yahyâ Efendi, G. 109 / 2 (Tombul, 2014, s. 205)

Nefis ile lanetlenmiş şeytan, bize galip olur mu? Yüce sığınağımız, Hak eşiği gibi olacaktır.

İblîs-i la'în ider igvâ diler bula zafer

Tevhîdim siper olupdur düşmâna yol virmezem

Ümmî Sinân, G. 110 / 7 (Bilgin, 2017, s. 109)

Lanetlenmiş şeytan ayartır, zafer bulmak diler. Tevhidim (bana) siper olur, düşmana yol vermem.

Meşhûrî, lanetlenmiş şeytandan bahsettikten sonra ondan kurtulmak için dua eder. Beyitte şeytanla kötü arkadaş ilgisi kurar. Şeytan, kendi saptırmalarını dünya üzerindeki insanlara yaptırmaya çalışarak kendine yandaş bulur. Şair de bu durumun farkındadır ve hem şeytanın kendi saptırmasından hem de kendi isteklerini yaptırdığı kötü kimselerden korunma ister.

Beni hıfz et o dem sû-i karînden

Husûsâ şerr-i şeytân-ı la'înden

Selanikli Meşhûrî, M. 1 / 28 (Çeltik, 2017, s. 98)

Beni o an kötü arkadaştan koru, özellikle de lanetlenmiş şeytanın şerrinden (koru).

2.1.37. Nefis ve Şeytan

Nefs, sözlükte bir şeyin zatı ve kendisi demektir. Şeriatta ise şehvet ve kızgınlığın başlangıcı olan manevi kuvvet olarak geçer. (Purutoğlu, 2020, s. 66) *Kur'an*'da insanı iyi ya da kötü faaliyetlere yönlendiren etken olarak yer almaktadır. Nefis, insana kötülük yapması konusunda vesvese verir. Bu vesvese de insan içindeki duygular, hatıralar, kuruntular olarak kendini gösterir. Nefis ve şeytan arasında ilişki mevcuttur. Bu ilişki insanı tehlikelere düşürür. Bu ilişkide şeytanın tuzağı, insana nefsindeki iyiliği kötülük olarak göstermesidir. Şeytan, zararlı şeyleri nefse teşvik eder. İnsan ancak nefsini terbiye ederek bu etkiyi azaltabilir. (Purutoğlu, 2020, s. 92, 139, 140)

Kur'an'da nefis kavramı kalp, ruh, insan, can ve hayat anlamlarıyla 298 ayette geçer. Nefis, sahibini aşırı isteklere meylettirerek kabiliyetini bu yönde kullanır. (Bulut, 2020, s. 3,4) Nefsin bu yoldan çıkarıcılığını ortadan kaldırmak da insana bağlıdır. Ahmedî beytinde nefsi ahlak kılıcıyla öldürme tavsiyesinde bulunur. İnsan eğer nefsine kapılırsa Allah'a erişemez. İmanını ve ahlakını kullanan insan nefsini de öldürecektir. Bu durum *Kur'an*'da şöyle geçmektedir:

"Musa kavmine demişti ki: 'Ey kavmim! Şüphesiz siz buzağıyı (tanrı) edinmekle kendinize zulmettiniz. Onun için yaratanınıza tövbe edin de nefislerinizi öldürün. Öyle yapmanız, yaratıcınızın katında sizin için daha iyidir; böylece Allah tövbenizi kabul etmiş olur. Çünkü acıyıp tövbeleri kabul eden ancak odur.' " (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/56/49-59-ayet-tefsiri)

Çü şeytân ola nefs anı riyâzet kılıcıyla öldür

Ki Rahmâna irişdürmez seni bu nefs-i şeytânî

Ahmedî, K. 71 / 38 (Akdoğan, 1979, s. 184)

Çünkü nefis şeytandır. Onu terbiye kılıcıyla öldür ki bu şeytanî nefis seni Rahman'a eriştirmez.

Hakîkî de beytinde nefsin alçak olması yönüne dikkat çeker. Nefsi bu şekilde alçak yapan insanı sinsice kandırıyor oluşudur. Bedenî hazlara eğilimli, kalbi aşağı çeken nefis, insanı alçak isteklerinin peşinden sürükler. Şair, burada insanın nefsine teslim olmayı hak etmediğine de dikkat çeker. Sonuçta insanın yetkinliği ve erdemli oluşu aklına ve iradesine aktarılmıştır. Eğer insan nefsini ve iradesini doğru kullanırsa erdeme ve edebe yönelir. (Puruoğlu, 2020, s. 142) İnsanın ruhunu günaha sokan şey, nefsin kendisi olduğuna göre nefse kulak asmayan insan galip gelecektir.

Neçün hakîkat-ı insân dîve ola zebûn

Revâ mı hâkim ola rûh-ı pâke nefs-i pelîd

Hakîkî, K. 127 / 16 (Boz, 2017, s. 221)

Neden insanın hakikati şeytana düşkün olsun? Alçak nefis, temiz ruha hâkim olsa bu uygun mudur?

Kur'an'da nefis, kötülüğü şiddetle emretmesi yönünden emmâre sıfatıyla anılmaktadır. Şeytan ise vesvese veren bir varlıktır. Bu, Nas Suresi'nde geçer: "De ki: 'Cinlerden olsun, insanlardan olsun, insanların kalplerine vesvese sokan sinsi şeytanın şerrinden insanların rabbine, insanların malik ve hâkimine, insanların mabuduna sığınırım!'" Nefis emrettiği şeyde ısrarlı davranarak zevkin tatmini için uğraşır. Şeytan ise insanı günah işlemeye teşvik eder. Başaramazsa başka günahlar için savaşmaya devam eder. (Purutoğlu, 2020, s. 126) Hakîkî, beytinde nefsin bu uğursuzluğuna ve ısrarına yeltenen insanın en sonunda o günahı işleyip aynı şeytan gibi olacağını belirtmek ister. İradesine hâkim olamayan ve nefsin ısrarlarına dayanamayan insan, şeytan olmaktan ya da şeytan gibi olmaktan geri kalamayacaktır.

Yiltenüp nefs-i şûma dîv olma

Şimdi hayvân degülsen insân ol

Hakîkî, K. 371 / 5 (Boz, 2017, s. 559)

Şimdi hayvan değilsen insan ol, uğursuz nefse yeltenip şeytan olma.

Mihrî Hatun ise nefsi beytinde kullanırken Allah korkusuna dikkat çeker. İnsanın yaptıklarından dolayı Allah'ın azabına maruz kalabileceğini düşünmesi korkuya sebep olur. Korkunun sebebi insanın yaşadığı dinî sorumluluktur. Zaman zaman *Kur'an*'da da Allah'tan korkmayı ifade eden ayetlere rastlanır. Enbiya Suresi 90. ayete korkuya yönelik geçen cümle şudur: "Biz onun da duasını kabul ettik ve ona Yahyâ'yı verdik; eşini de bunun için elverişli kıldık. Onlar, hayır işlerinde koşuşurlar, umarak ve korkarak bize yalvarırlardı; onlar, bize karşı derin saygı içindeydiler." (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Enbiyâ-suresi/2572/89-90-ayet-tefsiri) Allah korkusu insanı günah işlemekten uzaklaştırır. (Purutoğlu, 2020, s. 117,118) Mihrî Hatun da beytinde bu korkunun olup olmadığını sorgulayarak insanı doğru yola yöneltmeye çalışır. İnsanın Allah korkusuyla doğru yola girmesi *Kur'an*'da farklı surelerde de geçmektedir. Tegâbün Suresi de nefisten korunup Allah'a sığınanların kurtuluşa ereceklerini belirten bir suredir: "O hâlde gücünüz yettiğince Allah'a saygısızlıktan sakının; dinleyin, itaat edin ve kendi iyiliğinize olmak üzere başkaları için harcayın. Kim nefsinin bencilliğinden korunursa işte kurtuluşa erecekler onlardır." (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Tegâbün-suresi/5213/14-18-ayet-tefsiri)

Var mıdur kalbünde Hakkun korkusı

Gitdi fevt oldı mı nefsün iblîsi

Mihrî Hatun, Ddm. 1 / 116 (Arslan, 2018, s. 197)

Kalbinde Allah korkusu var mıdır, nefsin şeytanı yitip gitti mi?

Ümmî Sinân, insanın nefis karşısında köle olduğunu belirtir. Bu kölelik ve çaresiz kalma durumu aslında insanın elinde olan bir şeydir fakat şair seslendiği kişinin hep bu durumun içinde olduğunu söyler. İnsan nefsin dizginini elde tutarsa her şeye hâkim olabilir. Nefsin arzularını gemleyen insanlar, köle olmaktan kurtulur ve gücünü ilahi kudrete dayandırır. (Bulut, 2020, s. 180) Eğer şehvet ve haz gibi duygular kontrol altına alınmazsa kişi aynı beyitte ifade edildiği gibi nefsin kölesi olur ve çaresiz bir şekilde hayatına devam etmek zorunda kalır. (Purutoğlu, 2020, s. 90)

Dem-be-dem nefsin dîvine bende vü bî-çâresin

Gör sana mihmân olan sultândan oldun bî-haber

Ümmî Sinân, K. 23 / 3 (Bilgin, 2017, s. 33)

Daima nefis şeytanına köle ve çaresizsin. Gör (ki) sana konuk olan sultandan habersiz oldun.

Mostarlı Hasan beytinde şeytan ve nefsin şerrinden uzak olmak için gece gündüz dua ettiğini söyler. Fakat bu durum yeterli olmuyordur çünkü nefsini uzaklaştırsa bile şeytanla baş edememektedir. İnsan imanı ve iradesiyle nefsini terbiye edebilir, onun ısrarlarına karşı koyabilir ama şeytanın saptırmasını bir türlü engelleyemez. Buradan yola çıkılarak şairin beyitte nefis ve şeytanı yenme konusunu karşılaştırdığında şeytanın daha üstün tuttuğu anlaşılabilir. İnsan hep nefsinden korkar fakat asıl sinsi olan bela, şeytanın kendisidir.

İblîs ü nefs-i şirretini eylesün ba‘îd

Der-gâh-ı Hakka şâm u seherde du‘â budur

Nefsümle her ne itsem iderdüm Ziyâ’iyâ

İblîse n’eyleyem ki görinmez belâ budur

Mostarlı Hasan Ziyâ’î, Kt. 22 (Gürgendereli, 2017, s. 237)

Ey Ziya! Şeytan ve şirret nefsini uzak eylesin. Hakkın dergâhı için gece ve gündüz (edilen) dua budur. (Ben) nefsimle her ne edersem ederdim, şeytana ne eyleyeyim ki görünmez bela budur.

Katib-zâde beytinde nefis ve şeytandan kurtulmak istediğini belirtir. Şeytan Allah’ın huzurundan kovulmasından itibaren insanı kötülüğe sevk etmeye yemin etmiştir. Şeytandan bir anlığına kurtulmak mümkün olsa da ömür boyu kurtulmak zordur. Şair de bu zorluğun bir bela olduğunun farkında olarak bir an önce kurtulmak istemektedir. Eğer insan, şeytanın verdiği vesveseden kurtulmak için çabalarsa bu durum daha da

kolaylaşacaktır. İnsan, şeytan vesvesesinden kurtulup Allah yolunda gittiğinde Allah rızasını kazanacağının da farkında olursa şeytana galip gelebilecektir. (Purutoğlu, 2020, s. 61) Şems Suresi 9. ayette bu durum şöyle belirtilir: "Nefsini arındıran elbette kurtuluşa ermiştir." (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Şems-suresi/6044/1-10-ayet-tefsiri) Şair de zor olmasına rağmen nefis ve şeytandan yakasını kurtarmak için dilekte bulunmaktadır.

Girîbânum halâs it nicesinden nefs ü şeytânun

Beni kurtar bu râm-ı ibtilâdan kim giriftârum

Katib-zâde Sâ'kıb, K. 1 / 22 (Kırbıyık, 2017, s. 47)

Yakamı nefis ve şeytanın nicesinden kurtar. Beni de bu tutkuya boyun eğmekten kurtar ki (ben) tutulmuşum.

Mehmed Sıdkî beytinde nefis ve şeytanın insana düşman olmasından ve düşmandan insanın kalbini korumak gerektiğinden bahseder. Şeytanın düşmanlığı *Kur'an-ı Kerim*'de geçmektedir. Şeytan, kibrinden Allah'ı sorumlu tutarak insana düşman olmuştur. O, insanın hem rakibi hem de düşmanıdır. Şeytanın düşmanlığı Allah'ın meleklerin Hz. Âdem'e secde etmesini istemesiyle başlamıştır. İnsanın ayrıcalıklı ve üstünlüğe sahip görülmesi de bu düşmanlığı artırır. İnsanın yaratılışını ve mizacını çok iyi bilen düşmanın karşısında bu irade ve ayrıcalığın önemi çok büyüktür. (Purutoğlu, 2020, s.1, 4, 14)

Şeytanın düşmanlığından Bakara Suresi 208. ayette yer verilir: "Ey iman edenler! Hep birden barışa girin. Sakın şeytanın peşinden gitmeyin çünkü o, apaçık düşmanınızdır." (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/215/208-ayet-tefsiri) Bunun dışında En'âm Suresi'nin 142. ayette de düşmanlık vardır: "Hayvanlardan yük taşıyanları ve tüyünden sergi yapılanları da (yaratan odur). Allah'ın size rızık olarak verdiklerinden yiyin; şeytanın ardına düşmeyin, şüphesiz o sizin için apaçık bir düşmandır." (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/En'âm-suresi/930/141-142-ayet-tefsiri) Şair, şeytanın bu düşmanlıklarını hatırlatarak insanı kalbini ondan koruması yönünde uyarmaktadır.

Sana düşmen degil mi nefs ü şeytân

İdegör kalbini andan himâyet

Mehmed Sıdkî, G. 26 / 2 (Eren, 2017, s. 36)

Nefis ve şeytan sana düşman değil mi? (O zaman) onu kalbinden koru.

Mehmed Sıdkî, beytine nefsin uğursuzluğundan bahsederek başlar. Daha sonraki mısrada şeytan ve nefis arasındaki ilişki ortaya çıkar. İnsanı kötü yola sürükleme işinde öncelik, uğursuz nefistedir fakat onun olmadığı durumlarda işi şeytan devralır.

Nefis, çift kutupludur yani insanı iyiliğe de kötülüğe de sevk eder. Bu durum tehlikelidir çünkü onun kandırıcı yönünü ortaya koymaktadır. Şeytanın ise böyle bir yönü yoktur o doğrudan kirlidir. Şeytan ve nefsin bu birlikteliği insanı doğru yoldan saptırır. Şehvet, gazap, vehim gibi duygular olmasaydı şeytanın da bir hükmü olmazdı. Bundan dolayı asıl şeytan nefsin kendisidir. Nefisteki kötü eğilimlerin varlığı şeytanın insanı etkileme aracıdır. Bu eğilimlerin derecesi şeytanın nefis üzerindeki derecesidir. (Purutoğlu, 2020, s. 126, 127) Buradan yola çıkılarak şunlar söylenebilir ki: Sıdkî, asıl uğursuzluk verenin yani asıl şeytanın nefsin kendisi olduğunu fakat o olmadığı durumlarda da yerini şeytana bıraktığını söyleyerek şeytan ve nefis arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır.

Hüner bu nefs-i şûmı izâledür yohısa

Turmaz yine hâtıra şeytân gelür gider

Mehmed Sıdkî, G. 79 / 4 (Eren, 2017, s. 55)

Hüner budur (ki) uğursuz nefsi ortadan kaldırmaktır. (O) yoksa yine şeytan durmaz, hatıra gelir gider.

Sıdkî, bu beytinde nefis ve şeytandan tevekkül ve dua ile korunabileceğine dikkat çeker. İmanını, nefsinin önüne geçirme ve sapkınlıktan Allah'a sığınma Tegâbün Suresi'nde şöyle geçer: "O hâlde gücünüz yettiğince Allah'a saygısızlıktan sakının; dinleyin, itaat edin ve kendi iyiliğinize olmak üzere başkaları için harcayın. Kim nefsinin bencilliğinden korunursa işte kurtuluşa erecekler onlardır." (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Tegâbün-suresi/5213/14-18-ayet-tefsiri)

Zunûn-ı fâside gelse derûna olma rencîde

Fesâd-ı nefs ü şeytâna siper dâ'im tevekküldür

Mehmed Sıdkî, G. 86 / 6 (Eren, 2017, s. 58)

Gönle fesat zanlar gelse bile kırılma. Nefis ve şeytan bozgunculuğuna siper daima tevekküldür.

Sâkıb Dede'nin beytinde de şeytan ve nefis askerlerinin zafer bulamayacaklarından bahseder. Bu çevre Allah'ın anıldığı, imanın nefse ve onun saptırıcılığına üstün geldiği ve insanın tevekkülle hareket ettiği çevredir. Şair de bu olaya dikkat çekmektedir.

Cünûd-ı nefs ü dîv olmaz zafer-yâb ol havâlîye

Mutalsam kal'a-i satvet-himâdur mevlevî-hâne

Sâkıb Dede, K. 19 / 15 (Arı, 2018, s. 142)

O çevrede şeytan ve nefis askerleri zafere erişen olamaz. Mevlevihane, kuvvet sahibi tılsımlı bir kaledir.

Erzurumlu Zihnî, müseddesinde nefis ve şeytandan bahsederken kalbin ona esir olmasına değinmiştir. İnsan bu dünyada yaşadığı süre boyunca amel işler. Şair, işlenen bu amellerin cennete gitmeye yetmeyeceğinden bahseder. Burada sorgulayıcı bir tavır görülür. Aslında cennete gidememenin sebebi, kalbin yani insanın kendi nefsine ve şeytanın yoldan saptırıcılığına esir olmasıdır. Nefsinden ve şeytanın vesvesesinden kurtulamayan insanın amelleri de cennete gitmek için yetersiz kalacaktır. Şair, müseddesin devamında da dünyanın gelip geçici oluşuna değinir. Ona göre bu dünyaya gelen her kişi hayran kalarak ömrümü tamamlar. Bu dünyaya gelen ister padişah, ister pehlivan olsun bütün sahip olduklarını bu dünyada bırakarak diğer dünyaya göçmektedir. Ahiret alemine giden insanın cennete mi cehenneme mi gideceği belli değildir ama nefis ve şeytana bir kere esir olan insan, cennetten de mahrum kalmış olacaktır.

‘Azm-i me’vâ-yı cinân eylemeğe yok a‘mâl

Nefs ü şeytâna esîr oldu bu kalb-i meyyâl

Kâsıd-ı ‘ömr-i girân-mâye eder isti‘câl

Ben fakat hayrete düşdüm deyü olma pâ-mâl

Hep gelenler bu cihân mülküne hayrân gitdi

Küşt-gîrân-ı felek bî-ser ü sâmân gitdi

Erzurumlu Zihnî, Msd. 8 (Macit, 2018, s. 81)

Cennet sığınağına gitmeye ameller yok (çünkü) bu istekli kalp nefis ve şeytana esir oldu. Kıymetli ömrün postacısı acele eder fakat ben hayrete düştüm diye ayaklar altında olma. Bu dünya mülküne gelenler hep hayran gitti, feleğin pehlivanları perişan gitti.

Meşhûrî, beytinde nefisten ve şeytanın şerrinden korunmaktan bahseder. Beyitte nefisten kötü olarak bahsedilmiştir. Şeytandan bahsederken de cennetten kovulma olayına telmih yapılmıştır. Şair, şeytanın kötülüğünü nefisten üstün tutar. Korunmadan bahsederken önceliği kötü nefse verir fakat asıl tehlike şeytandır. Çünkü insan nefsini kontrol edebilir ki bunun sebebi de nefsin insanın içinde olmasıdır. Nefis iki yönlüdür. İmanın üstün geldiği durumlarda insan nefsini yenmiş olur. Şeytanı yenmekse daha zordur. Çünkü şeytan, insanı doğru yoldan saptırmaya yemin etmiş dışarıdan bir güçtür. Şair de nefisten ve özellikle de bu şeytandan korunmayı dilemektedir.

Beni hıfz et o dem sû-i karînden

Husûsâ şerr-i şeytân-ı la‘înden

Meşhûrî, M. 1 / 28 (Çeltik, 2017, s. 98)

Beni o an kötü arkadaştan koru, özellikle de lanetlenmiş şeytanın şerrinden (koru).

Nefs ü şeytânımı eyle maglûb

Kalmasın lekke-i çirk-âb-ı zünûb

Eyledin nâmını Settârü'l-'uyûb

Günehimle beni itme mahcûb

Sana her hâlim 'ayân Allâhım

Meded Allâhım amân Allâhım

Şeref Hanım, Msd. 7 (Arslan, 2018, s. 157)

Nefsimi ve şeytanımı mağlup eyle, günahlarımın pis suyunun lekesi kalmasın. Namını ayıplarını örten Allah eyledin. Günahımla beni mahcup etme. Sana her hâlim görünendir. Medet Allah'ım, aman Allah'ım.

Nice pervâz idem uçmaga ferdâ kalmışam 'âciz

Kemend-i nefs ü şeytâna şikârım yâ Resûlallâh

Şeref Hanım, N. 229 /3 (Arslan, 2018, s. 336)

Ya Resulallah! Cennete nasıl uçayım, kıyamete kadar aciz kalmışım, nefis ve şeytanın kalın ipine avım.

Şeref Hanım diğer şairlerden farklı bir yöne dikkat çekerek kötülüklerin sebebi olarak kendini görür. Diğer beyitlerde, yapılan kötülüklerin, yoldan sapmaların ve günaha girmelerin asıl sebebi olarak insanın içindeki nefis ve şeytanın saptırıcılığı gösterilmektedir. Şeref Hanımsa olayı farklı bir yöne çekerek yapılan günahların sebebinin insanın kendisi olduğunu belirtir.

Suç benim kimseye nisbet itmem

Nefs ü şeytâna da töhmet itmem

Şeref Hanım, M. 1 / 21 (Arslan, 2018, s. 381)

Suç benim(dir) kimseye nispet etmem. Nefis ve şeytana da suç atmam.

Şeref Hanımda görülen durum Akif'te de görülür. Akif de yaptığı suçları şeytanın üstüne atamayacağını belirtir. İnsan, günah işlediğinde nefsine yenildiğini ve şeytanın onu yolundan saptırdığını belirtir. Şair, bu durumun böyle olmadığına dikkat çeker ve insanın yaptıklarından sorumlu olduğunu belirtir. Ahlak âlimlerine göre dünyada sorumluluk duygusunu taşıyan tek varlık insandır. İnsan, diğer varlıklarda bulunmayan akıl ve iradeye sahiptir. Bu sebeplerden dolayı insan yaptıklarından sorumlu tutulur. (Yıldız, 2009, s. 380-382)

Etdigim cürmi de 'azv eyleyemem iblîse

Nefsim iblîsi ederken bana dürlü igvâ

Âkif, K. 1 / 19 (Admış, 2007, s. 228)

Nefsimin şeytanı, bana türlü baştan çıkartmalar yaparken işlediğim suçu da şeytanın üstüne atamam.

Bu beyitte de Akif, Peygamber'e seslenerek kötü amel ve günahlarının şeytan yüzünden olduğunu belirterek bir iftira atma konusuna değinir. İkinci mısrada da tüm rezillik ve olayların suçunun aslında kendi nefsine ait olduğunu söyler. Yani şairin yapmış olduğu hareketlerin sorumlusu şeytan değil, insanın içinde bulunan ve istediğinde imanla yönetebildiği nefistir.

Nice isnâd edem ben etdigim 'isyânı iblîse

Benim nefsimdedir cümle fezâhat yâ Resûlullâh

Akif, K. 3 / 5 (Admış, 2007, s. 233)

Ya Resulallah! Ben ettiğim isyanı şeytana nasıl dayandırayım. Tüm rezillik benim nefsimdedir.

2.1.38. Süleyman / Mühür

Süleyman, Hz. Davud'un oğlu olup İsrailoğullarına gönderilen peygamberdir. Yahudilikte ve Hristiyanlıkta kral, İslamiyet'te ise peygamber olarak kabul edilir. Yahudilikte Davud'a oğlunun kendinden sonra saltanat sürüp mabet ilan edeceği bildirilmiştir. Süleyman, daha babasının sağlığında kral olup tahta geçmiştir. Yine Yahudilik anlayışında Süleyman, Rab'dan kavmine hükmedebilmek için anlayışlı yürek ister. Rab de isteğini kabul eder ve bununla birlikte zenginlik ve izzet de verir. Süleyman, mabedin ardından yapımı on üç yıl süren bir saray da yaptırır. Ayrıca bu anlayışta hayvanların ve kuşların dilinden anlayan Süleyman, bununla birlikte hayvanları hükmü altına da alır. Hükümlerini uygulatmak için de yanında aslan ve kartal bulunurdu. Ayrıca Süleyman'ın sihir ve görünmez varlıklarla da ilişkisi bulunmaktadır. *Kur'an*'da on yedi yerde Süleyman geçmektedir. *Ahd-i At'îk*'te Süleyman'ın zamanla günah işlemesi hem İslamiyet anlayışıyla hem de *Kur'an*'la çelişmektedir. *Kur'an*'da da Süleyman, Allah'a dua eder ve bunun sonucunda yaratıkların onun emrine sunulduğundan bahsedilir. Süleyman, hayvanlarla konuşabilmektedir ve kuşlardan oluşan bir ordusu bulunur. Sadece bununla da kalmaz, cinlerden oluşan bir orduya da sahiptir. Yine *Kur'an*'a göre Süleyman, asasına dayalıyken vefat etmiş; ağaç kurdu asayı yiyip de Süleyman yere düşünce cinler öldüğünü fark etmişlerdir. (Harman, 2010, s. 56-60)

Beyitlerde Hz. Süleyman'dan bahsedilirken birçok şairin mührüne de değindiği görülmektedir. Bu mühür, birinin tepesi diğerinin tabanına geçirilmiş iki eşkenar üçgenden oluşmaktadır. Bu işaret, mitolojik zamanlardan beri gücün sembolü olarak kabul edilmiş; putperest toplumlarca da kutsal olarak görülmüştür. İslam inancına göre kıyametten önce yer altından bir dabbe çıkacak ve elinde Süleyman'ın mührüyle Musa'nın asası bulunacaktır. Asa, Müslümanların yüzünü aydınlatmak için; mühür de kafirlerin yüzünü mühürlemek için kullanılacaktır. Bu yüzük, aynı zamanda Süleyman'ın varlıklara hükmetmesini sağlayan tılsımlı bir yüzüktür. Önceden cennette bulunan Âdem'e aitken, Cebrail tarafından Süleyman'a getirilmiştir. (Pala, 2020, s. 523-525)

Yecüc ve Mecüc konusuna tarih, kelâm ve hadis kitaplarında yer verilmiştir. Burada Zülkarneyn'den de bahsedilir. Zülkarney'in Yecüc ve Mecüc saldırılarını engellemek için yaptırdığı sed, Sedd-i İskender diye anılır. (Çelebi, 2013, s. 373-375)

Zülkarneyn peygamber Yecüc ve Mecüc'ü yaptığı kötülüklerden dolayı bir adaya hapsetmiştir.

Beyitte geçen İskender anlatımlarına bakıldığında ruhani İskender kişiliğinin Zülkarneyn ile birleştiği görülür. *İskendername* adı verilen edebi türde de İskender'in neredeyse tamamen Zülkarneyn kimliğine büründürülmüştür. Mükatil Süleyman, İbn Sînâ, Sıddîk Hasan gibi alimler de Zülkarneyn'in Makedonya Kralı Büyük İskender olduğunu belirtmiştir. (Öztürk, 2013, s. 564-567) Beyitin ilk mısrasında Ahmedî, İskender'e (Zülkarneyn) seslenir. Yecüc ortaya çıktı sen neredesin, diyerek Zülkarneyn'le Yecüc arasında geçenlere telmih yapar. İkinci mısrada ise Yecüc ve Zülkarneyn arasında ilişkiye benzer olan şeytan-Süleyman ilişkisine değinir. Şeytanın (cinin) Süleyman'ın yerine geçerek mührü alması olayını altta yatırır ve nasıl Zülkarneyn Yecüc'ü hükmü altına aldıysa Süleyman'ın da şeytanı o şekilde idare etmesini isteyerek çağrışımda bulunur.

Yâ'cuc il urdı Sikender kanısın

Mülki dîv aldı Süleymân kandasın

Ahmedî, G. 471 / 5 (Akdoğan, 1979, s. 490)

Ey İskender! Yecüc ili vurdu hanisin? Mülkü şeytan aldı Süleyman nerdesin?

Bir diğer beyitte de Hakîkî, emir konusuna değinir fakat bu sefer şeytan ve cinlerden değil; rüzgârın Süleyman'ın emrinde olmasından bahseder. Enbiyâ Suresi 81. ayette bu durum şöyle anlatılır: "Süleyman'ın emrine de onun isteğine göre, içinde bereketler yarattığımız yere doğru esmek üzere güçlü rüzgârı verdik. Biz her şeyi biliriz." (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Enbiyâ-suresi/2564/81-ayet-tefsiri) Sâd Suresi 36.ayette de geçmektedir: " 'Rabbim' dedi, 'Beni bağışla; benden sonra hiç kimsenin ulaşamayacağı bir hükümranlık ver bana. Lutfu sınırsız olan yalnız sensin.' Bunun üzerine, emriyle dilediği yöne doğru tatlı tatlı esen rüzgârı, bina kuran ve dalgıçlık yapan bütün şeytanları ve zincirlerle bağlanmış diğer yaratıkları onun buyruğuna verdik." (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Sâd-suresi/4004/34-40-ayet-tefsiri) Şair de eğer heves rüzgârının senin emirlerini kabul etmesini istersen yani hevesini, nefsini kontrol etmek istersen Süleyman gibi hükmetmen gerekir, diyerek ilgi kurar.

Ur sabâ puştına zîn imdi Süleymân gibi

Dilesen dîv-i hevâ ki sana fermân olmak

Hakîkî, K. 305 / 12 (Boz, 2017, s. 465)

Eğer heves şeytanının sana itaat etmesini dilersen şimdi Süleyman gibi sabah rüzgârı puştuna eyeri vur.

Cafer Çelebi, beytinde mühür ve sevgili arasındaki ilişkiye değinir. Süleyman, Doğu edebiyatlarında sıkça ele alınmıştır. Edebiyatta hüdhüd, çekirge, karınca, cin, dev, kuş dili, mühür, asa gibi birçok konuda işlenmiştir. Şairler, sevgilinin dudağını Süleyman'ın mührüne benzetirler. (Akkaya, 2010, s. 60-62) Şair, beyitte yaratılmış her şeyin sevgilinin dudağına esir olduğunu söyler. Burada sevgili ve Süleyman arasında da ilişki kurulmuş olur. Nasıl ki Süleyman'ın cinler, şeytanlar ve hayvanlar üzerinde emretme etkisi varsa sevgili de aynı Süleyman gibi varlıkları etkisi altına almaktadır. Sevgilinin dudağı ve bilhassa ağzından çıkacak tek bir kelime bile herkesi hükmü altına alacak mühür kadar etkilidir. Şair, beytin ikinci mısrasında ise bu esirlik olayının Süleymanlıktan gelen bir hisseyle alakalı olduğunu, ayrıca efsunlu hâlin sevgilinin kendisinde de mevcut olduğunu belirtir.

İns ü cin dîv ü perî hâtem-i la'lüne esîr

Yok degül sende dahi hisse Süleymânlıkdan

Taci-zâde Ca'fer Çelebi, G. 164 / 4 (Erünsal, 2018, s. 451)

İnsan, cin, şeytan ve peri dudağının mührüne esir oldu. Sende de Süleymanlıktan hisse yok değil (var).

Sevgilinin dudağını Süleyman'ın mührüne benzeten bir diğer şair de Gelibolulu Mustafâ Âlî'dir. Şair, beyitte bu benzerlik ilişkisini kurarken düşmana da (rakip) değinir. Düşmanın gözünün sürekli sevgilinin dudağında olduğundan ve onu öpmek için fırsat kolladığından söz açan şair, kurduğu dudak-mühür ilgisi sebebiyle şeytanın Süleyman'ın mührüne yaklaşmaya çalışmasıyla rakibin sevgilinin dudağını öpmesi arasında ilgi kurar.

Dehânun hâtemin kim öpmek ister göz diküp düşmen

Süleymân mührine gör dîvi şer kasdına nâzırdur

Gelibolulu Mustafâ Âlî, G. 281 / 5 (Aksoyak, 2018, s. 642)

Düşman, ağzının mührüne göz dikip öpmek ister; gör (ki) şeytan, Süleyman mührüne kötülük kastıyla bakar.

Kalkandelenli Mu'îdî de Süleyman-mühür ve sevgili arasında ilişki kuran bir diğer şairdir. Bu beyitte de yine sevgilinin dudağı Süleyman'ın mührüne benzetilir. Beyitte değinilen bir diğer nokta da sevgili ve Süleyman arasında benzerlik kurulmuş olmasıdır. Nasıl ki yaradılmış varlıklar Süleyman'ın emirlerine boyun eğiyorlarsa, Allah onları Süleyman'ın emrine vermişse sevgili de aynı Süleyman gibidir. Herkes onun hükmüne mahkumdur çünkü sevgili sultanların şahıdır.

Tan degüldür dîv ü düşmen râm olursa hükmüne

Sen güzeller şâhısın mühr-i Süleymândur lebün

Kalkandelenli Mu'îdî, G. 234 / 5 (Tanrıbuyurdu, 2018, s. 220)

Şeytan ve düşman, senin hükmüne boyun eğerse şaşılmamalıdır. (Çünkü) sen güzellerin şahısın, dudağın ise Süleyman'ın mührüdür.

Cafer Çelebi diğer beytinde de yine varlıkların Süleyman'ın emrinde oluşu durumuna değinmiştir.

'Ulüvv-i kadr-i Süleymân hakı ki hizmetine

Vühûş u dîv ü perî oldı bende-i fermân

Taci-zâde Ca'fer Çelebi, K. 26 / 112 (Erünsal, 2018, s. 255)

Süleyman'ın itibarının büyüklüğü (onun) hakkıdır çünkü vahşiler, şeytan ve peri onun hizmetine emir kulu oldular.

Zâtî'nin beytinde Süleyman ve karınca arasında geçen olaya değinilmiştir. Bu olay *Kur'an*'da Neml Suresi'nde geçmektedir: "Nihayet Karınca vadisine geldiklerinde, bir karınca şöyle dedi: 'Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin; aman, Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesin!' Onun bu sözünden dolayı Süleyman neşeyle gülümsedi ve 'Ey rabbim!' dedi, 'Gerek bana gerekse anne babama verdiğin nimete şükretmeye ve hoşnut olacağın iyi işler yapmaya beni muvaffak kıl. Rahmetinle beni iyi kullarının arasına kat!' " (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Neml-suresi/3176/17-30-ayet-tefsiri) Karıncanın diğer karıncaları uyarmasıyla onun merhameti ortaya konulmuş olur. Bundan dolayı da karınca şeytanın yolunu kesmemektedir. Bugün de insafını devam ettirdiği için Süleyman'ın yaptıklarını bile unutturacak bir hayvan olmuştur.

Dahi bir ehremenden bir karınca olmadı şâkî

Unıtdurdı bugün insâf-ı 'adliyle Süleymânı

Zâtî, K. 9 / 21 (Kurtoğlu, 2017, s. 59)

Daha bir karınca, bir şeytandan şikâyetçi olmadı. Bugün adaletinin insafıyla Süleyman'ı unutturdu.

2.2. Şeytanın Özellikleriyle İlgili Beyitler

2.2.1. Karanlık Oluşu

Nigârî, beytinde şeytanın karanlık bir taraf olduğuna dikkat çekmektedir. Beyitte iki taraf olduğu ve bunların karşılaştırıldığı görülür. Karşı taraf şeytanî yani karanlık olan taraftır. Şairin tarafı ise Allah'a mensup olan, aydınlık olan taraftır. Şair, beytini tezatlık üzerine kurmuştur. Şeytana uyan, onun buyruklarını yerine getiren insan, Allah'tan ve doğruluk yolundan uzaklaşır ve giderek şeytanın onu çekmek istediği karanlığa sürüklenir. Şair, burada tezatlık durumunu hem manevi hem de maddi yönüyle vererek iki tarafın birbirinden çok zıt olduğuna dikkat çeker.

Siz şeytânî biz rahmânî zıd-ender-zıddız el-hâsıl

Siz zulmânî biz nûrânî siz bir taraf biz bir taraf

Nigârî, Kt. 730 / 9 (Bilgin, 2017, s. 431)

Siz şeytanîsiniz, biz Allah'a mensubuz; içimiz dışımız zıttır. Kısaca siz karanlıksınız, biz aydınlığız; siz bir tarafsınız, biz bir tarafız.

2.2.2. İnsanı Azdırması

Şeytan, insanı yoldan çıkarmak ve azdırmak için her yöntemi kullanır. Bunu nasıl gerçekleştireceğini de *Kur'an*'da Araf Suresi 16. ayette açıklar: "İblis dedi ki: 'Bundan böyle benim sapmama izin vermene karşılık, ant içerim ki ben de onları saptırmak için senin doğru yolunun üstüne oturacağım.'" (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/A'râf-suresi/970/16-18-ayet-tefsiri) Şeytanın bu azdırıcılığının sürekli devam edeceğine dair insanoğlu sürekli uyarılmıştır. (Abay, 2020, s. 55) Şeytan, azdırma konusunda başarılı olacağına dair çok inançlıdır. Bu inancının sebebi, insanın içinde bulunan kötü duyguları ve nefsi olabilir. (Purutoğlu, 2020, s. 25) Şeytan, hiç olmayacak yerde insanı azdırdıkça azdırır ve kontrol altına almak ister. İnsana emirler vererek günahlara meylettirir. (Örenç, 2012, s. 145)

Kişi kim ola togrı itmez o telbîs

Dahi azdurmaz anı dîv ü iblîs

Ahmed-i Rıdvân, G. 313 / 1 (Çeltik, 2017, s. 300)

Kişi doğru olmalı ki (o) hile yapmaz, onu dev ve şeytan bile azdıramaz.

Fakîrin hâlin sorarsan pür-şikâyet Tanrıdan

Hırs-ı nefsin igvâsıyla şeytân almış sabrını

Ümmî Sinân, G. 175 / 3 (Bilgin, 2017, s. 171)

Fakirin hâlini sorarsan Tanrı'dan çok şikâyet (eder), nefis hırsının azdırmasıyla şeytan, (onun) sabrını almış.

Azdırdın ‘âlemi çıkarup başdan ‘âkıbet

Şeytânın olmalı sana zannım karâbeti

Şeref Hanım, Mrs, 17 / 28 (Arslan, 2018, s. 40)

Sonunda âlemi azdırıp baştan çıkardın, sanıyorum (ki) şeytanın sana yakınlığı olmalı.

2.2.3. Kibirli / Gururlu Oluşu

Beyitlerde şeytanın gurur ve kibirden ibaret olmasına değinilir. Şeytan, kibir ve haset hastalığına yakalanarak günahlarında ısrar etmiş ve iblis olmuştur. Âdem'in topraktan, kendisinin ise ateşten yaratıldığını söyleyerek Allah'a karşı da kibirlenmiştir. İçindeki kibre sebep olarak da Allah'ın secde etme emrinin olmasından bahseder. Kibirlenen ve günahlarında ısrarcı olan şeytan, bu özelliklerinden dolayı kaybeden olacaktır. Şeytan, kibirlenme duygusuna sahip olmakla kalmaz; insanın da bu duygusunu ortaya çıkararak kötü amel işlemesine sebebiyet verir. (Purutoğlu, 2020, s. 7, 22, 29) *Kur'an*'da şeytanın insana etkisi olan bazı vasıflardan bahsedilir. Kibir de bunlardan biridir. (Kaya, 2003, s. 13) Nisa Suresi 36. ayette şeytanın bu saptırmalarına kulak asarak kibirlenen insanlara seslenilir: "Allah'a kulluk edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anne babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşa, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara iyi davranın. Allah kendini beğenen ve böbürlenip duran kimseyi asla sevmez." (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Nisâ-suresi/529/36-39-ayet-tefsiri) Beyitlere bakıldığında da Taşlıcalı Yahyâ, gurur ve kibre meyletmenin şeytanı sevmek anlamına geldiğinden bahseder. Eğer insan, yaradılışından kaynaklanan bu duygulara uyup ona göre davranırsa şeytanla yakınlaşır ve onun sevgisini kazanmış, bu sırada da Allah'ı kaybetmiş olur. Diyarbakırlı Hâmî de yine üstünlük göstermenin ve kibirlenmenin şeytana; aslında büyüklüğün topraktan yaratılan insana ait olduğuna dikkat çeker. Bahrî de kibir ve gururun insana bir şey katmayacağını, tam tersi insanı mutlaka baş aşağı edip rezil edeceğini belirtir. Beyitte kibirlenen şahlara özellikle dikkat çeker. Şeytanın da kıyamete kadar alçaklık kavgasına devam edeceğini ve hiç pes etmeyeceğine de değinmiş olur.

Bu gurûr ile enâniyyete niyyet ne idi

‘Acebâ san‘at-ı şeytâna mahabbet ne idi

Taşlıcalı Yahyâ Bey, Tb. 6 / 1 (Bozyiğit, 2021, s. 308)

Bu gurur ile kibre niyet neydi? Acaba şeytanın sanatına sevgi neydi?

Nâr-ı rüchân hâke istikbâr-ı iblîs iledür

Hûbdur yanumda a‘lâlardan ednâlar benüm

Diyarbakırlı Hâmî Ahmed, G. 39 / 4 (Yılmaz, 2017, s. 183)

Toprağa (verilen) üstünlük ateşi, şeytanın kibirlenmesi iledir. (Benim) yanımda alçaklar yücelerden (daha) güzeldir.

Tekebbür mahfilinden nice şâhlar ser-nigûn oldı

Hem iblîs bu sebebden mesken itdi mel‘anet dârın

Bahrî, G. 129 / 4 (Stojanovska, 2015, s. 183)

Kibirlenme meclisinden nice şahlar baş aşağı oldu. Bu sebepten (dolayı) şeytan, alçaklık evini mesken tuttu.

2.2.4. Kötülüğü

Şeytan, cennetten kovulmasından itibaren insanı belaya uğratmak için kini, fesadı, yalanı kullanmıştır. Şehvet, haset ve şer kalıpları şeytanın insan kalbine girmek için kullandığı yollardandır. Şeytan, *Kur’an*’da insanların hayır yerine şer işlemeleri için elinden geleni yapacağına da söz vermiştir. (Purutoğlu, 2020, s. 1-53) *Kur’an*’da da şeytanın şerriyle ilgili ayetler bulunmaktadır. Nâs Suresi’nde şu şekilde anlatılır: “De ki: ‘Cinlerden olsun insanlardan olsun, insanların kalplerine vesvese sokan sinsi şeytanın şerrinden insanların rabbine, insanların malik ve hâkimine, insanların mabuduna sığınırım!’” (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/sure/114-nas-suresi) Şeytanın kötülüklerinden, şerrinden kurtulmak için güzel ahlaka sahip olmak ve Allah’a sığınmak gerekmektedir.

(Kaya, 2003, s. 24) Allah'a sığınma ve bunu dil ile söylemeye istiaze denilmektedir. Bunun dışında Felâk ve Nâs Sureleri de şeytanın şerrinden korunmak için kalkan olarak görülmektedir. Bazı hadislerde de şeytandan korunmak için Bakara Suresi okunması gerektiğinden bahsedilmektedir. (Örenç, 2012, s. 164-167) Katib-zâde Sâkıb, beytinde Allah'a seslenerek şeytanın şerrinden korunmak istediğini belirtir. Şair, şeytanın şerrinden ve insanı sürekli kötü yola sürüklemesinden usanmış; bıkmış bir hâldedir. Şeytanın kötülüğünden imanıyla, Allah'a sığınmasıyla kurtulacağının da farkındadır.

Dem-i âhirde îmânum emîn it şerr-i şeytândan

İlâhî bu hatardan sen selâmet vir ki bîzârum

Katib-zâde Sâkıb, K. 1 / 23 (Kırbıyık, 2017, s. 41)

(Ey) İlahi! Ahir zamanda şeytanın şerrinden imanımı emin et. Sen bu tehlikeden esenlik ver ki (ben) usanmışım.

Vecdî'nin beytine bakıldığında ise devrinde bir memduhtan bahsettiği görülür. Beytin ait olduğu kasidede:

İrişdi feyz-i sübhânî ki 'Adlî eyledün mahlas

Sana ilhâm olındı tavr u üslûb-ı cihân-bânî

beytinden de anlaşılacağı üzere Filibeli'nin bahsettiği kişi Adlî mahlaslı Sultan II. Bayezid'dir. Şair, bu kişinin yaşadığı devirde Allah'a yakın olup dua etmekle meşguliyet gösterdiğini fakat şeytanın orada bile insana yakınlaştığını belirtir. Tüm insanları doğru yoldan saptırmaya ve kötülüğüyle boğmaya yemin etmiş şeytan, Sultan II. Bayezid'i de halka hizmet sırasında yakalayıp amacına ulaşmaya çalışmaktadır.

Olurken kendü hâlinde du'â hem iştigâlinde

Dahi hizmet hilâlinde irişdi şerr-i şeytânî

Filibeli Vecdî, K. 29 / 48 (Selçuk, 2017, s. 70)

Kendi hâlinde duayla meşgul olurken dahi hizmet esnasında şeytanın şerri erişti.

2.2.5. Fitneciliği

Fitne kavramı, *Kur'an*'da insanı kınama şekillerinden biri olarak görülmektedir. Allah da insanı sınamak için şeytanın fitneli tuzaklar kurmasına izin vermiştir. Fitne, insanların ümmet olma durumunu bozmuş ve şirke düşürmüştür. (Purutoğlu, 2020, s. 44) Vesveseyle birlikte şeytanın insana yanlış yapmasını sağladığı diğer bir yol da fitne ve fesat oluşturmaktır. (Abay, 2020, s. 54) Gelibolulu Mustafâ Âlî, müsemmeninde Allah'a seslenerek dua eder. Şeytanın lanetlenmiş olduğundan bahsederek gönlü fitne ile dolduracak olmasından Allah'a sığınmaktadır. Kalbini, gönlünü vesvese ve fitne ile doldurup doğru yoldan saptıracak şeytandan korunmanın yolu Allah'a sığınmak ve imanlı olarak dua etmektir.

Yâ İlâhî dilerem kim bu dil-i nâ-şâdı

Nefs-i şirrîrüm elinden idesin âzâdı

Lutf u tevfîkun idüp dâ'im anun üstâdı

Zikr ü tevhîd ü salâtun kılasın mu'tâdı

İtmesün gönlini iblîs-i la'în ifsâdı

Dergehünden dün ü gün eylerem istimdâdı

Saklayup vesveseden kalbin idüp irşâdı

Togrı yolundan ayırma bu dil-i güm-râhı

Gelibolulu Mustafâ Âlî, Msm. 4 (Aksoyak, 2018, s. 423)

Ya İlahi! Dilerim ki bu mutsuz gönlü, şerrin nefsinden azat edesin. Lütuf ve yardımın ile daima onun üstadını zikir, birlik ve duan ile alışılmış olan et. Lanetlenmiş şeytan, gönlünü fesada uğratmasın. Dün ve bugün dergahından yardım isterim. Kalbini vesveseden saklayıp doğru yolu göster. Bu yolunu şaşırmışı doğru yolundan ayırma.

2.2.6. Doğru Yoldan Saptırması

Şeytan, cennetten kovulduğu ve Allah'a karşı geldiği andan itibaren insanları doğru yoldan saptıracağına yemin etmiştir. Bu hâli, insanları kötü yola teşvik etmektedir. İnsanlar üzerinde etkili olan şeytan, bu işi farklı yollarla sağlamaktadır. (Abay, 2020, s. 53) Şeytanın insanı delalete düşürmek için söz vermesi *Kur'an*'da Araf Suresi'nde geçmektedir: "İblis dedi ki: 'Bundan böyle benim sapmama izin vermene karşılık, ant içerim ki ben de onları saptırmak için senin doğru yolunun üstüne oturacağım. Sonra elbette onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından sokulacağım ve sen onların çoklarını şükredenlerden bulmayacaksın.'" (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/A'râf-suresi/970/16-18-ayet-tefsiri) Taşlıcalı Yahyâ, şeytanın Allah'ın secde emrine karşı gelmesine telmih yapar. Aynı şeytanın emre karşı geldiği gibi insanlar da ibadete başkaldırarak abdest almaz ve namaz kılmazlar. İnsanı doğru yoldan ve ibadet yolundan geri çeviren de şeytanın kendisidir. İnsanın namazdan uzaklaşıp secde etmeyişiyle şeytanın Allah huzurunda secdeye karşı gelişi arasında benzerlik ilişkisi kurulur. Taşlıcalı Yahyâ, diğer beytinde de şeytanın saptırıcılığından nasıl korunacağından bahseder. Eğer insan, *Kur'an*'a kulak verir; Allah'ın emirlerine uyarak ona sığınırsa şeytan da artık insanı yolundan döndüremeyecektir.

Âb-dest almaz nemâza yüz yumaz ehl-i hevâ

Secde emrinde 'inâd eden kişi şeytânîdür

Taşlıcalı Yahyâ Bey, G. 99 / 2 (Bozyiğit, 2021, s. 480)

Nefsin arzularına uyanlar abdest almaz, namaza yüz tutmaz. Secde emrinde inat eden kişi (de) şeytandır.

Nass-ı kâtı' olalı 'âleme tîg-ı şer'i

Edemez âdemi devrinde şeyâtîn idlâl

Taşlıcalı Yahyâ Bey, K. 18 / 26 (Bozyiğit, 2021, s. 213)

Açık Kur'an ayetleri, âleme şeriat kılıcı olduğundan beri şeytanlar, devrinde insanı saptıramaz.

2.2.7. İsyankârlığı

Fuzûlî, beytinde Allah'ın rızasının kaynağı olarak insanın davranışlarını görür. İnsan, ancak bu dünyadaki amelleriyle Allah rızasını kazanıp cennete gidebilir. Beyitte Allah rızasını kazanmanın yolu söylendikten sonra insanın yaratılışına da değinilmiş olur. *Kur'an*'da bununla ilgili ayetler bulunmaktadır: Araf Suresi 12. ayet: "Allah buyurdu: 'Ben sana emretmişken seni secde etmekten alıkoyan nedir?' (İblis), 'Ben ondan daha üstünüm çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın.' dedi." (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/A'râf-suresi/966/12-13-ayet-tefsiri) Hicr Suresi 26. ayet: "Ant olsun biz insanı şekillenebilir özlü balçıktan, (şekil verilip) kurutulmuş çamurdan yarattık." (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Hicr-suresi/1828/26-ayet-tefsiri) Sâd Suresi 71. ayet: "Hani rabbin meleklere demişti ki: 'Ben çamurdan bir insan yaratacağım.'" (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Sâd-suresi/4041/71-85-ayet-tefsiri) Şeytanın da yaratılışına da değinen Fuzûlî, şeytanın secdeye karşı gelmeden önce melek olduğunu da hatırlatmış olur.

Fi'ldür asl-i rızâ-yı Hak ne kim asl ü neseb

Hâk-i fermân-ber beşer 'âsî melek şeytân olur

Fuzûlî, K. 7 / 7 (Kılınç, 2017, s. 631)

Hakkın rızasının aslı ne kaynak ne soydur, davranıştır. Ferman alan toprak, insan; isyankâr melek, şeytan olur.

2.2.8. Rahata ve Eğlenceye Yöneltmesi

Şeytan, Allah'ın rahmetinden uzaklaştığı için insanları da o yola sokmak ister. Bunu yaparken kimini başarı ve zevk vaadiyle kimini zenginlik vaadiyle kandırmaya çalışır. İnsana, "Nimetlerin zevkinden kendini nasıl menedersin? Şehvetlere sabır zor şeydir, biraz şehvete dal." der. Nefs-i emmâre kötü ve günah işleri emreden kötü nefis, şeytandır. İnsanı çirkin şeylere, dünyevî zevk ve sefalara yönelten şey de şeytandır.

(Purutoğlu, 2020, s. 40-61-92) Hakîkî, beytinde insanlara seslenir ve insanı zevk, sefaya yönelten şeyin şeytanın kendisi olduğuna dikkat çeker. İnsan, zevk ve eğlenceye düşkün olursa bu artık insanlıktan çıkıp şeytan olacaktır.

Dîv olup her sefîhe uyma ki bu

Âdemîlık degül iy âdem-i zâd

Hakîkî, K. 131 / 20 (Boz, 2017, s. 230)

Ey âdemoğlu! Şeytan olup her zevk ve sefaya uyma ki bu insanlık değildir.

2.2.9. Vesvese Vermesi

Beyitlerde şeytanın vesvese verme özelliğine dikkat çekilmiştir. Şeytanın unutturması, vesvese vermesi, onu Allah'ın emirlerinden uzak duracak şekilde meşgul etmesi demektir. Vesvese, şeytanın veya nefsin insana kötü ve zararlı olacak telkinlerde bulunması, insanı dine aykırı davranışlara yönelten telkinler vermesidir. Şeytanın vesvese verebilme durumu vardır fakat tamamen unutturamaz çünkü unutmak bir şeyi tamamen kalpten silmek anlamına gelir. O hâlde şeytan, insana vesvese vererek onu iyi amel olabilecek şeylerden uzak tutup marifetlerini hatırlamaktan alıkoyar. İnsan kalbinin şeytanın vermiş olduğu bu vesveselerle meşgul olması olayına da nisyan adı verilir. (Abay, 2020, s. 50, 54)

Şeytanın vesveselerine karşı koymak, Allah bilinciyle dolup ona sığınmakla gerçekleşir. İnsan kalbine gelen fısıltılar, şeytandan gelirse insanı günah işlemeye yöneltir. İnsanın bu fısıltılara uyma eğilimi de nefsinden gelir. Şeytanın bütün meşguliyeti bu azdırma ve vesvese üzerindedir. İbadetleri sevmeyen şeytan, vesveselerini ibadet sırasında artırmaktadır. (Purutoğlu, 2020, s. 59) Vesvese verilmesi *Kur'an*'da Araf Suresi 17. ayette geçer: "Sonra elbette onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından sokulacağım ve sen onların çoklarını şükredenlerden bulmayacaksın." (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/A'râf-suresi/970/16-18-ayet-tefsiri) Şeytanın vermiş olduğu vesveseleri engellemenin yolu da Allah'ı zikretmektir. İnsan kendini gaflete salarsa şeytan da vesveselerine devam ederek başarıya ulaşmaktadır. (Örenç, 2012, s. 154) Beyitlerde şeytanın bu özelliklerine değinilmiştir. Ahmedî, kuruntuların şeytan tarafından geldiğini hatırlatarak insan aklına tuzak kurmasından bahseder. Dinin öğretilerinden

uzaklaştıran şey de işte bu vesveselerdir. Lebîb de şeytanın insana özellikle ibadet sırasında vesvese vermesine değinir. Namaz kılarken, dua ederken insana kötü şeyler fısıldayarak onu kötü yola sürüklemeye ve iyi amellerini etkilemeye çalıştığını hatırlatır. İnsanın hüneri ve marifeti de şeytanı kendine yaklaştırmadan Allah'a sığınıp bu vesveselerden uzaklaşmaktır. Abdülmecîd Sivâsî de sürekli vesvese veren ve bu konuda başarılı olan şeytanın insanı cimri yapmasına değinir. Eğer insan, şeytan tarafından gelen bu vesveselere kulak asarak kötü yola girerse bir süre sonra kötü duygular ve davranışlarla kaplanmış bir kalple de karşılaşacaktır. Sâkıb Dede'nin beytinde de şeytanın verdiği vesveselerin insan hayatını nasıl zor bir hâle soktuğundan bahsedilir. Şair, şeytan tarafından verilen bu vesveselerin aklını sürekli meşgul ederek kuruntuya sebep olduğunu ve bundan dolayı da çok sıkıntı çektiğini belirterek yakınır. Nigârî de şeytanın vesveseleri ve nefis arasında sıkışıp kaldığından bahseder. Nefis ve şeytan kötülük söz konusu olduğunda birlikte hareket ederek insanın üstüne gider. Şeytan vesvese verir, nefis de bu vesveselere uyma eğilimi gösterir. Böyle bir durumda da insan, ikisi arasında doğru yolu bulmaya çalışır bu da ancak Allah'a ve imanına sığınarak mümkün olacaktır.

Vehm ü hayâli anla ki ol iki dîvdür

Kim 'aklunıla dînüni iderler ıstıyâd

Ahmedî, K. 18 / 5 (Akdoğan, 1979 s. 50)

Kuruntu ve hayali (iyi) anla ki o iki şeytandır ki (onlar) aklınla dinini tuzağa düşürüp yakalarlar.

Musallînin salâtın vesveseyle rahnedâr eyler

Hüner mihrâba yaklaşdırmamakdır ceyş-i şeytânı

Lebîb, K. 27 / 8 (Kurtoğlu, 2017, s. 145)

(Şeytan), namaz kılanın duasını vesveseyle zarara uğratır; hüner, şeytan ordusunu mihraba yaklaştırmamaktır.

Nefsle şeytân mesken itdigüçün bâtının

Kapladı sevdâ-yı vesâvis zulmetiyle hısseti

Abdülmecîd Sivâsî, K. 2 / 33 (Ay, 2014, s. 170)

İçini (görünmeyen kısmını) nefisle şeytan mesken ettiği için vesveselerin sevdası karanlığıyla cimrilik kapladı.

Neler çekdi bilürsin zûr-ı vehminden dil-i Sâkıb

Şihâb-ı medd-i âhın nâvek-i dil-dûz-ı şeytân it

Sâkıb Dede, K. 1 / 88 (Arı, 2018, s. 47)

Sâkıb'ın gönlü gereksiz korkunun zorluğundan neler çekti bilirsin, çekilen ahın ateş parçasını şeytanın gönül delen oku eyle.

Neyleyem kim bir tarafdan nefs-i bed

Bir tarafdan zûr-ı şeytân ey dirîğ

Nigârî, G. 375 / 2 (Bilgin, 2017, s. 225)

Eyvah! Ben neyleyeyim ki bir taraftan kötü nefis bir taraftan da şeytanın zorlaması (gelir).

2.2.10. Hileci / Oyuncu Oluşu

İblis, insanı yoldan çıkarmak için çeşitli hilelere başvurur. Doğru yoldan saptırırken kimilerini imanı yoluyla kimilerini ibadetleri yoluyla saptırmaya çalışır. Onun amacı insanı kandırmaktır. Bunun için de çeşitli hileler yapabilmesine izin verilmiştir. Ancak şeytan, aldatırken insanı zorlayıcı bir gücü yoktur. İmanı kuvvetli olan ve Allah'a sığınan insan, bu hilelere kanmayacaktır. Şeytanın hilesini fark eden insan, onun tuzaklarına uymadığında Allah'ın rızasını kazanacağını bilirse şeytanın hilesinden de kurtulacaktır. Hz. Âdem ve eşine haset eden insan, cennetten çıkmaları için hileci davranarak tuzak kurmuştur. (Purutoğlu, 2020, s. 1,25,27,61) Şeytanın hileleri farklı

şekillerde ortaya çıkmaktadır: Aile düzenini bozma, tahrik etme, vesvese verme, aldatma, günahları süslü gösterme, unutturma. (Kaya, 2003, s. 13-18) Beyitlere bakıldığında şeytanın bu hileler yoluyla insanı saptırabileceğinden bahseden şairler, şeytanın bu hilelerine karşılık okuyucuyu uyarır. Ahmed-i Rıdvân ve Ravzî, eğer insan doğru yolda olursa şeytanın bu hilelerinde başarılı olamayacağından bahsederler.

Her kişi ki ide Hâlikına hamdile takdîs

Azdurmaya telbîsile hergiz anı iblîs

Ahmedî, G. 296 / 1 (Akdoğan, 1979, s. 403)

Her kişi ki Yaradan'ına şükretmekle (onu) yüceltsin, şeytan hile ile onu asla azdırmasın.

Kime kim sultân-ı dîn dünyâ dîninde yol açа

Olmaya telbîs ile iblîs-i nefs ana ases

Şeyhî, T. 2 / 12 (Biltekin, 2018, s. 23)

Din sultanı, dünya dininde kime ki yol açarsa nefis şeytanı hile ile ona bekçi olmasın.

Seni sayd itmege iblîs hezârân hîle vü telbîs

İdüp mekr ü füsûn ile saçup dâne kurar dâmı

Günahkâr, G. 63 / 6 (Bilge, 2008, s. 182)

Şeytan, binlerce hile ve oyun ile seni avlamak için hile ve büyü ile tohum saçıp, tuzağı kurar.

Dirhemi hemm oluban dînâr nâr olup yanar

Gösterür dürlü 'azâbı mekrile şeytân ana

Beşiktaşlı Yahyâ Efendi, G. 2 / 3 (Tombul, 2014, s. 159)

Dirhemi gam olunca dinar ateş olup yanar, şeytan türlü azabı hile ile ona gösterir.

Emîn eyle anı telbîs-i iblîsün belâsından

Yanunda dîn ü îmân adlu bir iki emânet var

Ravzî, K. 3 / 6 (Aydemir, 2017, s. 49)

Onu şeytanın hile belasından emin eyle (ki) yanında din ve iman adlı iki emanet vardır.

Bu mekr-i hîleden ey vâ‘iz-i nâ-puhte geçmezsin

Alur imânını gâret edüp bir gün ‘Azâzîl hâ

Ecrî, G. 7 / 2 (Devrim, 2011, s. 65)

Ey olgunlaşmamış vaiz, bu hile aldatmasından geçmezsin. Bir gün Azazil, yağmalayıp imanını alır ha (bilesin).

Mukîmi dîv ü gûl ü düzd-i hûn-hâr

Birikmiş bir bölük mekkâr ü gaddâr

Şeyh Gâlib, M. 9 / 26 (Okçu, 1994, s. 197)

Dev, şeytan ve kana susamış hırsız bir yere yerleşmiş. Bir bölük hilekâr ve merhametsiz birikmiş.

2.3. Sevgili, Âşık ve Şeytan

2.3.1. Sevgiliyi Şeytana Benzetmek

Klasik Türk şiirinde şeytanın çeşitli unsurlara benzetildiği görülür. İbrâhîm Tırsî ve Seyyid Burhân bu benzetmeleri biraz daha genişleterek beyitlerinde sevgili-şeytan benzetmesi kurmuşlardır. İbrâhîm Tırsî, beytinde sevgilinin insanı azdırma yönüne dikkat çekerek onu şeytana teşbih eder. Şeytanın özelliklerinden birisi de insanı azdırmak ve doğru yoldan saptırmaktır. Şair de şeytanın bu özelliğiyle sevgilinin insanı azdırması yönüyle ilgi kurar. Hatta azdırma fiilini birden fazla sevgiliye isnat eder.

Bir zemân gördüm ben iki dâne yârân müttehid

Âdemi azdurmağa hep cümle şeytân müttehid

İbrâhîm Tırsî, G. 39 / 1 (Yılmaz, 2017, s. 67)

Bir zamanlar gördüm ki iki tane sevgili birleşmişler. İnsanı azdırmak için bütün şeytanlar birleşmiş.

Seyyid Burhân ise bu benzetmeyi yaparken sevgilinin nasıl bir varlık olduğuna tam olarak karar verememektedir. Sevgili, onun gözünde ya peri ya şeytan ya da cindir. Bu benzetmeyi yapmasının sebebi de sevgilinin insanı cin gibi çarpmasıdır. Şair, sevgiliyi hayal meclisine çağırmanın yani hayal etmenin bile imkânsız olduğunu, bu hayali kurmaya çalışanların adeta çarpılacağını belirtir.

Bezm-i hayâle da‘vet eden çarpılır seni

Dîv ü perî misin güzelim yohsa cân-ı cin

Seyyid Burhân, G. 67 / 3 (Bakht, 2011, s. 304)

Seni hayal meclisine davet eden çarpılır. Şeytan ve peri misin, yoksa cin canı mısın güzelim?

2.3.2. Düşmanı Şeytana Benzetmek

Atayî, düşman-şeytan benzerliği kurmaktadır. Düşmanların -âşığın dışında sevgiliye yakınlık gösteren herkes düşmandır- sürekli sevgiliyi yanına çağırmaya çalıştığını ve bunun için türlü hileler peşinde olduklarını belirtir. Herkes âşıkla sevgili bir araya gelmesin, diye uğraş vermektedir. Âşık da sevgiliye bu konuda uyarıda bulunur. Sevgili, kendine yakınlık gösterip yanına çekmeye çalışan her düşmandan uzak durmalı ve kendini sakınmalıdır.

Yanına almaga sa‘y eyler imiş a‘dâ dil-beri

Söylenüz şeytân alur anı sakınsın ol perî

Nev’îzâde Atâyî, Eby, 77 (Karaköse, 2017, s. 300)

Düşmanlar, dilberi yanına almaya çalışırlarmış; söyleyin o peri (yüzlü) sakınsın (çünkü) onu şeytan alır.

2.3.3. Sevgiliye Secde Etmek

Klasik şiirde sevgili, acı ve ıstırap vericidir. Âşığın canına kasteder, eziyet eder. Bütün bunlara rağmen âşığın durumu ve onun için yaptıkları sevgiliyi etkilemez. (Batislam, 2013, s. 3) Celîlî de sevgilinin bu tepkisiz ve hareketsiz kalan hâlinin puta benzetilmesi olayına beyitte yer vermektedir. Çünkü sevgili de aynı put gibi hareketsiz durmaktadır. Beyitte zahide seslenerek put gibi sevgiliye secde etmesini ister. Burada Cahiliye Dönemi’ndeki puta tapma olayına da telmih vardır. Bu dönemde Amr Luhay putları Mekke’ye getirerek Kâbe’ye yerleştirir. Her kabile kendi tanrısına ibadet ederek, onu kutsal saymakta fakat diğer kabilelerin tanrılarına da saygı göstermektedir. (Söylemez, 2014, s. 13) Sevgili, âşığa böyle davranmasına rağmen yine de Allah’ın nuruyla bezenmiştir. Zaten mecazî sevgiliyi ilahî sevgiye ulaşmada bir aşama olarak gören şairlerin sevgili ile ilgili kavramlarda dinî unsurları kullanması da doğal karşılanmalıdır. (Özcan, 2012, s. 162) Sevgilinin nurlu olduğunu belirten şair; zahit, sevgiliye secde etmezse Allah’ın secde emrini reddeden şeytan gibi olacağını söyleyerek şeytanın bu olayına telmihte bulunur.

Şeytân degülsen ol saneme karşu zâhidâ

Gel secde kıl ki mazhar-ı nûr-ı İlâh imiş

Celîlî, G. 163 / 3 (Nas, 2018, s. 138)

Ey zahit! (Eğer) şeytan değilsen o puta karşı secde et ki (o) Allah'ın nuruna nail olmuştur.

2.3.4. Sevgilinin Âşığı Şeytan Sanması

Klasik Türk şiiri çeşitli konulara değinmekle birlikte aşk konusunda yoğunlaşmıştır. Aşk başlığı altında sevgili, âşık ve rakip üçlemesiyle de sıkça karşılaşılır. (Nazik, 2016, s. 244) Âşık, klasik şiirde acı çeken taraf olmuştur. Sevgili aşığın tavırlarına ilgisiz kalır, ona yüzünü göstermez, cefa çektirmekten hoşnut olur. Âşık, zaman zaman bu acı çektirme durumundan şikâyet etse de sevgili cefasını üzerinden çekerse yaşamının anlamını yitireceğini de bilir. Zaten sevgilinin tek bir âşığı da yoktur. Diğer âşıklar, rakip olarak âşığın karşısında yer alırlar.

Sevgilinin bu tavırlarıyla ayrılık ve hasret bu aşkın temel unsurunu oluşturur. Bu ayrılık sevgilinin nazından kaynaklanır. Âşık, konumunu sevgiliden aşağıda görür. Fakat çektiği bu ıstıraplara rağmen bunlara isyan etmeden kabul eden bir modelle karşılaşılır. (Akün, 1994, s. 389-427)

Celîlî, beyitte âşığa seslenmektedir. Sevgili, âşığa öyle bir tavır içindedir ki adeta insanın şeytandan kaçması gibi ondan kaçmaktadır. Fakat böyle bir tavır sergilemesine gerek yoktur çünkü âşık, sevgilinin köyüne hiçbir zaman uğrayamaz ve onun yanına hiçbir zaman yanaşamaz. Bundan dolayı bu kaçış yersizdir. Sevgilinin köyüne ve mahallesine yakın olan kişi rakiptir. Âşık, bu mertebeye hiçbir zaman ulaşamaz. Sevgiliden bu konuda insanlık beklese de ikisinin kavuşması mümkün değildir. Sonuçta birbirlerinden uzak oldukları için sevgilinin âşıktan şeytandan kaçar gibi kaçmasına gerek yoktur. Şair ikinci mısrada ben senin çevrene, yaşadığın yere gelsem bile yolu bilmem diyerek tekrar şeytanla arasında benzerlik kurulmasına dikkat çekmektedir. Nasıl ki şeytan sevmeye, imana karşı uzak duruyorsa âşık da sevgiliden böyle uzaktadır ve yakınına gitse bile yol iz bilmez. Ne yapacağını şaşırır bir durumda olur. Celîlî, bu beyitte

hem kendisiyle şeytan arasında bağlantı kurar hem de sevgilinin âşığı şeytana benzetmesine değinir.

Dîv sanma ey perî-peyker beni âdemlik it

Ne kaçarsın kûyuna ugrasa râhum bilmezem

Celîlî, G. 268 / 5 (Nas, 2018, s. 195)

Ey peri gibi güzel yüzlü sevgili! Beni şeytan sanma, insanlık et. Ne kaçarsın, (ben) köyüne uğrasam (bile onun) yolunu bilmem.

2.3.5. Sevgilinin Şeytana Uymaması

Klasik şiirde melek kavramı ve benzetmelerine oldukça fazla rastlanır. Genellikle kişilerin çok iyi olmaları vesilesiyle meleğe benzetildikleri görülür. Ayrıca meleklerin nurdan yaratıldıkları ve çok güzel olduklarına inanıldığı için sevgiliyle arasında benzetme kurulur. Şairler, sevgilinin melek gibi güler yüzlü ve iyi huylu bir varlık olduğunu anlatmak istemişlerdir. Hatta bazen sevgilinin melekten ve huriden bile daha güzel olduğunu söylerler. (Şeyran, 2020, s. 39,60) Gelibolulu Mustafâ Âlî ve Ahmed-i Rıdvân da beyitlerinde sevgili-melek benzerliğini kurmuşlardır. Mustafa Âlî, düşmana seslenerek sevgiliyle arasına girip şeytanlık yapmamasını söyler. Bu durumda düşman-şeytan benzerliği de kurmuş olur. Sevgiliyi aynı bir şeytan gibi azdırmaya çalışması yersizdir çünkü sevgili, insan değil; bir melektir ve bu azdırmalara kulak asmayacaktır. Ahmed-i Rıdvân da sevgilinin melek olduğunu belirttikten sonra şeytanın ve devin bu durumu bilmeleri ve ona göre davranmaları gerektiğini vurgular.

Bir melekdür anı âdem degül e azdurasun

Ey ‘adû anma beni yâruma şeytânlıgı ko

Gelibolulu Mustafâ Âlî, G. 1180 / 3 (Aksoyak, 2018, s. 1076)

(O) bir melektir, insan değil ki azdırasın. Ey düşman, beni anma; sevgilime şeytanlığı (kenara) koy.

Ne revâdur sanemâ sen ki perîsin yâ melek

Gele dâyim bile ki dîv ile şeytân yüriye

Ahmed-i Rıdvân, G. 693 / 2 (Çeltik, 2017, s. 469)

Ey put gibi (güzel) sevgili! Ne layıktır ki sen perisin, meleksin. Şeytan ve dev daima (bunu) bilsin ve yürüyüp gelsin.

2.3.6. Sevgilinin Süleyman Gibi Şeytana Hükmetmesi

Beyitlere bakıldığında Mostarlı Hasan Ziyâ'î'nin sevgili-Süleyman benzerliğini; Muhyî'nin ise sevgilinin dudağı-Süleyman'ın mührü ilişkisini kurduğu görülür. Hasan Ziyâ'î, sevgiliye seslenerek onun Süleyman olduğunu söyler. Bu benzetmeyi yapmasının sebebi de Hz. Süleyman'a Allah tarafından verilen özelliktir. Hz. Süleyman, Allah'tan kimsenin ulaşamayacağı bir özellik ister. Bunun üzerine Allah da rüzgârı, şeytanları ve demirlerle bağlı diğer yaratıkları onun emrine verir. (Harman, 2010, s. 56-60) Şaire göre sevgili Süleyman'sa karşısındaki yabancılar da onun emrindeki şeytanlardır ve onun karşısında emre hazır durmaktadırlar.

Degülsin ber-zamânda ey perî agyârdan münfek

Süleymânsın ki karşunda iderler dîvler dîvân

Mostarlı Hasan Ziyâ'î, G. 322 / 6 (Gürgendereli, 2017, s. 165)

Ey peri (yüzlü güzel)! Bu zamanda yabancılardan ayrılmış değilsin. Süleyman'sın ki karşında şeytanlar (el pençe) divan dururlar.

Muhyî'nin beytinde ise klasik şiirde şairlerin sevgilinin dudağını yakut bir yüzüğe ya da mühre benzettiği bir mazmun yer alır. (Akkaya, 2010, s. 60-62) Şair, beyitte sevgiliye seslenerek bu mührü (dudaklarını) yabancılardan sakınması konusunda uyarıda bulunur. Burada da Süleyman'ın mührünün şeytan-cin tarafından çalınması olayına telmih olduğu söylenebilir. Muhyî bu olaya hatırlatma yaparak sevgiliden kendisini ve dudaklarını ona yakın olmaya çalışan düşmanlardan korumasını ister. Kendisi sevgilinin

dudaklarının mührüne ulaşamayacağı için diğer kişilerin de bu zevki tatmasını istemez. Bu durumda yapabildiği tek şey, sevgiliye uyarıda bulunmaktır.

Hâtem-i la‘lün sakın agyârdan ey şâh-ı hüsn

Dîv eline girmesün mühr-i Süleymânun senün

Muhyî, G. 390 / 7 (Arslan, 2020, s. 398)

Ey güzellik şahı, dudağının mührünü yabancılardan sakın. Senin Süleyman'ın mührü şeytanının eline girmesin.

2.4. Rakip ve Şeytan

Rakip, klasik şiirin geleneksel tipleri arasında önemli bir yer tutar. Sevgili-âşık-rakip üçlemesinde yer alan rakip, bu üçlünün vazgeçilmezlerindendir. Rakip, divan şairinin yegâne düşmanıdır. Rakibin görevi sevgili ile âşığın arasında olmak, aralarını bozmaktır. Bundan dolayı da rakip sözcüğü, sevgiliyi gezmeye çıkaran ve onun yanında olan kişiler için de kullanılır. Âşık, sevgilinin davranışlarının sebebi olarak rakibi görür. Sevgiliyle arasına giren rakipten şikâyetçidir. (Batislam, 2013, s. 22-23) Şikâyetçi olduğu rakip için elinden bir şey gelmez. Bu yüzden ona sürekli beddua eder hatta onun ölmesini ister. Âşığa göre her şeyin sorumlusu rakiptir ve sevgiliyle vuslatına engel olmaktadır.

Rakip klasik şiirde farklı unsurlara benzetilmiştir: Dev, akrep, şeytan, tilki, domuz, yılan bunlardan bazılarıdır. Şeytana benzetilmesi, saf dışı bırakma isteği ve iman düşmanı olması sebebiyledir. (Batislam, 2013, s.24) Bunun dışında rakibin bir türlü imana gelmemesi, cefadan ve sıkıntıdan vazgeçmemesi, sürekli insanın (sevgilinin) yanında dolaşarak onu doğru yoldan saptırmaya çalışması özellikleriyle de şeytanla teşbihi kurulmaktadır.

Şeytanın yaratılıştan itibaren kötü niteliklerle birlikte anılması, rakibe benzetilmesine ve mazmun olarak kullanılmasına sebep olmuştur. Şeytana benzetilen rakibin karşısında meleğe benzetilen sevgili yer almaktadır. Sevgili, insan olan âşığa değil de şeytan olan rakibe meyletmektedir. (Coşkun, 2024, s. 423-427)

Şairler kara yüzlü rakibi şeytana benzeterek sevgilinin yanında bulunmasının uygun olmadığını belirtirler. Rakip; meleklerle aynı yerde bulunmaması, sevgilinin

güzelliğini alması, imana kastetmesi yönüyle de şeytana benzetilir. (Özkan, 2017, s. 41-69)

2.4.1. Şeytan Rakibin Sevgiliyi Ayartması / Arabozucu Olması

Klasik şiirde rakip, arada olan ve fesatlık yapan anlamında kullanılmıştır. Zaten kavuşma şansı olmayan âşık, rakibin araya girmesiyle tamamen ortadan kalkmaktadır. (Özkan, 2017, s. 29) Âhî, beytinde rakipten köpek diye bahsederek arabozuculuk olayına dikkat çeker. Rakip, sürekli aralarında yer almakta ve kavuşmalarına engel olmaktadır fakat şair her şeye rağmen sevgiliyi ona uymaması konusunda uyarmaya devam eder. Daha sonrasında da rakip-şeytan ilişkisini kurarak aynı şeytan taşlar gibi onu kendinden uzaklaştırıp kör etmesini ister. Âşık, bu isteklerinin karşılıksız kalacağını ve yine de sevgilinin rakibe meyledeceğini bilir ama ona rağmen uyarmaktan da geri kalmaz.

Nifâk edüp göz edermiş tapuna seg rakîb ammâ

Sakın igvâsına uyma begüm kör eyle şeytânı

Âhî, G. 139 / 2 (Yaman, 2014, s. 209)

Köpek rakip arabozuculuk edip huzuruna göz edermiş ama sakın beyim, (onun) ayartmasına uyma, şeytanı kör eyle.

Hayretî ise beytinde rakibin arabozuculuğundan bahsettikten onun sonra farklı bir yönüne değinir. Eğer sevgili ve âşık arasında rakip olmasaydı sevgilinin cennet mahallesinde kendine yer bulacağını söyler. Ancak şeytan rakip, aradan çıkmadığı sürece sevgilinin evine yanaşmak mümkün değildir. Böylece şair, Âdem'in cennetten kovuluşunu da hatırlatmaktadır.

Yer ederdi cennet-i kûyunda âdem ey perî

Ara yerde şol rakîb-i dîv-i şeytân olmasa

Hayretî, G. 412 / 4 (Musluoğlu, 2021, s. 469)

Ey peri (yüzlü sevgili)! Ara yerde şu şeytan devi rakip olmasaydı (senin) semtinin cennetinde Âdem yer ederdi (bulurdu).

Hecrî de rakibin yani sevgiliye refakat eden kişinin sevgiliyle arasında olmasından usanmıştır. Aralarında fitne çıkardığını düşünen rakipten âşığın kendini koruması gerektiğini düşünür. Rakip, ona yakın olduğu ve onu koruduğu için sevgiliye bir şey olmayacaktır ama âşık acı çekmeye hem sevgiliden hem de rakipten cefa görmeye devam edecektir. O hâlde kendini sakınmalıdır.

Girdi ortaya rakîbi yine bir fitne eder

Key sakın Hecrî ki iblîs yine aradadur

Hecrî, G. 64 / 5 (Zülfe, 2010, s. 115)

(Sevgilinin) rakibi (refakatçisi), yine ortaya girdi; yine bir fitne yapar. Ne zamana kadar? (Kendini) sakın Hecrî ki şeytan yine aradadır.

Bağdatlı Rûhî de rakibin aynı şeytan gibi her yerden çıkıp durduğunu ve insanı-sevgiliyi kandırmak, kendine yakınlaştırmak için fırsat kolladığını belirtir.

Nereye gidersek orda dev rakîbi buluruz biz

O şeytân ya yerden çıkar ya gökten iner

Bağdatlı Rûhî, G. 313 / 2 (Erten, 2018, s. 690)

Biz nereye gidersek orada şeytan rakibi buluruz. O şeytan ya yerden çıkar ya gökten iner.

2.4.2. Şeytan Rakipten Korkmak

Âşık, rakibin yaptıklarından dolayı ölmesini ister ama rakip bir türlü ölmez. Ölümsüzlüğünden dolayı da rakipten korkulduğu görülür. (Batislam, 2013, s. 24) Bu korkuya rağmen âşığın güçlü olması, sevgilinin köyüne korkusuzca gitmesi ve düşman üzerine yürümesi gerekmektedir. (Özkan, 2017, s. 12) Avnî de rakibi ağyar (başkaları) olarak nitelendirdiği beytinde âşığın korkusuzluğuna değinir. Rakibin âşığa sitem etmesi onu sevgiliden uzaklaştıramaz. Âşık, her şeye rağmen sevgiliye kavuşma hayali kurmaya devam edecektir. Onun mahallesine ulaşmak için elinden geleni yapacaktır. Bununla bağlantılı olarak şair, beyitte rakip-şeytan teşbihini kurar. Nasıl ki insan, şeytandan

korkup da iman etmeyi bırakmıyorsa âşık da rakipten korkup sevgiliden uzaklaşacak değildir.

Kesmezem agyâr cevri ile cânândan ümîd

Kim kesilmez havf-ı şeytân ile îmândan ümîd

Avnî, G. 9 / 1 (Doğan, 2014, s. 4)

Başkalarının eziyeti ile sevgiliden ümidi kesmem çünkü şeytan korkusu ile imandan ümit kesilmez.

2.4.3. Sevgilinin Şeytan Rakibi Sürgün Etmesi

Şair, sevgilinin mahallesini cennet olarak nitelendirmektedir. Rakip sürekli burada gezer. Âşık, rakibin mahalleyi terk ettiğini duyunca çok sevinir. Bu durum her zaman mümkün değildir. Âşığın sevgilinin mahallesine gidebilmesi için rakibin oradan gitmesi gerekmektedir. (Özkan, 2017, s. 22-29) Beyitlere bakıldığında âşığın gücü bunu yapmaya yetmediği için sevgiliden rakibi mahallesinden sürmesini ister. Bu durum Mesîhî'nin beytinde şeytan-rakip, melek-sevgili teşbihi kurularak verilmiştir. Bu benzerliği Karamanlı Aynî de kurarak rakibin sevgilinin mahallesinden gitmesi gerektiğini belirtir. Daha sonrasında da şeytanın cennetten kovulmasına telmih yapar. Nasıl ki şeytan, Allah'ın emrine karşı gelerek cennetten kovulmuştur; rakibin de aynı bu şekilde sevgilinin cennetinde işi yoktur. Rakibin cennet bahçesinden kovulmasıyla şeytanın cennetten kovulması mazmununa Sehî Bey'in beytinde de rastlanır. Sehî Bey diğerlerinden farklı olarak sevgilinin daha önce rakibi reddettiğini belirtir. Sevgili, rakibi reddeder ama yine de rakiple yakın olmaya devam eder. Mu'îdî de sevgiliden rakibi sürgün etmesini isteyerek bu sefer sevgilinin evini Kâbe'ye benzetir.

İşiginden rakîbi sürdi cânân

Melek şeytânı san gökden uçurdı

Mesîhî, G. 257 / 3 (Mengi, 2020, s. 282)

Sevgili, eşiğinden rakibi sürdü; melek, şeytanı sanki gökten uçurdu, sanırsın.

Rakîbi sür kapundan hûr-çehrem

Ki hergiz dîvün olmaz cây-ı cennât

Karamanlı Aynî, G. 63 / 4 (Mermer, 2020, s. 303)

Cennet yüzlüm, rakibi kapından sür ki asla şeytanın mekânı cennet olamaz.

Redd oldugın rakîbi kapunda görüp didüm

Yanıkdı ravzadan yine şeytân olup gider

Sehî Bey, G. 67 / 2 (Yekbaş, 2020, s. 192)

Reddettiğin rakibi (senin) kapında görüp dedim (ki) dertliydi yine cennet bahçesinden şeytan olup gider (atılır).

İy perî kahr ile kûyundan rakîbi sür çıkar

Âstânun Ka'bedür derbânı şeytân olmasun

Kalkandelenli Mu'îdî, G. 348 / 3 (Tanrıbuyurdu, 2018, s. 307)

Ey peri! Rakibi mahallenden zorla sür çıkar. (Zira) eşiğin Kâbe'dir, (oranın) bekçisi şeytan olmasın.

2.4.4. Şeytan Rakibin Sevgilinin Köyünde Bulunması

Cennet olarak adlandırılan sevgilinin köyünde / mahallesinde rakipler bulunmaktadır. Hatta bu mekân rakipler tarafından sarılmıştır ve âşığın girmesine izin verilmemektedir. (Özkan, 2017, s. 24) Mesîhî, yine bu beytinde de sevgiliyi uyarmaktadır. Sevgiliden kendisini dinleme ricasında bulunur ki hatırlatacağı olay, Hz. Âdem'in şeytan yüzünden cennetten kovulmasıdır. Şeytan nasıl ki cennette Âdem'i kandırdıysa rakip de aynı şeytanın hilesi gibi sevgiliye yakın olup onu kandıracak, kötülük edecektir.

Kûyunda bak rakîb ile bana ki bilesin

Cennet içinde dîv ile Âdem hikâyetin

Mesîhî, G. 193 / 3 (Mengi, 2020, s. 241)

Mahallende rakip ile bana bak ki cennet içindeki şeytan ile Âdem hikâyesini bilesin.

Bâkî de şeytanın cennetten kovulmasına telmih yapmaktadır. Şairin inancına göre rakip, istediği kadar sevgilinin yakınında bulunsun; elbet bir gün oradan kovulacaktır. Şeytan da bir zamanlar cennetteydi fakat sonrasında nasıl bir yaradılışa sahip olduğu ortaya çıkınca oradan kovulmuştur. Âşık da rakibin sevgilinin köyünden bir gün kovulmasını diler. Şair, burada cennetten kovulma olayına değinirken amacı dini bir olayı hatırlatmak değil beytine farklı bir anlam katabilmek için onu aracı olarak kullanmaktır. Şairin edebî hayatına bakıldığında hayatın zevklerini terennüm eden, insanın ömrünü içki ve eğlence meclislerinde geçirmesini benimseyen biri olduğu fark edilecektir. Onun *Dîvân*'ına bakıldığında tasavvufî zevke rastlanmaz. Bu da bize şunu göstermektedir ki şair; dinî kavramları, şiirinde dünyevî arzularını ifade etme yolunda bir araç olarak kullanmıştır. (Çavuşoğlu, 1991, s. 537-540)

Kûyına varsa 'aceb mi dil-berün gâhî rakîb

Cennet idi bir zamân iblîs-i mel'ûnun yiri

Bâkî, G. 548 / 3 (Küçük, 2015, s. 313)

Rakip, bazen sevgilinin köyüne varsa buna şaşılmaz. Lanetlenmiş şeytanın yeri bir zamanlar cennetti.

Nehcî ise yine kovulma olayına telmih yaparak sevgili-Âdem, şeytan-rakip benzetmesi kurar. Şeytan, cennetten kovulduğu için Âdem'e yakın olma şansı kalmamıştır. Burada rakip-şeytan benzetmesi ile rakibin de sevgiliye yakın olmasının mümkün olmadığı belirtilir.

Kûyında ehl-i 'ışka karîb olmasun rakîb

Cennetde sanma Âdeme iblîs yâr olur

Nehcî, G. 177 / 2 (Aslan, 2017, s. 173)

Rakip, mahallende aşk sahibine yakın olmasın. Sanma (ki) şeytan, cennette Âdem'e sevgili olur.

2.4.5. Şeytan Rakibin Sevgiliyle Dost Olması / Gezmesi

Rakiple ilgili yapılan araştırmalara bakıldığında rakibin özelliklerinin bir tanesinin de sevgilinin yanında olmak, kapısından ayrılmamak olduğu görülür. Rakip, sürekli sevgilinin yanındadır; onun sırdaşıdır. (Batislam, 2013, s. 24) Gelibolulu Sürûrî beytinde sevgiliye seslenerek rakibin sevgiliyle dost olmasına anlam veremediğini belirtir. Daha sonrasında da sevgili-melek, rakip-şeytan teşbihi kurduğu görülür. Nasıl ki meleklerin yanında şeytan yer alamazsa sevgili de rakiple birlikte olmamalıdır.

Ey perî niçün rakîb-i dîv olur hem-dem sana

Çün bilürsin kim melek şeytâna olmaz âşinâ

Gelibolulu Sürûrî, G. 18 / 3 (Ünver, 2010, s. 322)

Ey peri (yüzlü)! Niçin şeytan rakip, sana dost olur? Çünkü bilirsin ki melek şeytana tanıdık olmaz.

Âşık, sevgiliye kavuşmak için türlü yollar ararken, kavuşmaya çare bulamazken rakip sürekli sevgiliyle iç içedir. Sevgili, rakibe dostluk ve vefa gösterir. (Özkan, 2017, s. 11-20) Vusûlî de bu durumda rakibe seslenir. Sevgiliyi yanında gezdirmenin bir marifet olmadığını hatta bunun şeytan işlerinden biri olduğunu belirtir.

Alup göz göre [her dem] ol perî-zâdı nihân etmek

Rakîbâ âdemîlik sanma anı ehremenlikdür

Vusûlî, G. 63 / 4 (Taş, 2010, s. 98)

Ey rakip! Her an o peri gibi güzel sevgiliyi göz göre göre (yanına) alıp gizlemeyi insanlık sanma, bu tam bir şeytanlıktır.

Revânî, Ahmed-i Rıdvân, Hasan Ziyâ'î ve Mihrî Hatun da beyitlerinde rakip-şeytan, sevgili-melek benzerliği kurmuşlardır. Sevgili, güzelliği ve saflığıyla melek gibi tasvir edilir. Rakip ise sürekli kötülük eden, sevgiliyi hileleriyle yoldan çıkarmaya çalışan kötü bir tip olduğu için şeytana benzetilir. Şair, sevgili gibi bir meleğin şeytan rakiple-gezmesine bir türlü anlam veremez. Onun asıl üzüldüğü şey ise kendine hiç yüz vermeyen sevgilinin rakibe bu kadar meyletmesi ve onunla dost olmasıdır.

Her melek sûretlünün yanında vardur bir rakîb

Ey gönül her âdemün dirler ki bir şeytânı var

Revânî, G. 92 / 4 (Avşar, 2017, s. 229)

Ey gönül! Her melek yüzlünün yanında bir rakip vardır. Derler ki her insanın bir şeytanı vardır.

Her bir melek yanında birer dîv var gezer

Yanında ol perî-ruhun ammâ beşer beşer

Mostarlı Hasan Ziyâ'î, G. 35 / 1 (Gürgendereli, 2017, s. 80)

Her bir meleğin yanında birer şeytan vardır, gezer ama o peri yüzlü (güzelin) yanında insan insan gezer.

Görüp rakîb ile ol meh-likâyı gülşende

Didüm bir araya gelmiş 'aceb bu dîv ü perî

Ahmed-i Rıdvân, G. 841 / 4 (Çeltik, 2017, s. 536)

Gül bahçesinde o ay yüzlüyü rakip ile görüp "Acaba bu şeytan ve peri (neden) bir araya gelmişlerdir?" dedim.

Dostum lutf eylegil agyâr ile seyr eyleme

Dîvün olmasun melek hem-râhı çoklar sevdügüm

Mihrî Hatun, G. 117 / 4 (Arslan, 2018, s. 113)

Dostum, iyilik et; yabancılar ile gezme. Sevdiğim, çoğu zaman şeytanın yoldaşı melek olmasın.

Sehî Bey de beytinde rakiplerden alçak diye bahsederek sevgilinin âşık dışında her rakiple (alçakla) gezmesine eleştiride bulunur. Bu şeytana benzeyen alçaklarla gezmek sevgiliye yakışan bir davranış değildir. Şair de bunun uyarısında bulunmaktadır.

Salınma her pelîd ile ey serv-i nârven

Her dîve hem-dem olmaga sen meh revâ degül

Sehî Bey, G. 153 / 5 (Yekbaş, 2020, s. 244)

Ey kara ağaç (boylu sevgili)! Her alçak ile salınma. Ay (yüzlü) sevgili, senin her şeytanla arkadaş olman uygun değildir.

2.4.6. Şeytan Rakibin Sevgiliyi Yoldan Çıkarması

Şeytan rakip, sevgiliyi doğru yoldan çıkarıcı bir tavırdadır fakat bu tavra uymamak gerekir. (Coşkun, 2024, s. 429) Sevgiliyi bu hâle sokan ve âşıktan uzaklaştıran rakiptir. Elinden bir şey gelmeyen âşık, sevgiliden bu kadar uzak kalmasının sebebi olarak rakibi görmektedir.

Rakip, alçak olduğu için sevgiliyi kandırıp götürür. Yalancı bir karaktere sahip olduğu için de yalanlar söyler. (Yücel, 2023, s. 80) Sürûrî de eğer ki rakip, sevgiliye bu kadar yakın olmasaydı sevgilinin âşığa bunca cefa etmeyeceğini söyler. Bu cefaların ve eziyetlerin asıl sorumlusu rakiptir. Sevgiliyle vuslatın imkânsız olmasının sebebi de rakibe yıkılmalıdır.

Âdemîlik eyler idi ol melek yüzlü perî

Ger azıtmasa rakîb-i dîv şeytân olmasa

Gelibolulu Sürûrî, G. 411 /3 (Ünver, 2010, s. 544)

Eğer şeytan rakip, azıtmasaydı o melek yüzlü peri, insanlık ederdi.

2.4.7. Rakibin Şeytan Gibi Hileci Olması

Rakibin söylediği her bir söz, hile ve yalan ile karışmıştır. (Özkan, 2017, s. 23) Rakip, bu hileci tavırlarıyla sevgiliyi kandırır. Hileci olması yönüyle beyitlerde şeytan benzerliği de kurulmuştur. Karamanlı Aynî, bu ilgiyi kurarak rakibin şeytanlığından bahseder. Rakipten tıpkı şeytan gibi her türlü hile ve tuzak beklenir. Bu davranışlarından dolayı ondan korunmak gerekir. (Coşkun, 2024, s. 429) Adlî de rakibe kendisi şeytan demese bile bu hileci tavırlarından dolayı etrafında bulunan insanların onu şeytan olarak konumlandırdığını belirtir.

Rakîbün işidür ‘âlemde telbîs

Revâdur dinilürse ana iblîs

Karamanlı Aynî, G. 216 / 1 (Mermer, 2020, s. 403)

Âlemde hile, rakibin işidir. Ona şeytan denilse uygundur.

Bil hemân ben dimezem aduna şeytân iy rakîb

Bunca çok telbîs ile her kişi dir şeytân sana

Adlî, G. 1 / 6 (Bayram, 2018, s. 42)

Ey rakip! Bil ki ben adına hemen şeytan demem (ama) bunca hile ile her kişi sana şeytan, der.

Rakibin güvenilmez tavrı, Hz. Âdem ve Hz. Havva’ya meyveyi yedirten şeytanın tavrına benzetilmektedir. (Coşkun, 2024, s.429) Mustafa Sâmî, bu benzerliğe işaret ederek şeytanın Âdem’i cennetten çıkartmak için hile yaptığını hatırlatır. Rakip de âşığı sevgilinin mahallesinden-köyünden uzakta tutmak için çeşitli hilelere başvurmaktadır.

Ser-i kûyından ırag itmeg içün kıldı firîb

Âdeme gör nice mekr eyler imiş dîv rakîb

Arpaemîni-zâde Mustafâ Sâmî, Mtl. (Oğuz, 2017, s. 393)

Şeytan rakip, (âşığı sevgilinin) sokağının başından uzaklaştırmak için aldattı; gör Âdem'e nice hileler yapmıştır.

2.4.8. Şeytan Rakibin Yalanla İş Görmesi

Hz. Âdem ve şeytan arasında yaşanan olaya Hamdullah Hamdî de telmihte bulunur. Bu sefer beyitte rakip, hileci değil; yalancı olup insanları kandırır. Şair, şeytana yani rakibe seslenerek Âdem'i cennetten yalan sözlerle kandırıp kovdurması olayına değinir. Rakibin de aynı şeytanın tavrında olduğunu, onun da sevgilinin cennetinden âşıkları yalanla uzaklaştırdığını belirtir.

Dûr eyledün dürûg ile cennetden Âdemi

Lâ'ik degül mi sana rakîb ehremen disem

Hamdullah Hamdî, G. 105 / 4 (Özyıldırım, 1999, s. 50)

Yalan ile cennetten Adem'i uzaklaştırdın. Rakip, ben sana şeytan desem (buna) layık değil midir?

Mihrî Hatun ise yine rakibin yalancı sözlerle şeytana benzediğini belirtir. Sevgiliye seslenerek ondan medet umar. Rakibin sözlerinin hepsi yalandır, sevgiliyi kandırmak ve âşıktan uzaklaştırmak için vardır. Bu davranış, tıpkı şeytanın yalan sözlerle insanı kandırmaya çalışıp imandan uzaklaştırmaya çalışmasına benzetilmiştir.

Yıkma gönlin 'âşıkun uyma rakîbe dostum

Çün bilürsin sözi iblîsün yalandur lâ-cerem

Mihrî Hatun, K. 106 / 8 (Arslan, 2018, s. 107)

Âşığın gönlünü yıkma, rakibe uyma dostum. Çünkü bilirsin (ki) şeytanın sözü şüphesiz yalandır.

2.4.9. Şeytan Rakibin İnsan Olmaması

Rakip, âşık için ağyar; sevgili için yardır. O daima çirkin, acımasız ve kötü, insanlıktan anlamayan bir tip olarak anlatılır. (Batislam, 2013, s. 23) İnsanlıktan anlamadığı için de acımasız olmaya devam etmektedir. Âşık sürekli acı çeker ve bu hâllerinin sebebi olarak da rakibi görür. Âşık kendini yiğit, rakibi de namert olarak konumlandırır. (Özkan, 2017, s. 36) Vusûlî de sevgiliye seslenerek rakibin insan olmadığını belirtir. Sevgili, rakibe yakınlık duymaya devam eder ama âşık yine de bir umutla sevgiliyi uyarmaktadır.

Bî-haberdür n'eydügin bilmez ol insâniyyetün

Ey perî-peyker rakîb-i ehremen âdem degül

Vusûlî, G. 126 / 4 (Taş, 2010, s. 145)

Ey peri yüzlü! Şeytan rakip, insan değildir; o, insanlığın da ne demek olduğunu bilmez, (bundan) habersizdir.

Ramazân Behiştî de şeytan benzetmesinde rakibin her yönüyle şeytana yakın olduğuna işaret eder. O yaptığı kötülüklerle ancak şeytanın soyuna ait olabilir.

Şeklen gören agyârın âdem diyemez cindür

Bed-lehcesi iblîse her vechile yakındur

Vizeli Ramazân Behiştî, G. 150 / 1 (Aydemir, 2018, s. 185)

(Senin) rakiplerini şeklen gören insan diyemez, (o) cindir. (Onun) kötü dili, her sebeple şeytana yakındır.

2.4.10. Şeytan Rakibin Sevgiliyi Kollaması

Klasik şiirdeki rakip tipine bakıldığında iki farklı yönüyle karşılaşılır. Birincisi, sevgilinin etrafında bulunarak onu koruyup kollayan bir kimse; ikincisi ise âşığın sevgiliye ulaşmasını engelleyici kötü bir tip olmasıdır. (Batislam, 2013, s. 23) Münirî,

birinci tip rakipten bahsederken rakibi koruyup kollama özelliğiyle belirtse de aslında tam tersi olduğunu vurgulamaya çalışır. Rakip, koruyucu ve kollayıcı gözükse bile aslında bu davranışlarının altında yine yoldan çıkarıcı şeytan tavırları yatmaktadır. Âşık da yine sevgiliyi bu konuda dikkatli olması için uyarmaktadır.

Şairin şeytanı din dışına çıkarak kullanmasıyla edebî şahsiyeti arasında ilgi kurulabilir. Şair, *Dîvân*'ında kendi şiirini "revân, latîf ve nâzik" olarak yorumlar. Şiirlerinde çeşitli manaları bir araya getirdiğini ve parlaklığının sebebinin sevgiliyi anlatmak olduğunu söyler. Gazel söylemekte sihirbazlık gösterdiğini belirten şairin edebî şahsiyeti rint ve âşık olarak değerlendirilebilir. (Ersoy, 2010, s.4)

Der-hayâlet ki rakîb-i to be-dil mî-âyed

Ez-reh-i râst be-hâhed ki bered şeytânest

Münirî, K. 24 / 19 (Ersoy, 2010, s. 229)

Rüyanda seni kollayıp gözetleyen rakibini görüyorsan o seni doğru yoldan çıkarmaya çalışan şeytandır.

2.4.11. Şeytan Rakibin Köpeğinin Şeytana Benzemesi

Diyarbakırlı Hâmî de yine bu benzetmede farklı bir parantez açarak rakibin köpeğini şeytana benzetir. Klasik şiirde rakibin de köpeğe benzetildiği görülür. Bu benzetmenin sebebi, rakibin sürekli sevgilinin mahallesinde aynı bir köpek gibi dolanıp durmasıdır. Şair ise bu beyitte rakibin köpeğiyle şeytan arasında teşbih yaparak bu durumu ortaya koymaktadır.

Hâmi gördüm bu gice kelb-i rakîbi tolanur

Cennet-i kûy-ı dil-ârâyı 'Azâzîl gibi

Diyarbakırlı Hâmî Ahmed, G. 61 / 9 (Yılmaz, 2017, s. 209)

Hâmi! Bu gece rakibin köpeğini, gönlü süsleyen (sevgilinin) cennette benzeyen mahallesini şeytan gibi dolanır gördüm.

2.4.12. Sevgilinin Rakibe Meyletmesi / Uyması

Klasik şiirde rakip, genellikle âşığın bakış açısıyla tanıtılır. Âşığı asıl üzen durum, sevgilinin rakibe ilgi gösteriyor olmasıdır. (Batislam, 2013, s. 23) Kendisi bu kadar çabalamasına rağmen vuslata ulaşamamaları âşığın zoruna gider ve bu sonucun sorumlusu olarak rakibi görür. Ona beddua eder hatta ölmesini bile ister.

Sevgilinin hak etmediği hâlde rakibe ilgi göstermesi âşığın ona düşman olmasına sebep olur. Sevgili âşığı görmezden gelir fakat rakibe meyleder. Şairler, bazen gülü sevgiliye; rakibi de dikene benzeterek bu duruma şaşırmamak gerektiğini belirtirler. (Özkan, 2017, s. 11-14) Beyitlere bakıldığında da Bâkî'nin sevgilinin bu meyletme durumuna değindiği görülür. Sevgili bu davranışında diretmektedir fakat şeytana uymak yani rakiple birliktelik kurmak insana bir fayda sağlamamaktadır. Fevzî de beytinde sevgilinin rakibin sözüne bu kadar uymasına ve her dediğini dikkate almasına anlam veremediğini belirtir. Yûsuf Garîbî, yine meyletme mazmununa değinir ve buna ek olarak rakip-şeytan, sevgili-melek benzetmesi de kurar; melekle şeytanın bir arada durup beraber gezmelerine de anlam veremez. Şeyhülislâm Yahyâ da rakibin alçak olduğunu söyler ve sevgilinin sürekli ona iyilik etmesinin doğru olmadığını vurgular. Vusûlî ise sevgilinin şeytan rakibe meyletmesine ek olarak kendi cennetini yani mahallesinde gezinebilme hakkını rakibe sunmuş olmasından şikâyet eder. Âşık, sevgilinin köyüne bir kere gidebilmek için, sevgiliyi mekânında bir kez olsun görebilmek için elinden gelen çabayı gösterir; ümidini kaybetmeden çabalar fakat bu gayretler hiçbir zaman karşılık bulmaz. Rakip ise bu lütuflara zaten sahiptir. Sürekli sevgilinin yanında yöresindedir. Rakibe cenneti layık gören sevgili, âşığa sadece cefa vermektedir. Şair de bu durumdan şikâyetini ortaya koymuştur.

Âşık Çelebi'de de yine bir şikâyet söz konusudur. Melek gibi güzel ve iyi huylu sevgilinin şeytan rakibi tercih ettiğini ve âşıktan uzak kaldığını belirterek bu durumdan yakınır. Âşığın bu eziyete katlanması ve bununla yaşaması çok zordur fakat sevgilinin tüm yaptıklarına ve dayanılmaz cefasına rağmen âşık sonunda durumundan memnun olacaktır. Şairin şeytanla rakip arasında ilgi kurarak konuyu din dışı bir benzetmeye aktarmasıyla edebî şahsiyeti arasında ilgi kurulabilir. Âşık Çelebi, güzellere düşkünlüğü ve hayata bağlılığından dolayı Âşık mahlasını seçmiştir. Arkadaşlarını, sevgilileri ve

eğlence yerlerini anlatmayı seven şair, şeytanı kullanarak benzetmelere farklı bir yönden bakmış ve dinî bir varlık olan şeytanı bu benzetmede kullanmıştır. (Kut, 1991, s. 549-550)

Her perî-rûnun olur meyli rakîb-i dîve

Cân u dil virmek ile bunlara âdem yaramaz

Bâkî, G. 203 / 3 (Küçük, 2015, s. 166)

Her peri sevgilinin şeytan rakibe (bir) meyli olur, bunlara can ve gönül vermek insana yaramaz.

Her bir sözine rakîb-i dîvün

Bilsem niçün iktidâ idersin

Fevzî, Tb. 5 / 4 (Kaplan, 2019, s. 46)

Şeytan rakibin her bir sözüne neden hep uyarsın, bilmiyorum.

Gice bir yerde rakîb ile işitdim yâri

'Aceb itdim ki melek eyledi şeytâna heves

Erbilli âmâ Yûsuf Garîbî Efendi, G. 111 / 7 (Tosun, 2007, s. 121)

Gece bir yerde rakiple sevgiliyi işittim; melek, şeytana heves etti (diye) şaşırdım.

Rakîb-i dîvi âdem mi sanur ki ol perî bilsem

Anun gibi le'îme bunca ihsân eyleyüp neyler

Şeyhülislâm Yahyâ, G. 130 / 4 (Kavruk, 1980, s. 155)

O peri (sevgili), şeytan rakibi insan mı sanır ki onun gibi alçağa bunca iyilik yapıp neyler?

Agyâr-ı dîve cennet-i kûyın mahal görüp

Komaz kusûr bana cefâda ‘azâb eder

Vusûlî, G. 64 / 2 (Taş, 2010, s. 99)

(Sevgili), şeytan rakibe sokağının cennetini uygun görüp bana cefada kusur bırakmayıp (sürekli) azap eder.

Buna âdem nice katlana ki her ehremeni

O perî yüzli melek göz göre bizden yegler

Âşık Çelebi, G. 96 / 4 (Kılıç, 2017, s. 126)

O peri yüzlü melek (sevgili), göz göre göre her şeytanı bizden üstün tutar; buna insan nasıl katlansın?

Tahmisinde gördüğü bir rüyayı anlatan Leylâ Hanım ise sevgilinin rakibe olan meylini farklı bir bakış açısıyla anlatır. Tahmise rakibi şeytana teşbih ederek başlar. Rakibe bu denli sinirlenmesinin ve onu kötü şeytan olarak görmesinin sebebi de sevgiliyle yakınlığıdır çünkü rüyada rakip sevgiliyi kucağında uyutmuştur. Sevgili ve rakibi bu denli yakın görmenin kendisine acı çektirdiğinden bahsederek devam eden şair, yine de her şeye rağmen bu gördüklerini hayra yormak gerektiğini söyleyerek tahmisini sonlandırır. Âşığın yaşadığı sıkıntılar, şeytanın (rakibin) hareketlerinin sonucudur; o, şercidir fakat şair yine de ümit etmeyi bırakmamaktadır.

Bir şeb rü’yâda gördüm ben rakîb-i dîv-etvârı

Kucagında uyutmuşdı bana nisbetle dildârı

Mu‘azzeb itmede rü’yâda olsun ‘âşık-ı zârı

Eyü ma‘nî degil yanında gördüm düşde agyârı

Egerçi korkulı rü’yâ sonını hayra yormuşlar

Leylâ Hanım, Thm. 13 / 2 (Arslan, 2018, s. 58)

Bir gece rüyada şeytan davranışlı rakibi gördüm, bana nispet ederek kucağında sevgiliyi uyutmuştu. (Bu), ağlayan aşığa eziyet etmektir (ama) olsun. Rüyada yanında yabancılar gördüm, bu iyi anlamda değildir. Eğer korkulu rüya (görürsen) sonunu hayra yormuşlar.

2.4.13. Şeytan Rakibin Âşıktan Uzak Olması

Klasik şiirde sevgili kadar rakip de âşığa acı çektirmektedir. Bu acı ona ölümden bile daha beterdir. (Özkan, 2017, s. 12) Rakibin sevgiliye karşı olan tavrı, onunla yakınlığı, araya girerek âşığı uzakta tutması acı çektiren durumlardır. Âşık da bu tavırlarından dolayı rakipten uzak kalmak istemektedir. Kânî, bu içinde bulunduğu hâlden dolayı Allah'tan yardım isterken Allah'ın insanlara uzak ama aslında bir o kadar da yakın durarak yardım ettiğini belirtir. Allah'a seslenen Kânî, beytin devamında da ona sadece kötülükte bulunan rakipten hep uzak kalmayı dilemektedir. Amacı sevgiliye her an yakın olmaktır.

Ne denlü olsa dûr-â-dûr hep 'âvn-i İlâhîdür

Rakîb-i dîv-haslet isterem yâ Rabb cüdâm olsun

Kânî, Mkt. 34 / 2 (Yazar, 2017, s. 272)

Ne denli uzaktan uzağa olsa da hep Allah'ın yardımıdır. Ya Rab! Şeytan huylu rakip, (benden) uzak olsun isterim.

SONUÇ

Klasik Türk şiirinde şeytan konusunun işlendiği ve tarama yönteminin kullanıldığı bu çalışma, iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde şeytanın İslamiyet, Hristiyanlık ve Yahudilik dinlerinde ve kutsal kitaplarında hangi isimlerle anıldığı, ne şekillerde anlatıldığı vurgulanmıştır. Buna göre üç semai dinde şeytanla ilgili inanışlar şöyle özetlenebilir:

Şeytan, İslamiyet'te Allah'ın secde emrine isyan etmeden önce azazil, isyan edip cennetten kovulduktan sonra ise iblis olarak anlatılmaktadır. Çoğul kullanımlarda ise şeyâtin adıyla bahsedildiği görülür. Yahudilikte ise milattan önce düşman bir melek olarak geçen şeytan, daha sonra azazil ve iblis isimleriyle de anılır. Bir diğer isimlendirmesi ise Hz. Havva ve Hz. Âdem'in cennetteki elmayı yiyerek cennetten kovulmaları olayındaki dişi şeytan olarak geçen Lilith'tir. Bu olayda yılan ve şeytan arasında da ilgi kurulmuştur. Hristiyanlıkta ise iblis olarak isimlendirilen şeytan, diğer dinlerden farklı olarak Lucifer ismiyle cennetten atılan iki boynuzlu bir melek olarak geçmektedir. İslamiyet, Yahudilik ve Hristiyanlık dinlerinde şeytan anlatımlarına ve isimlendirilmelere bakıldığında farklılık olduğu, iblis isimlendirmesinin ise bu üç dinde ortaklık gösterdiği görülür. Aynı zamanda bu üç dinde şeytan; insanı kandıran, kötü yola ve günaha teşvik eden, kötü özelliklere sahip, kötülüğün ilkesi bir varlık olarak nitelendirilir. Yahudilik ve Hristiyanlık dinlerindeki şeytan kavramının ve bununla ilgili olayların Klasik Türk şiirine yansıdığı da çalışmada tespit edilmiştir. Bu yansıma sadece dinle ilgili olan başlıklarda görülmektedir. Şeytanı Yahudilik ve Hristiyanlık dinlerindeki yerleriyle şiirlerine yansıtan şairler; Ahmedî, Nef'î, Erzurumlu Zihnî ve Ubeydî olmuştur.

Çalışmanın ikinci bölümü ise şeytanın klasik Türk şiirindeki yerine odaklanır. XIV. ve XX. yüzyıllar arasındaki 127 divan taranmış, şeytanın hangi isimlerle geçtiği tespit edilirken şeytan, iblis, ehremen, azazil, şeyâtin ve dîv isimlerine 43 divanda (Edhemî, Fakîh, Hüseyin Baykara, Kemâl Ümmî, Amrî, Ca'ferî Baba, Câmi, Derzizâde Ulvî, Edirneli Nazmî, Abdulahad Nûrî, Askerî, Âgâh, Ayıntablı Hâfız Abdülmecidzâde, Bahtî, Bosnalı Âsım, Cem'î, Edirneli Ahmed Rüşdî, Emetullâh Hanım, Fenâyî Cennet Mehmet Efendi, Fütûhî, Gümülcineli Dürrî, Hâfız Ahmed Paşa, İlmî, İsmetî, Kâşif Es'ad Efendi, Mu'în, Nakşî, Neşâtî, Nisârî, Rehâyî, Sabîr Parsa, Sahhaf Rüşdî, Şûhî, Ahmed

Neylî, Beliğ, Çeşmizâde Reşîd, Hâtif, Nâşid, Râsim, Zîver, Cerrah Ömer Lütfî, Hasan Rıza, Yâver) rastlanmamış ve söz konusu divanlar çalışmanın dışında tutulmuştur.

84 divanda (Ahmedî, Âkif, Nef'î, Gelibolulu Mustafâ Âlî, Sâkıb Dede, Muhyî, Mihrî Hatun, Şeref Hanım, Leylâ Hanım, Bursalı İffet, Ubeydî, Nehcî, Revânî, Abdülmecîd Sivâsî, Meşhûrî, Ravzî, Ramazân Behiştî, Seyyid Burhân, Sehâbî, Adlî, Kerküklü Tabipoğlu, Günahkâr, Nigârî, Ümmî Sinân, Şeyhî, Hakîkî, Taşlıcalı Yahyâ Bey, Asrî, Ahmed-i Rıdvân, Avnî, Kadîmî, Ecrî, Bursalı Rahmî, Mehmed Sıdkî, Münirî, Bağdatlı Rûhî, Tacizâde Ca'fer, Ereğlili Hüznî, Mostarlı Hasan Ziyâ'î, Süheylî, Esrâr Dede, Karamanlı Nizâmî, Hamâmîzâde İhsân, Fevzî, Katibzâde Sâkıb, Sa'id Girây, Nev'îzâde Atâyî, Şeyhülislâm Yahyâ, Filibeli Vecdî, Cenâbî, Âşık Çelebi, Gülşenî, Zâtî, Lebîb, Bâkî, Erzurumlu Zihnî, Nedîm, Mesîhî, Karamanlı Aynî, Hayretî, Celîlî, Arpaemîni-zâde Mustafâ Sâmî, Şeyh Gâlib, Kara Fazlî, Hamdullah Hamdî, Gurbî, Sarı Müderris Şeyh Sinân, Bahrî, Kalkandelenli Mu'îdî, Vusûlî, Dede Ömer Rûşenî, Beşiktaşlı Yahyâ Efendi, Erbilli Âmâ Yûsuf Garîbî, Gelibolulu Sürûrî, Âhî, Kânî, Kâmî, Sehi Bey, Sünbülzâde Vehbî, Diyarbakırlı Hâmî Ahmed, İbrâhîm Tırsî, Fuzûlî, Hecrî, Kemâl Paşazâde) söz konusu isimlerle şeytanın anıldığı tespit edilmiştir. 127 divan taranırken özellikle basılı divanlar ve yüzyılların öne çıkan şairleri baz alınmıştır.

Taranan divanlarda dikkat çeken hususlardan biri, en fazla kullanılan ismin "şeytan" olmasıdır. Bu isimlendirmeyi "dîv" takip ederken sıralama iblis, ehremen, azazil, şeyâtin şeklinde devam etmektedir. Yüzyıllardaki yoğunluk oranına bakıldığında ise XVI. yüzyıl divanlarında şeytan daha fazla anılmaktadır. Konunun XVI. yüzyılda daha fazla itibar görmesinin sebebi, dönemin klasik Türk şiirinin en fazla divan tertip edilen çağlarından biri olması ve bu yüzyılda dinî esaslara ilişkin konulara olan temayüldür. Dönem divanlarının sayıca fazla olması, taranan divanların yoğunluğunun da bu döneme denk gelmesine sebep olmuştur.

Çalışmada konunun doğrudan dinî çerçevede mi, yoksa din dışı anlamda mı işlendiklerine de dikkat çekilmeye çalışılmıştır. XVI. yüzyıla ait 25 şairin divanlarına bakıldığında bazı şairlerin sadece dinî konuları, bazılarının sadece din dışı konuları, bazılarının ise her ikisini birden işlediği tespit edilmiştir. Bu üç gruptan en yoğun olanı dinî konular oluşturmaktadır. Şairler; şiirlerinde şeytan konusuna yer verirken şeytana uymak, şeytanın reddedilmesi, şeytan taşlama, şeytanca davranmak, şeytanın kendini

üstün görmesi, cin, şeytanın dinî kitapları inkâr etmesi, şeytandan kaçmak, şeytanın secde etmemesi, sofu / zahit gibi dinî konulara ve olaylara değinmişlerdir. Bu örneklerle birlikte din-edebiyat ilişkisi de ortaya konulmuş olmaktadır. Bu yüzyıla ait bazı şairler -Münirî, Bağdatlı Rûhî, Âşık Çelebi, Bâkî, Vusûlî-; din dışına çıkarak sevgili, rakip ve âşık ile ilgili konulara yoğunluk vermişlerdir. Söz konusu şairlerin şeytanı konu olarak kullanmalarının da edebî anlayışlarıyla bağlantılı olduğu söylenebilir.

Şeytanın en az konu edildiği divanlar ise XIV. ve XX. yüzyıllara aittir. XIV. yüzyılda divan sayısının azlığı, şeytanın şiirlere konu olma oranını doğal olarak düşürür. XX. yüzyıl divanlarında mevzunun şairlerin dikkatini çekmeme sebebi ise hem dinî dozun toplumun içinde bulunduğu sosyal şartlara koşut olarak azalması hem de klasik şiirin konularının değişikliğe uğramasıyla açıklanabilir.

Az sayıda şiire konu olsa da XIV. ve XX. yüzyıllarda şeytanın hangi sebeplerle şiirlere dâhil olduğu gözden geçirildiğinde dinî unsurların ağırlık gösterdiği görülür. XIV. yüzyılda şairler; nefis, şeytanın musallat olması, insanı azdırması, cennetten kovulma, şeytandan Allah'a sığınmak, şeytanın secde etmemesi, şeytanın kibirli oluşu gibi dinî konulara şiirlerinde yer vermişlerdir. XX. yüzyılda ise şeytanı mevzubahis eden sadece iki şair olup (Kadîmî ve Asrî) onlar da şeytanı dinî çerçevede işleyerek din dışına çıkmamışlardır.

Şeytan bahsinin gazel, kaside, kıta, mesnevi, murabba, müseddes, müsemmen, rubai, terkibibent, terciibent, tahmis nazım şekillerinde ve kudumiyye, mersiye, tevhit, münacat ve naat nazım türlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir. Konu, daha çok gazel ve kaside nazım biçimlerinde yer etmiş; az da olsa murabba, muhammes gibi nazım biçimlerinde de şeytandan bahsedilmiştir.

Gazeller; genel anlamda kadın, aşk, şarap gibi lirik konuları ön plana çıkarsa da tespit edilen beyitlerdeki konu ağırlığı, dinîdir. Cennetten kovulma, ateşten yaratılma, secde etmemek, şeytan taşlama, reddedilme, nefis, Hz. Süleyman gibi konu başlıkları altında gazel örneklerinin fazla olduğu tespit edilmiştir. Din dışında şeytanın kibirli, hileci ve vesvese verici oluşu gibi özellikleri de gazel nazım şekliyle verilmiştir. Bunların dışında klasik şiirde daha genel çerçeveyi oluşturan sevgili ve rakip konularından örneklere de rastlanmıştır.

Kasidelerde ise konu, gazellerden farklı bir şekilde işlenmemiş; yine din ağırlık merkezini oluşturmuştur. Melek, şeytanın kendini üstün görmesi, secde etmemesi, şeytan taşlama, şeytana uymak, nefis, Hz. Süleyman gibi dinî konuların yoğunlukta olduğu görülmüştür. Bunlara ek olarak şeytanın özelliklerinden olan; kötü oluşu, doğru yoldan saptırması, rahat ve eğlenceye yöneltmesi, vesvese verici ve hileci oluşu özellikleri de kasidelerin konusu olmuştur. Dinî konular dışında rakiple ilgili benzetmelerde de kaside örneklerine rastlamak mümkündür.

Şeytanı farklı yönleriyle, biraz da olsa genel çerçevesinden -dinî konulardan- ayırarak işleyen nazım şekilleri, gazel ve kaside olup şairler; şeytana sevgili, rakip ve âşık arasındaki münasebetleri anlatmak için yer vermişlerdir.

Yoğunluğu oluşturan bu iki nazım şekli dışındaki kıta, murabba, müseddes, müsemmen, rubai, terkibibent, tercibent ve tahmis nazım şekillerine bakıldığında ise yine dinî konuların yer aldığı fark edilmiştir.

Nazım türlerinden alınan örneklere bakıldığında ise türlerin sahip olduğu özellik ve içerikler gereğiyle olsa gerek sadece dinî konulardan örnekler tespit edilmiştir. Kudumiyyede cennetten kovulma ve şeytanın ağına düşmek, mersiyede şeytanın musallat olması, münacatta şeytan taşlama, naatta nefis, tevhitte şeytanın ağına düşmek, şeytana uymak ve şeytanın dinî kitapları inkâr etmesi konularının işlendiği tespit edilmiştir. Görüldüğü üzere nazım türlerinde dinî konular dışına çıkılmamıştır.

Din başlığı altında tespit edilen alt başlıklarda en yoğun konu "nefis ve şeytan"dır. Şairler, şeytan konusuna değinirken şeytanın insanı nasıl kandırdığını, yoldan çıkarttığını ve günah işlemeye yönelttiğini anlatmaya çalışırken nefse başvurmuşlardır. Şeytan, cennetten kovulduğu andan itibaren dünyadaki insanları kıyamete kadar azdıracağına yemin etmiştir. Şeytanın bu azdırıcılığına cevap veren de insanın içinde yer alan nefsidir. İnsan yaratılışının zevke, eğlenceye, günaha ve yasak olana meyletmesi onun nefsiyle alakalı bir durumdur. Şairler de şeytanın hareketlerine cevap olarak insanın nefsini öne sürmüşlerdir. Anlatımların geneline bakıldığında insanın şeytansı hareketlerinin sebebi olarak nefis görülmektedir. Şairler, işledikleri günahlardan dolayı şeytanı değil; kendi nefislerini sorumlu tutarlar. Genelleme bu şekilde olsa da bazı beyitlerde nefsi suçlamamak gerektiği, bu davranışların şeytandan dolayı olduğu vurgulanmıştır. Dikkat çeken bir diğer nokta ise şeytan ne yaparsa yapsın, insan nefsinin ondan üstün olduğu ve

eğer Allah'a sığınılırsa onu alt edebileceği fikrinin vurgulanmasıdır. Şairler, şeytan ve nefis arasında karşılaştırma yaparak nefsi ve imanı daha üstün tutmuşlardır. Bu konuda başarılı olabilmek için de Allah'tan yardım istemektedirler. Yoğunluğun bu başlık altında toplanmasının sebebi olarak klasik Türk şiirinin dinle olan bağlantısının yanı sıra şairlerin şiiri insanlara doğruyu göstermek, öğüt vermek, onları bilgilendirmek amacıyla kullanmaları görülebilir. Dönem şairleri, din konusunda bilgiye sahip kişilerdir. İnsanın hayatı boyunca neleri yapması, neleri yapmaması gerektiğinin de farkında oldukları için eserlerini oluştururken davranış sebeplerinde şeytan-nefis arasında ilgi kurmuşlardır. Yaşadığı hayattan memnun olmayan, davranışlarını sorgulayan kişilerin bu muhasebe sırasında nefse yönelmesi ve bunu edebiyata aktarması da bir diğer sebep olarak gösterilebilir ve bu da genel anlamda soyut kabul edilen klasik Türk şiirinin sosyal hayat ve dinle bağlantısını da ortaya koymaktadır.

Dinle ilgili beyitlerde nefisten sonra yoğunluğun devam ettiği konular; "şeytan taşlama", "sofu-zâhid", "şeytana uymak", "şeytandan Allah'a sığınmak" ve "cennetten kovulma"dır. Şeytan taşlama olayı, beyitlerde daha çok soyutlaştırılarak verilerek şeytanın yerine rakip-düşman gibi kavramların konulduğu görülür. Şeytanın kötülüğü ve yaptığı yanlışlar, şair tarafından yine kötü görülen kimselere aktarılarak onların taşlanması -uzaklaştırılması- gerektiğine vurgu yapılmıştır. Sofu-zahit başlığında ise dönemsel bir bağlantı kurulabilir. Şairler, bu kavramlarla şeytan arasında ilgi kurarken döneminin sosyal hayatının ve edebiyatının içinde yer alan durumlara da dikkat çekmişlerdir. Allah yolunda olan rintle karşısında duran zahit-şeytan karşıtlığı beyitlerde tespit edilmiştir. Özellikle şeytana uyma yönünde sosyal bir uyarı yapan şairler, vesveselere kapılmamak gerektiği konusunda da ikazlarda bulunurlar. Beyitlerde şairler, şeytana uyan insanların sonunda cezalandırılacakları ve kötü durumlara düşecekleri yönünde hatırlatmalar da yaparlar.

Sıkça bahsedilen konulardan biri de şeytanın cennetten kovulma olayıdır. Burada şairler, şeytanın Allah'a ve onun emrine karşı gelen bir varlık olduğunu ve bu hareketinden dolayı lanetlendiğini vurgularlar.

Şeytanın niteliklerine yönelik başlıklarda onun hileci-oyuncu ve vesvese verici olduğunun ifade edildiği beyitler sayıca fazlalık gösterir. Şairler, bu beyitlerde dinî unsurlara daha fazla yönelerek insanın içini kaplayan huzursuzluğa sebep aramaya

çalışmışlardır. Şeytan, sürekli insana vesvese vererek böylelikle hile ve oyunla onu ibadetlerden uzaklaştırmakta, mümkün olan her fırsatta insanı kandırarak onu doğru yoldan saptırıp günah işlemeye yöneltmektedir. Şiirlere yansıyan bu beyitler eşliğinde şairler, şeytanın özelliklerine de dikkat çekmeye çalışmışlardır.

Dinî unsurlar ve şeytanın özellikleri bir kenara bırakılırsa şeytan konusunun sevgili ve âşıkla ilgili münasebetleri ifade etmek için çeşitli benzetmelerle birlikte kullanıldığı ve bunların çoğunun sevgili-şeytan tasvirleri olduğu görülür. Şairler, sevgilinin azdırıcı oluşu, insanı çarpması ve âşıkları kötü fiiller yapmaya teşvik etmesiyle bu benzetmeleri kurmuşlardır.

Sevgilinin dudağının Hz. Süleyman'ın mührüne benzetilmesi sebebiyle en fazla bahsedilen kıssalardan biri, Hz. Süleyman'ın yüzüğünü çaldırması olayına ilişkindir. Hz. Süleyman'ın cinlere hükmetme özelliğiyle de bağlantı kurularak sevgilinin etrafındaki şeytanlara -burada âşıkların kastedildiği söylenebilir- hükmetmesi niteliğine de vurgu yapılmıştır. Burada yapılan benzetmelerin dinî unsurlarla birleştirilmesinin ve şeytan konusunun işlenmesinin sebebinin de klasik şiir ve din arasında bağlantı olması ve aynı zamanda benzetmelere farklı bir yönden bakmak olduğu belirtilebilir.

Tezle ilgili belirtilmesi gereken önemli bir husus da Hz. Süleyman kıssasına dair, dinle ilgili beyitler alt başlığına eklenebilecek birçok beyit tespit edilmesine rağmen bu beyitlerin çalışmaya dâhil edilmemesidir. Beyitler, genel anlamda Hz. Süleyman'ın mührünün çalınması olayıyla ilgili olup beyitlerin anlamlarına bakıldığında mührü çalanın şeytan veya dîv olarak ifade edildiği görülür. Kaynaklardan da tespit edileceği üzere mührü çalan varlığın şeytan mı, cin mi ya da bir dev mi olduğu konusunda ortak bir fikre varılamamış, bu sebeple mührün çalınmasıyla ilgili beyitler çalışmaya alınmamıştır.

Rakiple ilgili beyitlerde yoğunluk, sevgili-âşık ve rakip üçlemesi üzerine kurulmuştur. Klasik Türk şiirinde âşık ve sevgili birbirine hep uzaktır. Âşık, sevgiliyi bir kere görebilmek ve ona yakın olabilmek için her şeyi yapar fakat sevgili ona bir türlü yüz vermez. Âşığın bu karşılıksız aşkının yanında bir de sevgilinin etrafında bulunan rakipler vardır. Yani sevgilinin tek bir âşığı yoktur ve hepsi de birer rakiptir. Şairler, rakip-şeytan benzetmesi kurarak sevgilinin rakiple gezmesi-dost olması ve ona meyletmesi üzerine daha fazla yoğunlaşmışlardır. Rakip, sürekli sevgilinin yanında olup âşığın bir kere bile

yaşamadığı ilgiye maruzdur. Sevgilinin bu tavırlarına bir açıklama bulamayan âşık, çareyi rakibi şeytana benzetmekte bulur. Şeytanın azdırıcı olması, insanı doğru yoldan saptırması, insana vesvese vererek sürekli yakınında durması, alçak olması gibi yönlerle rakip-şeytan benzerliği kurulmuştur. Rakibin yerinde olmak isteyen ve sevgiliyle yakınlıklarına anlam veremeyen âşık / şair, bu benzetmeleri kurarak edebiyatın dinden faydalanma imkânını kullanır. Böylelikle hem din-edebiyat ilişkisi kurulmuş, beyitlerle birlikte dinî olaylara değinilmiş hem de konu çeşitliliği sağlanarak benzetmelerin yönü değiştirilmiştir.

Genel anlamda tespit ve değerlendirme yapıldığında Klasik şiirde çeşitli adlarla anılan şeytanın İslam dinindeki yeri gereği, beyitlerde olumlu herhangi bir yönüne rastlanmaz. Şeytan, dinle ilgili kısımlarda da edebî anlamda yapılan benzetmelerde de hep olumsuz anlamlar ve durumlarla birlikte verilmiştir. Özellikleriyle de ön plana çıkarılan şeytan; karanlık, kibirli, doğru yoldan saptıran ve vesvese verici bir varlık olarak anlatılmaktadır. Şeytan, dinlerde farklı adlarda ve olaylarda geçmesine rağmen klasik şiirde nitelikleri genel olarak bu şekildedir.

Dönemsel olarak bakıldığında klasik Türk şiirinde geçtiği süre zarfında anlatımında herhangi bir farklılaşma tespit edilmemiştir. Şairler, şeytanı dinî unsurlar ve anlatımlarla ön plana çıkarmışlar; yapılan benzetmeler daha geri planda kalmıştır. Benzetmelerin yönü de sevgili-âşık ve rakip arasında değişkenlik göstermektedir. Somut-soyut anlamlarda bakıldığında ise şeytanın daha çok soyut olarak, özelliklerinin benzetmelerle birlikte somut olarak işlendiği tespit edilmiştir. Somutlaştırılarak verilen beyitlerde anlatımlar, şeytan-rakip ve şeytan-sevgili bağlantıları üzerinden onların davranışlarına yöneliktir.

Beyitlerin dönemsel ilişkilerine bakıldığında din konusu yoğun bir tabaka hâlinde işlenmektedir. Din, toplumu etkileyen önemli bir unsur olduğu için şeytan bağlamında Klasik Türk şiirinde dinin etkisi açıktır. Şeytan, azazil, ehremen, şeyâtin, dîv gibi isimlendirmeler altında farklı özellikleriyle ele alınan, çeşitli benzetmelerle ön plana çıkarılan şeytan aracılığıyla şairler, toplumdaki çeşitli insan tiplerine de dikkat çekerek yeri geldiğinde dinî uyarılarda bulunmuşlardır. Şairler tarafından şeytanın konu olarak seçilmesinin amacı hem dinî unsurları kullanarak geçmişte yaşanan olayları döneme uyarlamak hem de klasik şiirde en çok geçen sevgili-âşık-rakip üçlemesinin

benzetmelerine şeytanı vesile kılmaktır. Bu çalışmayla tespit edilen beyitler ışığında şeytan konusunun klasik edebiyata fikrî zenginlik kattığı ortaya konulmuş; aynı zamanda edebiyatın din-toplum ilişkisi, bu bağlamda aydınlatılmıştır.

Bunlara ek olarak aşağıdaki tabloda şairler yüzyıllara göre sıralanmış, divanlarında şeytanın; şeytan, dîv, iblis, ehremen, azazil ve şeyâtin adlarından hangisiyle geçtiği ve kaç defa anıldığı tablo üzerinden belirtilmiştir.

	ŞEYTAN	DÎV	İBLİS	EHREMEN	AZAZİL	ŞEYÂTİN
AHMEDÎ	2	3	1			
KERKÜKLÜ TABİPOĞLU	1		1	1		
TACİ-ZÂDE CA'FER ÇELEBİ		2				
KARAMANLI NİZÂMÎ	1					
MESÎHÎ	1	1				
KARAMANLI AYNÎ		1	1		1	
HAMDULLAH HAMDÎ				1		
SARI MÜDERRİS ŞEYH SİNÂN	5					
DEDE ÖMER RÛŞENÎ		1				
MİHRÎ HATUN		1	3			
ŞEYHÎ			1			
HAKÎKÎ		4	1			
AVNÎ	1					
GELİBOLULU SÜRÛRÎ	1	3				
ÂHÎ	1					
GELİBOLULU MUSTAFÂ ÂLÎ	1	1	3			
UBEYDÎ	1					
REVÂNÎ	3					
ABDÜLMECÎD SİVÂSÎ	1		1			
RAVZÎ	1		1			
RAMAZÂN BEHİŞTÎ			2			
SEHÂBÎ		1				
GÜNAHKÂR		1	2			
TAŞLICALI YAHYÂ BEY	5		1			1
AHMED-İ RIDVÂN	4	2	1			
BURSALI RAHMÎ			1			
MÜNİRÎ	1					
BAĞDATLI RÛHÎ	1					
SÜHEYLÎ				1		
FİLİBELİ VECDÎ	3					
CENÂBÎ		1				
ÂŞIK ÇELEBİ				1		
GÜLŞENÎ SARUHANİ						
ZÂTÎ	1	1	3	1		
BÂKÎ		1				
HAYRETÎ	1	1	1			
CELÎLÎ	1	1				
KARA FAZLÎ			2			
KEMÂLPAŞAZÂDE	1					
KALKANDELENLİ MU'ÎDÎ	1	1				
VUSÛLÎ		1		2		
BEŞİKTAŞLI YAHYÂ EFENDİ	2		3			
KÂMÎ	1		1			
SEHÎ BEY	1	1				

	ŞEYTAN	DİV	İBLİS	EHREMEN	AZAZİL	ŞEYATİN
FUZÛLÎ	1					
HECRÎ			1			
MOSTARLI HASAN ZİYÂ'Î	2	2	1			
FEVZÎ		1				
KATİPZÂDE SÂKIB	3					
NEV'ÎZÂDE ATÂYÎ	2					
ŞEYHÜLİSLÂM YAHYÂ		1				
LEBÎB	5	1				
NEF'Î	1	1				
MUHYÎ		1				
ÜMMÎ SİNÂN	1	1	5			
NEHCÎ			2			
SÂKIB DEDE	1	1				
MEŞHÛRÎ	2					1
SEYYİD BURHÂN		1				
ADLÎ	1					
ECRÎ					1	
MEHMED SIDKÎ	4					
ESRÂR DEDE	1					
SA'İD GİRÂY						1
ERZURUMLU ZİHNÎ	2				1	
NEDÎM	1					
ARPAEMÎNİZÂDE MUSTAFÂ SÂMÎ	1	1				
ŞEYH GÂLİB		1				
GURBÎ	1					
ERBİLLİ ÂMÂ YÛSUF GARÎBÎ	1					
KÂNÎ		3				
SÜNBÜLZÂDE VEHBÎ	4					
DİYARBAKIRLI HÂMÎ AHMED			1		1	
İBRÂHÎM TIRSÎ	1					
ÂKİF			2			
ŞEREF HANIM	6					
LEYLÂ HANIM	1	1	1			
BURSALI İFFET	1					
NİGÂRÎ	9	2				
EREĞLİLİ HÜZNÎ	2					
HAMÂMÎZÂDE İHSÂN	2					
BAHRÎ	1	1	1			
ASRÎ	1					
KADÎMÎ					2	

KAYNAKÇA

Abay, A. (2020). Şeytanın unutturması ve unutmanın mahiyeti: bütünsel yaklaşım. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, 18* (36), 50-55.

Admış, A. (2007). *Âkif Dîvânı (İnceleme- Transkripsiyonlu Metin)*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akdoğan, Y. (1979). *Ahmedî Dîvânı.* 10 Ocak 2025 tarihinde, https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10591,ahmedidivaniyasarakdoganpdf.pdf?0 adresinden erişildi.

Akgül, A. (2008). Bir mit olarak "şarabın icadı" ve anlamı. *Millî Folklor Dergisi, 20* (80), 14.

Akkaya, H. (2010). Süleyman. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (60-62. ss.), 38, TDV Yayınları.

Akkuş, M. (2018). *Nefi Divanı.* 10 Ocak 2025 tarihinde, https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57741,nefi-divanipdf.pdf?0 adresinden erişildi.

Aksoyak, İ. (2018). *Gelibolulu Mustafa Âlî Dîvânı.* 10 Ocak 2025 tarihinde, https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58695,gelibolulu-mustafa-ali-divanipdf.pdf?0 adresinden erişildi.

Akün, Ö. (1994). Divan Edebiyatı. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (389-427. ss.) , 9, TDV Yayınları.

Altaytaş, M. (2016). *Kur'an-ı Kerim'de Ehl-i Kitap.* Büyüyen Ay.

Armstrong, K. (2017) *Tanrı'nın tarihi.* (4.baskı). Pegasus.

Arı, A. (2018). *Sâkıb Dede Dîvânı.* 10 Ocak 2025 tarihinde, https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59860,sakib-dede-divanipdf.pdf?0 adresinden erişildi.

Arslan, M. (2020). *Muhyî Dîvânı.* 10 Ocak 2025 tarihinde, https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-277417/muhyi-divani.html adresinden erişildi.

Arslan, M. (2018). *Mihrî Hâtun Dîvânı.* 10 Ocak 2025 tarihinde, https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-208575/mihri-hatun-divani.html adresinden erişildi.

Arslan, M. (2018). *Şeref Hanım Dîvânı.* 10 Ocak 2025 tarihinde, https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-215362/seref-hanim-divani.html adresinden erişildi.

Arslan, M. (2018). *Leylâ Hanım Dîvânı.* 10 Ocak 2025 tarihinde, https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-215361/leyla-hanim-divani.html adresinden erişildi.

Arslan, M. (2018). *Bursalı İffet Dîvânı.* 10 Ocak 2025 tarihinde, https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-215364/bursali-iffet-divani.html adresinden erişildi.

Arslan, Ö. (2013). *Ubeydî Dîvânı.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aslan, Ü. (2017). *Nehcî Dîvânı.* 10 Ocak 2025 tarihinde, https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55752,nehci-divanipdf.pdf?0 adresinden erişildi.

Avşar, Z. (2017). *Revânî Dîvânı.* 10 Ocak 2025 tarihinde, https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196374/revani-divani.html adresinden erişildi.

Ay, A. (2014). *Abdülmecid Sivâsî Divanı (İnceleme-Metin).* Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aydemir, A. (1983). Hz. Süleyman (A.S.) . *İlahiyat Fakültesi Dergisi* , 194.

Aydemir, Y. & Çeltik, H. (2017). *Meşhurî Divanı.* 10 Ocak 2025 tarihinde, https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56155,meshuri-divanipdf.pdf?0 adresinden erişildi.

Aydemir, Y. (2017). *Ravzî Dîvânı.* 10 Ocak 2025 tarihinde, https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196580/ravzi-divani.html adresinden erişildi.

Aydemir, Y. (2018). *Ramazan Behiştî Dîvânı.* 10 Ocak 2025 tarihinde, https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56445,ramazan-behisti-divanipdf.pdf?0 adresinden erişildi.

Bakht, K. (2011). *Seyyid Burhân Divanı ve İncelenmesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Batislam, D. (2013). Divan şiirinde rakip ve Leyla Hanım'ın rakip gazeli. *Turkish Studies, 8* (13), 3-24.

Bayak, C. (2017). *Sehâbî Dîvânı.* 10 Ocak 2025 tarihinde, https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194338/sehabi-divani.html adresinden erişildi.

Bayram, Y. (2018). *Adlî Dîvânı.* 10 Ocak 2025 tarihinde,

https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-215522/adli-divani.html adresinden erişildi.

Bekar, A. (2019). *Kerküklü Tabiboğlu divanı.* Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bilge, M. (2008). *Günahkâr Dîvânı (Tenkitli Metin)*. İzmit: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bilgin, A. (2017). *Nigârî Dîvânı.* 10 Ocak 2025 tarihinde, https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194361/nigari-divani.html adresinden erişildi.

Bilgin, A. (2017). *Ümmî Sinan Dîvânı.* 10 Ocak 2025 tarihinde, https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-195646/ummi-sinan-divani.html adresinden erişildi.

Biltekin, H. (2018). *Şeyhî Dîvânı.* 10 Ocak 2025 tarihinde, https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-215511/seyhi-divani.html adresinden erişildi.

Boz, Erdoğan. (2017). *Hakîkî Dîvânı.* 10 Ocak 2025 tarihinde https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194363/hakiki-divani.html adresinden erişildi.

Bozyiğit, E. (2021). *Taşlıcalı Yahyâ Bey Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin- Nesre Çeviri-Sözlük).* İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Bulut, H. (2020). Tasavvufî bir bakış açısıyla nefis. *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi, 11* (1), 167.

Büyükarslan, H. (2015). *Asrî Dîvânı (İnceleme-Metin)*. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çavuşoğlu, M. (1991). Bâkî. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (537-540. ss.) , 4 , TDV Yayınları.

Çelebi, İ. (2010). Şeytan. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (99-101. ss.) , 39, TDV Yayınları.

Çelikel, F. (2023). Cin ve Şeytan hakkındaki bazı Kur'ân âyetlerinin modernist yorumunun tahlili ve tenkidi. *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi,* 7 (3), 523.

Çoban, M. (2007). *Kur'an ve sünnet rehberliğinde şeytanla mücadele edecek insanın eğitimi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Coşkun, H. (2024). Osmanlı şiirinde rakibe dair şeytan ve dîv tasavvuru. *Edebî Eleştiri Dergisi, 8* (2), 423-428.

Çelebi, A. (1978). *Mukayeseli dinler açısından Yahudilik.*

Çeltik, H. (2017). *Ahmed-i Rıdvan Dîvânı.* 10 Ocak 2025 tarihinde, https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194277/ahmed-i-ridvan-divan.html adresinden erişildi.

Doğan, M. (2014). *Avnî Dîvânı.* 10 Ocak 2025 tarihinde,

https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10595,avnfatihdivanimuhammednurdoganpdf.pdf?0 adresinden erişildi.

Demirci, Y. (2010). *Kadîmî Divanı*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Demirkazık, H. İ. (2011). Divan şiirinde karga. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, 24,* 134.

Devrim, M. (2011). *Ecrî Dîvanı (İnceleme-Metin).* Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi.

Durmuş, H. (2022). *Dinsel inanışlar ve mitolojik unsurlar açısından şeytan algısı*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi.

Erdoğan, M. (2017). *Bursalı Rahmî Dîvânı.* 10 Ocak 2025 tarihinde, https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-195643/bursali-rahmi-divani.html adresinden erişildi.

Eren, A. (2017). *Mehmed Sıdkî Dîvânı.* 10 Ocak 2025 tarihinde, https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-195956/mehmed-sidki-divani.html adresinden erişildi.

Ersoy, E. (2010). *II.Bayezit Devri Şairlerinden Münîrî Hayatı, Eserleri ve Dîvânı (İnceleme- Tenkitli Metin).* İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Ersoy, E. (2017). *Münirî Dîvânı.* 10 Ocak 2025 tarihinde, https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196156/muniri-divani.html adresinden erişildi.

Ersöz, M. (2017). Kur'an'da yer alan "şeytanın adımlarını izlemeyin" ifadesinin anlam ve yorumu üzerine. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi, 21* (1), 646.

Erten, S. (2018). *Kayseri Raşit Efendi Eski Eserler Kütüphanesi'ndeki Bağdatlı Rûhî Dîvânı Nüshası (Metin-İnceleme).* Yozgat: Yozgat Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Erünsal, İ. (2018). *Tâcî-Zâde Ca'fer Çelebi Dîvânı.* 10 Ocak 2025 tarihinde, https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-211662/taci-zade-cafer-celebi-divani.html adresinden erişildi.

Fidan, M. (2022). *Ereğlili Hüznî Dîvânı (Metin-İnceleme-Nesre Çeviri)*. Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Görmez, M. (2007). *Yaşayan Dünya dinleri.* (2.baskı) Diyanet İşleri Başkanlığı.

Güler, M. (2023). Dağ kültü ve Divan şiirinde mitolojik dağlar. *Yazıt Kültür Bilimleri Dergisi, 3* (1), 50.

Gündüz, Ş. (2022). Keşiş. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (322-324. ss.) , 25, TDV Yayınları.

Gündüz, Ş. (2007). *Yaşayan dünya dinleri.* DİB Yayınları.

Günel, M. E. (2019). Şeytanın saptırmasına ilişkin Kur'an ifadelerinin irade hürriyeti açısından değerlendirilmesi. *Kader Dergisi, 17* (1), 192-194.

Güneş, K. (2022). Şeytan. https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/seytan_islamda

Gürgendereli, M. (2017). *Mostarlı Hasan Ziyâ'î Divanı.* 10 Ocak 2025 tarihinde, https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196834/mostarli-hasan-ziyai-divani.html adresinden erişildi.

Gürkan, S. (2010). Şeytan. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (101-103. ss.) , 39, TDV Yayınları.

Harman, Ö. (2008). Rûhulkudüs. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (216-217. ss.) , 35, TDV Yayınları.

Harman, Ö. (2010). Süleyman. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (56-60. ss.) , 38, TDV Yayınları.

Harmancı, M. (2017). *Süheylî Dîvânı.* 10 Ocak 2025 tarihinde https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194364/suheyli-divani.html adresinden erişildi.

Horata, O. (2019). *Esrâr Dede Dîvânı.* 10 Ocak 2025 tarihinde, https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-240609/esrar-dede-divani.html adresinden erişildi.

Işık, H. (2018). Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an'a göre şeytan. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 13* (13), 36-40.

İpekten, H. (2020). *Karamanlı Nizâmî Dîvânı.* 10 Ocak 2025 tarihinde, https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-265523/karamanli-nizami-divani.html adresinden erişildi.

İsen M. & Canım R. (2019). *Hamâmîzâde İhsân Dîvânı (Arap Harfleriyle Basılan Son Türkçe Divan).* 10 Ocak 2025 tarihinde, https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-240980/hamamizade-ihsan-divani.html adresinden erişildi.

Kaplan, Y. (2019). *Fevzî Dîvânı.* 10 Ocak 2025 tarihinde, https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/67209,fevzi-divanipdf.pdf?0 adresinden erişildi.

Karabıyık, M. (2017). *Kâtib-zâde Sâkıb Dîvânı.* 10 Ocak 2025 tarihinde, https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56426,katib-zade-sakib-divanipdf.pdf?0 adresinden erişildi.

Karaköse, S. (2017). *Sa'id Giray Dîvânı.* 10 Ocak 2025 tarihinde, https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194362/said-giray-divani.html adresinden erişildi.

Karaköse, S. (2017). *Nev'î-zâde Atâyî Dîvânı.* 10 Ocak 2025 tarihinde https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55734,nevi-zade-atayi-divanipdf.pdf?0 adresinden erişildi.

Kavruk, H. (1995). *Şeyhülislam Yahyâ Dîvânı.* 10 Ocak 2025 tarihinde, https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10655,seyhulislamyahyadivanihasankavrukpdf.pdf?0 adresinden erişildi.

Kavruk, H. & Selçuk, B. (2017). *Filibeli Vecdî Dîvânı.* 10 Ocak 2025 tarihinde, https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-195644/filibeli-vecdi-divani.html adresinden erişildi.

Kesik, B. (2018). *Cenâbî Dîvânı.* 10 Ocak 2025 tarihinde, https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-215706/cenabi-divani.html adresinden erişildi.

Kılıç, F. (2017). *Âşık Çelebi Dîvânı.* 10 Ocak 2025 tarihinde, https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-195827/asik-celebi-divani.html adresinden erişildi.

Kılınç, A. (2017). *Fuzûlî'nin Türkçe Divanı Edisyon Kritik ve Konularına Göre Fuzûlî Divanı.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kırkbıyık, M. (2017). *Kâtib-zâde Sâkıb Dîvânı.* 10 Ocak 2025 tarihinde, https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56426,katib-zade-sakib-divanipdf.pdf?0 adresinden erişildi.

Klar, M. O. (2009). “Ve Tahtının Üzerine Bir Ceset Bıraktık” 38 Sâd 34. Âyeti İle İlgili Tarihsel Bir Okuma. *School of Oriental and African Studies*, 1 , 214-233.

Kortantamer, T. 2004. *Eski Türk Edebiyatı Makaleler.* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Kulat, Ö. (2010). *Gülşeni Saruhani Divanı ve Tahlili.* Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kur'an-ı Kerim. (1935.) Diyanet İşleri Başkanlığı. https://kuran.diyanet.gov.tr/

Kurt, E. (2021). Muâviye b. Ebî Süfyan'ın yönetim anlayışı. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10* (3), 1524.

Kurtoğlu, O. (2017). *Zâtî Dîvânı.* 10 Ocak 2025 tarihinde, https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-195592/zati-divani.html adresinden erişildi.

Kurtoğlu, O. (2017). *Lebîb Dîvânı.* 10 Ocak 2025 tarihinde (https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194358/diyarbakirli-lebib-divani.html adresinden erişildi.

Kut, G. (1991). Âşık Çelebi, *İslâm Ansiklopedisi* içinde (549-550. ss.) , 3 , TDV Yayınları.

Kutsal Kitap- Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil). (2001.) Kitabı Mukaddes Şirketi.

Küçük, S. (2015). *Bâkî Dîvânı.* 10 Ocak 2025 tarihinde, https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78361/baki-divani.html adresinden erişildi.

Macit, M. (2018). *Erzurumlu Zihnî Dîvânı.* 10 Ocak 2025 tarihinde, (https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-208572/erzurumlu-zihni-divani.html adresinden erişildi.

Macit, M. (2017). *Nedîm Dîvânı.* 10 Ocak 2025 tarihinde, https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196897/nedim-divani.html adresinden erişildi.

Mengi, M. (2020). *Mesîhî Dîvânı.* 10 Ocak 2025 tarihinde, https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-272452/mesihi-divani.html adresinden erişildi.

Mermer, A. (2020). *Karamanlı Aynî Dîvânı.* 10 Ocak 2025 tarihinde, https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-275960/karamanli-ayni-divani.html adresinden erişildi.

Musluoğlu, F. (2021). *Hayretî Divanı (Tenkitli Metin-Dil İçi Çeviri).* İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Nas, Ş. (2018). *Celilî Dîvânı.* 10 Ocak 2025 tarihinde, https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-211944/celili-divani.html adresinden erişildi.

Naskali, E. (Ed.) (2019). *Meyhane kitabı.* Kitabevi.

Nazik, S. (2016). Klasik Türk şiirinde âşığın aynı zamanda kendine rakip olması. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 17*, 244.

Oğuz, F. (2017). *Arpaemîni Mustafâ Sâmî Dîvânı.* 10 Ocak 2025 tarihinde, https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196126/arpaemini-zade-mustafa-sami-divani.html adresinden erişildi.

Okçu, N. (1994). *Şeyh Gâlib Dîvânı.* 10 Ocak 2025 tarihinde, https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10654,metinpdf.pdf?0 adresinden erişildi.

Öngören, R. (2009). Sûfî. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (471-472. ss.) , 37, TDV Yayınları.

Örenç, A. (2012). Kütüb-i sitte hadisleri özelinde şeytan, mahiyeti ve yaratılışı. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2* (29), 145-167.

Özcan, N. (2012). 15. yüzyıl divanlarında dinî benzetmelerle yapılan sevgili tasvirleri. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11* (1), 162.

Özcan, Ş. (2016). İnsana verilen değer ekseninde çeşitli dinlerde insan: dinler tarihi açısından karşılaştırmalı bir inceleme. *Dini Araştırmalar Dergisi, 19* (48), 205.

Özdemir, H. (1993). Şarabın icadı ve dört vasfı. *Türkoloji Dergisi, 11* (1), 57.

Özgen, M. K. (2013). Tasavvuf felsefesinde zikir kavramı. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1* (2), 216-221.

Özkan, M. (2017). *Muhibbî divanında rakip.* Mersin: Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özkat, M. (2005). *Kara Fazlî'nin Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin).* İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Öztürk, A. (2016). *İmam Nevevî Riyaz'us-Salihin tercemesi ve şerhi.* Kahraman Yayınları.

Öztürk, M. (2013). Zülkarneyn. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (564-567. ss.) , 44, TDV Yayınları.

Özyıldırım, A. (1999). *Hamdullah Hamdî Divanı.* 10 Ocak 2025 tarihinde, https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10616,metinpdf.pdf?0 adresinden erişildi.

Pala, İ. (2004). *Ansiklopedik divân şiiri sözlüğü.* (13-27. Basım). Kapı Yayınları.

Pala, İ. (2020). Mühr-i Süleyman. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (523-525. ss.) , 31 , TDV Yayınları.

Purutoğlu, M. (2020). *Kur'an'da insana etkisi açısından şeytan ve nefis.* Bayburt: Bayburt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Remzi, K. (2003). Kur'an-ı Kerim'de insan- şeytan ilişkisi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 12* (2), 2-7.

Russell, J. B. (1999). *Şeytan: Antikiteden ilkel Hristiyanlığa kötülük tasarımları.* Kabalcı.

Saraç, Y. (2021). *Kemâl Paşazâde Dîvân ve Diğer Şiirler.* Türk Dil Kurumu Yayınları.

Sarice, N. (2020). Din eğitimi açısından hac ibadeti. *Kocaeli İlahiyat Dergisi, 4* (2), 501-505.

Selçuk, A. (2007). *XVIII. Yüzyıl Şairi Gurbî'nin Divanı (Metin- İnceleme).* İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Sessiz, E. (2014). *Sarı Müderris Şeyh Sinan ve Divanı (İnceleme-Metin-Dizin).* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Söylemez, M. (2014). Cahiliye Arap inancında putların yeri. *İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, 11* (1), 13.

Sucu, N. (2007). Zâhid-sûfî tipinin kimliği, divan edebiyatındaki yeri ve sosyal hayattaki örnekleri. *İstem, 5* (10), 231-233.

Stojanovska, İ. (2015). *Bahrî Divanı ve İncelemesi.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şentürk, N. (2015). Hadislere göre şeytan. *Aibü İlahiyat Fakültesi Dergisi, 3* (5), 2-22.

Şeyran, M. B. (2020). *Klasik Türk şiirinde melek düşüncesi.* Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi.

Şimşek, A. (2022). *Tevrat.* Dorlion Yayınları.

Şimşek, A. (2021). *İncil-Yeni Ahit.* Dorlion Yayınları.

Tanç, N. (2009). Fuzûlî, rind ve zâhid. *A.ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, (39)* 119.

Tanrıbuyurdu, G. (2018). *Kalkandelenli Mu'îdî Dîvânı.* 10 Ocak 2025 tarihinde, https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-215366/kalkandelenli-mu39idi-divani.html adresinden erişildi.

Taş, H. (2010). *Vusûlî Dîvân* (İnceleme-Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin). 10 Ocak 2025 tarihinde, https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78409/vusuli-divani.html adresinden erişildi.

Tavukçu, O. (2020). *Dede Ömer Rûşenî Dîvâ*nı. 10 Ocak 2025 tarihinde, https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-265524/dede-omer-ruseni-divani.html adresinden erişildi.

Tombul, E. (2014). *Beşiktaşlı Yahya Efendi Divanı: Metin ve İnceleme.* İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tosun, E. (2007). *Erbilli Âmâ Yûsuf Garibî Efendi Divanı (İnceleme- Tenkitli Metin).* Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tuna S. (2010). Tevrat'la Kur'ân'da kurban kıssası ve Dalaman'da bu kıssanın sözlü geleneğe yansımaları. *Millî Folklor, 22* (86), 37.

Turner, A. (2004) *Cehennemin tarihi.* Ayrıntı.

Tümer, G. (1975). *Bîrûnî'ye göre dinler ve İslam dini.* Ayyıldız.

Ulu, M. (2023). Sûfî kavramının tanımı ve sûfinin özelliklerine Cemâl Halvetî'nin Risâle-i Sûfiyye adlı eseri bağlamında bir bakış. *Diyanet İlmî Dergi, 59* (2), 29.

Ünver, N. (2010). *Gelibolulu Sürûrî ve Divanı.* Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Üzüm, İ. (2002). Kirâmen Kâtibîn. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (59-60. ss.) , 26, TDV Yayınları.

Vural, E. (2023). Kerbela'nın bed suretleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 12* (3), 993.

Yaman, Y. (2014). *Âhî Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin).* İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Yavuz, Ö. F. (2006). Kur'an perspektifinde dünya-ahiret bütünlüğü. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 6* (3), 161-166.

Yaz, A. (2019). Mervânî Devleti'nin kuruluşu. *E-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi,* 11 (3), 1202.

Yazar, İ. (2017). *Kâni Dîvânı.* 10 Ocak 2025 tarihinde, https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194493/kani-divani.html adresinden erişildi.

Yazıcı, G. (2017). *Kâmî Dîvânı.* 10 Ocak 2025 tarihinde, https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-195832/kami-divani.html adresinden erişildi.

Yekbaş, H. (2020). *Sehî Bey Dîvânı.* 10 Ocak 2025 tarihinde, https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-273692/sehi-bey-divani.html adresinden erişildi.

Yenikale, A. (2017). *Sünbülzâde Vehbî Dîvânı.* 10 Ocak 2025 tarihinde, https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196833/sunbulzade-vehbi-divani.html adresinden erişildi.

Yıldız, K. Sorumluluk. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (380-382. ss.) , 37, TDV Yayınları.

Yılmaz, H. (2017). *Diyarbakırlı Hâmî Ahmed Divanı.* 10 Ocak 2025 tarihinde, https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196122/diyarbakirli-hami-ahmed-divani.html adresinden erişildi.

Yılmaz, K. (2017). *İbrahim Tırsî ve Dîvânı.* 10 Ocak 2025 tarihinde, https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-195645/tirsi-divani.html adresinden erişildi.

Yücel, Z. (2023). *Karacaoğlan ve Şeyhülislâm Yahyâ'nın şiirlerindeki âşık, sevgili ve rakip tiplerinin karşılaştırılması.* İstanbul: Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.